

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ADORJÁNI PANNA
ÁGH ISTVÁN
ANDRÁS SÁNDOR
ANTAL ILDIKÓ
BALÁZS IMRE JÓZSEF
BUCHWALD PÉTER
DEÁK FERENC
DEMÉNY PÉTER
FERENCZ ZSOLT
GUTTMANN SZABOLCS
KÁNTOR LAJOS
KECSKEMÉTI KÁLMÁN
KÖNCZEY ELEMÉR
LÁNG GUSZTÁV
MARKÓ BÉLA
PAPP ATTILA ZSOLT
PÁSZTOR GYÖNGYI
REITER RÓBERT
SÜLI ATTILA

1

III. FOLYAM
2016.
JANUÁR

HOL ÉLÜNK? HOL ÉLJÜNK?

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXVII/1. • 2016. JANUÁR

TARTALOM

KÁNTOR LAJOS • Hol él(j)ünk?	3
MARKÓ BÉLA • A kert dicsérete (<i>vers</i>)	5
PAPP ATTILA ZSOLT • Saját élet, szembeszélben	7
PÁSZTOR GYÖNGYI • Kertvárosi élet: álom vagy átok?	9
FERENCZ ZSOLT– GUTTMANN SZABOLCS • Központ és periféria viszonyától egy élhetőbb városig (<i>interjú</i>)	17
KECSKEMÉTI KÁLMÁN • Betonkatedrálisok	26
ANDRÁS SÁNDOR • Milyen	30
ÁGH ISTVÁN • Felszámolt otthonok (<i>vers</i>)	37
DEMÉNY PÉTER • Egy mozgó térkép vallomása	40
BUCHWALD PÉTER • Szamosfalva (új lakosa szemével)	43
FERENCZ ZSOLT • Falu és város között félúton, múlt és jövő küszöbén Kisbácsban (<i>interjú</i>)	46
ANTAL ILDIKÓ • Szucságról – 2015-ben	52
LÁNG GUSZTÁV • Valahol van egy város	69

■ HISTÓRIA

SÜLI ATTILA • Tuzson János honvédőrnagy cikkei az 1848–49. évi szabadságharcban való működéséről	72
---	----

■ DOKUMENTUM

GYALLAY-PAP ZSIGMOND • Szék község kulturális, gazdasági és politikai helyzete 1935-ben (<i>Közli Győrfi Dénes</i>)	80
REITER RÓBERT levelezéséből. Egy avantgárd alternatív városképei (<i>Összeállította Balázs Imre József</i>)	92

■ TÉKA

ADORJÁNI PANNA • A rendezés vége, avagy változatok színházcsinálásra (<i>Sassze</i>)	110
---	-----

KÉSZ ORSOLYA • „Hol van a boldogság, mi van a boldogsággal?”	112
MAYER JÁNOS • „A kása nem étel, a tót nem ember”	114
HARKAI ÁGNES • Nép – nemzet – zsidó	116
FODOR JÁNOS • Azok a boldog szép napok... ..	118
TAPODI ZSUZSA • A mentális szűrőkről – avagy mit látott Goethe Assisiban	122

■ TALLÓ

R. L. • „Minden egész eltörött”	125
---------------------------------------	-----

■ ABSTRACTS

126

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA

127

■ KÉP

KÖNCZEY ELEMÉR

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susținem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC,
TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Bethlen Gábor Alap,
a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap,
a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, az Új Budapest Filmstúdió.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org

■ Nyomda: ALUTUS, Csikszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés 50, félévi előfizetés díja 26 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-709-429-332, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revistă finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii

■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei – Consiliului Local Cluj-Napoca

Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

Hol él(j)ünk?

■ Megrögzött városlakóként – csak tegnap jelentettük meg legújabb urbánus könyvünket, a *Valahol van egy várost* (43 szerzővel) –, elkötelezett kolozsváriként (sok év-tizedes helyi tapasztalattal) azt kell megélnem, hogy szülővárosom már nem az, aminek középiskolás vagy egyetemista, sőt Dónát-negyedi felnőtt, ifjú szerkesztő koromban láttam. Persze a belvárost, a visszaszerzett Mikes Kelemen utcát (még ha többször át is nevezték románra) nem lehet elidegeníteni tőlem, a 15-ös számot viselő emeletes ház, tulajdonmegosztásban a Kriza János Néprajzi Társasággal és a Magyar Színház dokumentációs tárával az enyém marad, a miénk, a családé, reményeim szerint hosszú távra. Változhat lakásunk belső beosztása, megújulhat a kert, a múlt-ra ráépülhet szeretetben egy új kisvilág – így együtt ez az otthonom, az otthonunk. Ha viszont kilépünk a házból, a régi élmények az újakkal keverednek, szembesül a jelen a históriával. És ebben nem csupán az van benne, hogy mai sétákon frissen visszatelepedett társamnak nemrég felhúzott vagy új funkciót kapott épületeket mutogathatók, hanem hogy kinnebb merészkedve, gyalog vagy autósan, a földből nemrég kinőtt városnegyedekbe jutunk. Jobban távolodva az egykori városhatártól, a hajdan jelentéktelennek tudott Szászfenes mint Románia legnagyobb faluja (községe) mutatkozik meg, sűrűségében fenyegető tömbháznegyedével. Zilah felé haladva pedig, Kisbács – a nevéből már nyugodtan elhagyhatja a „kis” mennyiségjelzőt. Szucság befogadó, visszafogadó falu lett. Mire eljutok majd Györgyfalvára, kitűnő könyvgrafikusunk felépült házába vendégeskedni, alighanem egy alakuló korszerű kertvárost ismerhetek meg. Szamosfalva egy-egy utcája, Kolozsvár által bekebelezve, már ezt próbálja.

Tágnak a határok. Ami a nagyvilágban réges-rég elindult, nálunk is valósággá válik. Jelentős, jó és rossz különbségekkel. Párizs elővárosairól sokféle hír érkezik, erről a párizsiak tudnak jóval többet, mint mi, tévénezők. A hetvenes évek valamelyikében vagy már nyolcvanban Londonban járva olyan alvóvárosba juthattam el (milliomosok lakják), ahol sorompó zárja el az utat az idegen elől; és sorompón belül, az egyes utcákon beosztással biztosítva a színes változatosságot, más-másfajta virágot ültetnek a csoportokba. A messzi Amerikában – számos honfitársunknak, ismerősnek már nem is olyan messze ez a messze – az évezredforduló táján megtapasztaltam, mit jelent tízezreknek, százezreknek bevonatozni reggelente New Yorkba. Miami környékén viszont szabályos alvóvárosban unatkozhattunk egy nyári napon, helybeli vendéglátónknak ugyanis nem volt saját uszodája, a kihalt házak közt hiába kerestünk bár egy cukrászdát, üzletet; meg kellett várnunk az estét, hogy házigazdáinkkal beautózzunk éjszakai fürdésre Miami tengerpartján.

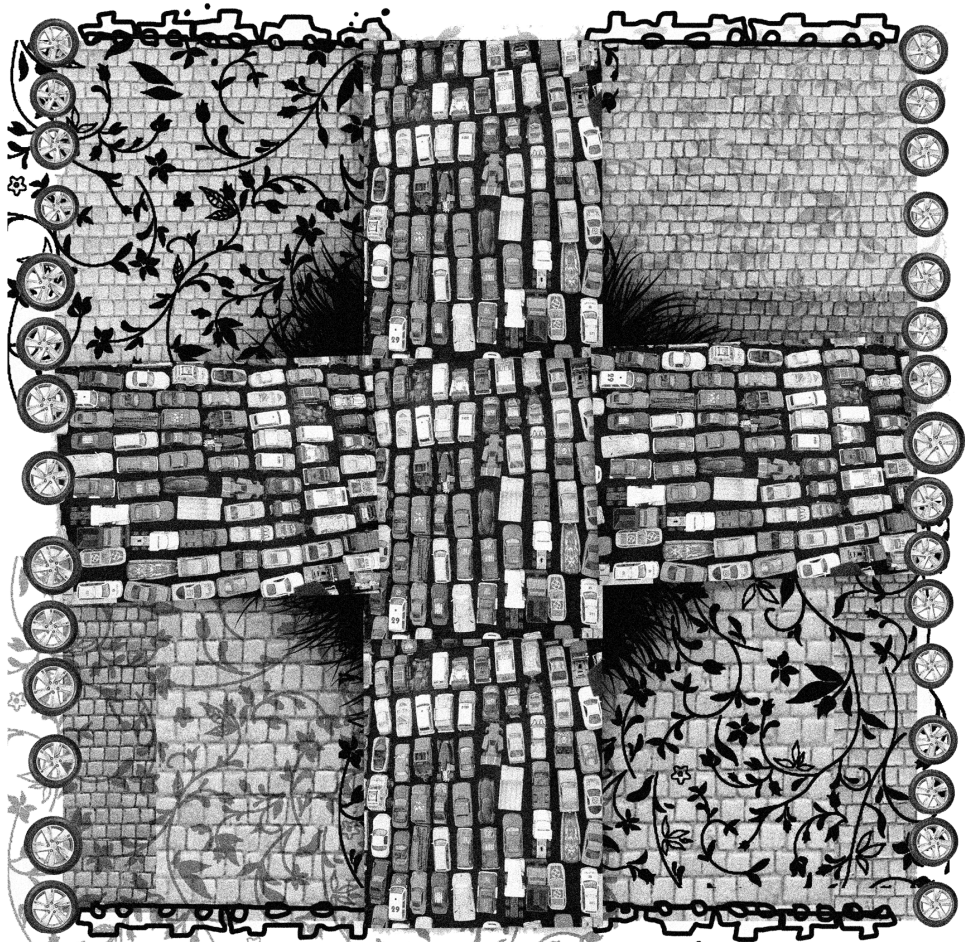
Sorakoznak időszerűvé lett kérdéseim. Hogyan élnek az agglomeráció elől menekülők itt nálunk? Hogy jutnak be a munkahelyükre? Vagy már a munkahelyek is kezdenek kimenekülni? A távmunka, az internet segít? Vagy ez még errefelé nem hétköznapi valóság? És a gyerekek, az iskolások? A közösségek változó sorsa? Nyer-e a tegnapi falu az értelmiségi be(ki)áradásból?

Látászólag mellékes kérdés: hol él(jen) az író, a művész. Közel a központhoz, ahol a dolgokat (szerkesztőségben, kiadóban, különböző intézményekben) intézni lehet, „venni, eladni”, legalábbis információt? Vagy fontosabb, az egyetlen igazán fontos

maga az alkotás, a hozzárendelt nyugalom, csend, magány? Mátraházát, az akadémiai üdülőt természetesen nem lehet feledni. (2015 májusában ez az érzés új többletet kapott.) A Balaton-közeli Nemesvítán megfordulva, bár szakadó esőben, éjszaka, megéreztek a hely vonzását, a felújított, modernizált régi ház lakóinak erős kötődését. Itt, Kolozsvár-, pontosabban Bánffyhunjad-közelben a zentelki malom, Kalotaszentkirály keleti részén, mindig meggyőz, hol tölthető újra az ember. Megszólított munkatársaink, barátaink erről mesélnek, prózában és versben, a maguk malmát, kertés házát vagy tömbházlakását idézik meg, mások szakemberi tapasztalataikat osztják meg velünk tanulmányban, interjúban. Keressük együtt a régi-új otthonosságot. A választ a mindig újrafogalmazandó kérdésre: hol élünk? hol éljük?

Végül egy irodalomtörténeti gondolat: lassan talán feledésbe vész urbánusok és népiek (magyarok) annyi vitát kavart, politikába fordult szembenállása. Az átalakuló világban legalább ennyi jó legyen.

Kántor Lajos

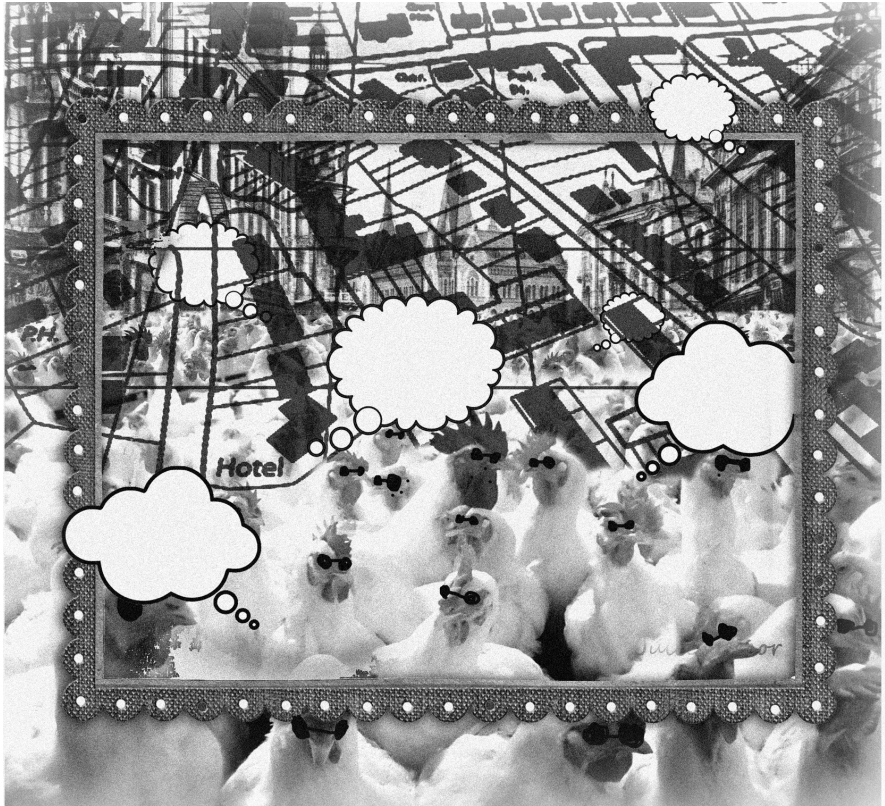

MARKÓ BÉLA

A kert dicsérete

Torkomba nyomnám ujjamat, s hiába,
mert akkor is csak azt öklendezem fel,
amit megettem, s úgysem láthatom
belülről, hogy ki is vagyok valóban,
bár mindenféle váladékot, könnyet
meg gennyet, nyálat, taknyot, verejtéket
szivárogtat, de rejti önmagát,
saját magamtól bújtat engem, így kell
valahogy mondanom, és nem segít
ezen se kés, se tű, se olló, hogyha
körömdarab vagy szürkés hajcsomó
marad utánam még a mosdókagyló
tört porcelánján, végképp idegen,
s nem érzek semmit, sem sajnálatot,
sem perverz kielégülést, mélyebbre
viszont már nem hatolhatok sehogy,
csak vájkálok magamban mindenütt,
ilyen-olyan üregben, száj és végbél
között, bejárat és kijárat, nem több,
inkább hiány csak, pedig milyen jó
lehet most bent a gyíkok villanásnyi,
szürkészöld surranását nézni csendben,
figyelni, hogy a rémült verebek
egyszerre felröppennek, aztán lassan
megnyugszanak, s egy fára visszaülnek,
mégis belül kerültem hát, kitágul
körütem minden, egyet-egyet dobban,
akár a szív, és körbenyargal vígan
a szúrós bokrok közt egy kiskutya,
nem kint van ez, nem messze, nem magány,
hanem körülhatárol, mint a bőr,
s beenged, mint a rozzant léckerítés,
és lélegeznek mind a pórusok,
ide-oda járok a nyersanyagban,
ahol még nem fordult meg senki eddig
egyetlen pillanatra sem, hiszen
aranyeső vagyok és orgona,
olykor japánbirs, olykor gyöngyvirág,
vagy rothadt szilvák, meghasadt diók,
s bent vagy te is, ne hagyd meghalni a
szétrajzó hangyabolyt, amely akár
sokmilliónyi agysejt, összehordja
az illatot, az ízeket, a zsongást,

a zengést és a szikrázást, majd ott lent
hatalmas árnyékot borít reám,
és valahára megtapogatom
a síkos húst, a véres csontokat,
hús idegszálon csúszik a kezem,
ha nem lehet másképpen, legalább
ily módon élek egy irdatlan kertben,
esőben, hóban, esti suttogásban
vagy éjszakai verdesésben, ennyi
vagyok, s nem is kell több már ennél, mindegy,
mi lesz, mert végül az sem számít majd, hogy
az én testem vagy a tiéd, kifekszem
a zsenge fűbe, ágyé kod, hónaljad,
tarkód pihéihez szorítom arcom.

PAPP ATTILA ZSOLT

SAJÁT ÉLET, SZEMBESZÉLBEN

Egyvalamit nem tudok megszokni Kisbácsban: a szelet. A város, minden zajossága és hétköznapi idegfeszültsége ellenére, óvó falakat emel köréd – olyan, mint egy nagy, láthatatlan burok, amely képes az otthonosság érzetét biztosítani bármely jövevénynek. Én, akinek az identitása sokféle, egymástól gyakran eltérő elemből áll össze, mindig szerettem ezt az otthonosságot: teljesen természetes módon tud felolvadni benne az urbánus (de alig-nagyobb-mint-kisvárosi) bántási multikulturális közeg, amelybe beleszülettem Lugoson, és a sokkal inkább monokróm, (szó szerint) hideg, rurális Gyergyó-vidéki környezet, amelyben felnőttem, s amelyet – sok ezer székelyföldi egyetemistával együtt – kicsit én is magammal cipeltem Kolozsvárra. Aki a Gyergyói-medencéből érkezett, ismeri persze a bordákon áthatoló szelet, de valahogyan mindig is megmaradtam a szubmediterrán éghajlat hívének, aki szereti ugyan a telet, de csak amikor ideje van. Bácsban azonban az ember úgy érzi magát, mint ha állandó jelleggel a mező közepén állna, ahol akkor is fúj a szél, amikor nem fúj – aminthogy ott is áll tulajdonképpen, és a legenyhébb légmozgás is telibe találja.

A nagyvárosok „metropoliszövezetében” található falvak rég nem ugyanazok, mint voltak néhány éve, és – bár külön közigazgatási egységek maradtak – már nem is falvak igazából: a Város felszívja őket, az urbánus közegből kifelé áramló, többnyire fiatal, középosztálybeli családok „honfoglalása” pedig afféle egyre nagyobbra duzzadó kertvárosokká, *szuburbiákká* változtatja őket, a metropolisz csatolmányaiává. Mielőtt azonban

A nagyvárosok „metropolisz-övezetében” található falvak rég nem ugyanazok, mint voltak néhány éve, és – bár külön közigazgatási egységek maradtak – már nem is falvak igazából...

Arany János-i „független nyugalmat” vizionálnánk, vagy felsejlene előttünk a vidéki magányában alkotó Berzsenyi képe, jó, ha számot vetünk azzal, hogy a kertvároshoz kert is szükségeltetik, elég nagy ahhoz, hogy magányosnak lehessen maradni valamelyik zugában. Bartis Attila ír valami olyasmit, hogy a házhoz kell egy udvar (egy *saját* udvar), ahová kiléphet reggelente. Bácsban – a ki-nem-költözöttek némelyike által „magyar gettónak” csúfolt, folyamatosan épülő lakótelepen – az esték a legjobbak: kint a teraszon, ahová nem hallszik el a nagyváros ideges zajongása, a szél alábbhagy annyira, hogy ne fújja el a meggyújtott cigarettát, a sötétben pedig felsejlik a Bács-torok, ahol állítólag paranormális jelenségek és boszorkányos praktikák zajlanak éjjelente, amit sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudok, de feltett szándékom, hogy egyszer egy Szent Iván-éjt odakint töltsék, persze nagyobb társasággal, mert nem vagyok sem gyáva, sem babonás, de azért bolond sem. Aztán elbeszélő költeményt írok a témából – és az sem számít, ha esetleg hazudni fogok, csak *rajt' ne fogjanak*... És persze a hangok, az éjszaka hangjai, amiket lehet hallani végre, távol nemcsak a várostól, de az éjjel is zajos főúttól. Mindez olyannyira közhelyes, hogy szinte pironkodva lehet csak leírni. Mint ahogy az is, hogy arcok és nevek vannak körülöttem: a szomszéd nemcsak egy szomszéd, hanem arca és neve van, és ezt én is tudom – és ez korántsem annyira magától értetődő. Már csak az a *saját* udvar hiányzik a *saját* élethez.

Kolumbán Gábor, az Énlakára, már-már természeti körülmények közé kiköltöző („főállásban” bivalytenyésztő, a házában nincs villanyáram) egykori politikus mondja a *Két székel*y című dokumentumfilmben, hogy azt tanácsolja a fiataloknak, olyan falut válasszanak lakóhelyül, amely biciklijárásnyira van a legközelebbi várostól. Igaza van, mondom én, aki sosem bicikliztem életvitelszerűen. Kisbács biciklijárásnyira – és néhány *közlekedésidugónyi* – távolságra van Kolozsvártól, bejárható és naponta többször be is járt táv: talán ott, ebben a távban van az otthon, az otthonom. Lehet-e gyökértelen az ember, aki több helyütt is gyökeret eresztett? Mindenesetre ma már úgy gondolom, hogy engem, aki tizenhat év alatt körbelaktam Kolozsvárt, mindig *ideiglenesen*, hogy aztán – ki tudja, meddig – megállapodjak családotul Bácsban, paradox módon ez a városon-kívüliség tett végérvényesen kolozsvárivá. Olyanná, aki valamiképp folyton úton van, és nem mindig tudja biztosan, melyik irányból fúj a szembeszél.

PÁSZTOR GYÖNGYI

KERTVÁROSI ÉLET: ÁLOM VAGY ÁTOK?

A szuburbanizáció előnyei és hátrányai a városszociológiai szakirodalom tükrében

Bevezetés

■ A végtelenségig elnyúló kertvárosok és alvóvárosok képe, a napi többórás utazás, valamint a városból ki- és bemenő forgalmi dugók már nemcsak filmélménye,¹ hanem mindennapi valósága társadalmunknak. A jelenséget a városszociológiai szakirodalom a *szuburbanizáció* fogalmával ragadja meg.

A szuburbanizáció a jelenlegi városnövekedés, valamint a nagyvárosi területek átszerveződésének talán legfontosabb aspektusa. A jelenség arra vonatkozik, hogy új lakóhelyek létesülnek a klasszikus értelemben vett városon kívüli területeken, ahova a megfizethetőbb, kényelmesebb, tágasabb, kevésbé zajos és szennyezett otthon keresésének reményében a városi fehérgalléros és többnyire középosztályhoz tartozó népesség kiköltözik. A szuburbanizáció folyamatában létrejövő új lakónegyedek (*szuburbiák*) szervesen kapcsolódnak a városhoz, hiszen az itt lakók többsége a munka, az életmód és életstílus szempontjából a városhoz kötődik: ott dolgozik, oda viszi gyerekeit óvodába, iskolába, oda jár szórakozni, és populáris vagy magaskultúrát is ott fogyaszt – azaz munka- és szabadideje jelentős részét a városban tölti. Bár a hétköznapi szóhasználatban gyakoribb a magyarul szebben hangzó külváros, előváros, kertváros vagy alvóváros fogalmaknak a használata, ezek azonos jelentésűek, és mindegyik a szuburbanizálódott övezetekre utal. A magyar nyelvű szakirodalom gyűjtőfogalomként szívesebben használja a talán magyartalan *szuburbia* fogalmát (Kocsis 2000). Jelen tanulmány esetében a

A 20. század végére a szuburbanizáció akkora méreteket öltött a fejlett világban, hogy a szakirodalom egyenesen városszétfolyásról kezd el beszélni.

szuburbia és a külváros fogalmait mintegy felváltva, szinonimaként használom; olvasatomban az előváros,² alvóváros,³ illetve a kertváros⁴ fogalmak ezek valamilyen altípusára vonatkoznak.

A kérdéskör természetesen egy sor tisztázandó kérdést vet fel, amelyek megválaszolása fontos a jelenség pontosabb megértéséhez. Hol van a határa a klasszikus (történelmi) városi övezetnek, és hol kezdődik a szuburbia? Meddig tart a szuburbia, és hol kezdődik a vidék? Amennyiben egy kisvárost vagy falut elér vagy éppen bekebelez a dinamikus városnövekedés, akkor az is szuburbianak tekinthető? Ha egy város környékén elhelyezkedő falu fokozatosan elveszíti rurális jellegét, és városias vonásokat ölt, akkor az szuburbianak vagy továbbra is önálló, sajátos településnek tekinthető?

A főként statisztikai jellegű városszociológiai vizsgálatok a szuburbiaát közigazgatási-adminisztratív kategóriákként kezelik (Kopeczki–Suen 2010; Kahn 2000); mindazt jelöli, ami a város adminisztratív határán kívül esik, de formálisan már a metropolisz-övezethez tartozik. Így egy könnyebben operacionalizálható kategóriával állunk szemben, azonban az ilyesféle leegyszerűsítő és ahistorikus eljárás éppen a jelenség (itt a szuburbanizációra mint dinamikus természetű folyamatra gondolok) lényegi összetevőit fedi el. Hiszen az adminisztratív kategorizálás sohasem tudja megragadni és naprakészen lekövetni azon társadalmi folyamatokat és jelenségeket, amelyek azt életre hívták, és szakadatlanul alakítják. Csupán adminisztratív szempontból értelmezve a jelenséget egybemosódnak a tartalmi és formai összetevők.

Például Románia esetében a metropoliszövezetek a 2000-es évek folyamán jöttek létre⁵ adminisztratív entitásokként, sok esetben azonban rurális jellegű falvakat, illetve mezőgazdasági területeket tartalmaznak, többnyire mint pusztai jogi formák léteznek – alkotóelemeik között organikus és szimbiotikus kapcsolat nincs. Illuztrációképpen, Marosvásárhely esetében a kialakított metropoliszövezet a megyeszékhely mellett további 13 olyan települést foglal magába,⁶ amelyek között alig van gazdasági vagy társadalmi kapcsolat; ezek jelentős része továbbra is rurális jellegű település, ahol az előregedő népesség jelentős hányada ma is mezőgazdaságból él, a várossal alig van napi kapcsolata. De olyan esetek is ismertek, ahol a város és a közvetlen közelében elhelyezkedő települések gyakorlatilag összenőttek, lakosság számuk hirtelen megnőtt, s bár jogi státusuk nem változott, a város szerves részévé váltak (ilyen Kolozsvár⁷ és Szászfenes vagy Voluntari és Bukarest esete is).

Hasonló problémák következtében számos szociológus (Gottdiener–Hutchinson–Ryan 2015) eltekintve az adminisztratív fogalmak formális jellegétől, főként a jelenség tartalmi vonatkozásait keresve nehezebben mérhető, de a társadalmi valósághoz közelebb álló aspektusaira fókuszál a szuburbanizáció jelenségének elemzésekor. Ilyenek például a (közelmúlt) fejlesztései, a lakóhelyi sűrűség, az ingázás intenzitása, a városközponttól mért távolság, valamint olyan foglalkozási és életvitelbeli elemek, amelyek városi típusú életmódra utalnak, de térben attól világosan elkülönülnek.

A tanulmány a továbbiakban a szuburbanizációs folyamat alakulásával, valamint annak területi különbségeivel foglalkozik, majd ezt követően a folyamatot értelmező elméleteket ismerteti.

A szuburbanizáció folyamata

■ A szuburbanizáció jelensége tehát az általános modernitáshoz köthető városiasodási folyamat vele járó részeként értelmezhető, pontosabban annak egy sajátos fázisa (Hall 1999; Riesman 1966; Van den Berg 1987; Enyedi 1984), így előzményei, illetve következményei az urbanizációs elméletek tágabb kontextusába ágyazva érthetők meg.

Riesman az amerikai viszonyokból kiindulva 1966-ban fogalmaz meg egy urbanizációs modellt, amelyben analitikusan négy fázist különböztet meg, amelyeket azonban érdekes módon nem nevez meg, mivel véleménye szerint egyszerre egy szakasz több, egymástól eltérő társadalomra is jellemző lehet. Modellje nem feltétlenül lineáris, azaz nem minden társadalomnak kell minden fázison átmennie, amíg az utolsó, a metropolisz vagy megalopolisz fázisához nem ér. Beiktatja a modelljébe egy olyan utolsó előtti harmadik átmeneti fázist, amelyben a városi népesség száma csökken, míg a közvetlen környezetéé nő. A változások üteme nemcsak minden társadalom, hanem minden város esetében is eltérő, emiatt, bár léteznek jól elkülöníthető fázisai a városi fejlődésnek, azok mégsem futnak be azonos pályát. (Ennek oka, hogy történelmüket tekintve a városok kezdeti és végső állapotai eltérnek, ezek pedig meghatározzák a lehetséges fejlődési alternatívákat is.) Számunkra mindez abból a szempontból releváns, hogy szerzőnk már nagyon korán megállapítja, hogy a város és környezetében lévő települések viszonya egy adott fejlődési ponton a közlekedésszerűségekhez hasonlítható, már ami a népesség számának alakulását illeti (Riesman 1966. 212–213).

Az idevágó szakirodalomban az egyik legjelentősebb és legátfogóbb urbanizációs (és impliciten szuburbanizációs) modellt a holland Leo Van den Berg (1987) fogalmazta meg. Négy urbanizációs szakaszt megkülönböztető elméletében főként a koncentráció, dekoncentráció ciklikus folyamataira, valamint a meghatározó tényezőkre figyel. Az urbanizációnak a következő szakaszait különbözteti meg: elsőként a *gyors növekedés*, vagyis az iparosítás azon klasszikus-modern időszaka, amikor a városok népességszáma rohamosan növekszik a környező települések terhére. Ezt követi az általunk tárgyalt *szuburbanizáció*: a gazdasági és infrastrukturális fejlettség lehetővé teszi, hogy főként a középosztálybeli rétegek elhagyják a belvárost, és a számukra kedvezőbb lakókörülményeket biztosító kertvárosba költözzenek. A kertvárosok alkotják a városok urbánus vidékét (*urban region*), amelyet a későbbiekben metropolisznak vagy nagyvárosi övezetnek neveznek el. Mindez nem marad következmény nélkül. Ugyanis a harmadik lépésben bekövetkezik a *dezurbanizáció*, ami elsősorban a régi városmagot, illetve a gyűrűjében elterülő *inner city*-t érinti a legérzékenyebben: a városi lakosság száma a városból való kiköltözések miatt érzékelhetően csökken. A folyamat viszont nem csupán népességcsökkenést, hanem a városok bevételeinek (adó) csökkenését is jelenti, hiszen a tehetősebbek „kiköltöznek”, miközben a szegényebbek „bennrekednek”. Mindez a városi szolgáltatások minőségének romlását és a városi életmód jellegének változását vonja természetesen maga után. Ezekre a posztindusztriális társadalomban vagy másképpen fogalmazva a posztfordista gazdasági fordulat után kerül sor, ami olyan gazdasági szerkezetváltozást jelöl, aminek nyomán az ipar leépül, helyét a szolgáltatás és az tudásintenzív ágazatok (leginkább az ITC vagy R&D) veszik át. Végül sor kerül(het) a *reurbanizáció*ra; többnyire célzott politikai és adminisztratív intézkedések következtében a város népességszáma lassan újra nőni kezd, amit az is befolyásol, hogy a szuburbániákban az ingatlanárak növekednek, amit a legfiatalabb pályakezdők már nem engedhetnek meg maguknak. Így bizonyos városrészek felújítása révén olyan kategóriák költöznek a városba (diákok, művészek, yuppie-k, olykor BOBO-k), amelyeknek a munkahelyhez való fizikai közelség előnyökkel jár, és amelyek egyben a szolgáltatószektor számára is fizetőképes keresletet jelentenek. Ezt a folyamatot bizonyos szerzők (Hudson 1980; Zukin 1982; Gale 1984) hol *gentrifikáció*nak, hol meg *revitalizáció*nak nevezik. Van den Berg (1987) úgy tartja, hogy a 20. század végén a fejlett nyugati országokban már lezajlott a dekoncentráció folyamata, bizonyos esetekben már a koncentráció jelei is megmutakoztak, azaz a harmadik fázis végére, a negyedik fázisba helyezhetőek be. A kelet- és kelet-közép-európai országok – köztük Ro-

mánia – a relatív dekoncentráció, azaz a második, illetve harmadik fázisban vannak, míg a harmadik világbeli városok ettől is elmaradva a városrobbanás szakaszában.⁸ Két másik szerző, Enyedi György (1984), illetve Peter Hall (1999) is egy hasonlóan felépített ciklikus folyamatot ír le, amelyben társadalmi, gazdasági, történeti körülmények által meghatározott módon centralizációs és decentralizációs folyamatok váltják egymást.

Tehát míg a 20. század harmadik harmadáig az emberek többnyire ott éltek, ahol dolgoztak, az automobilitás (autók és autópályák) megjelenése lehetővé tette a nagyobb távolságok rövid idő alatt történő beutazását, megteremtve a gyakoribb utazás vagy akár ingázás lehetőségét város és vidék között. Kezdetben ez csak az elitek kiváltsága, más társadalmi rétegek számára kevésbé volt fenntartható. A korai szuburbanizációban létrejövő ismertebb külvárosi lakónegyedek a nagyvárosok közelében alakultak ki: ilyenek például Letchwort és Hampstead Garden London mellett vagy Westchester County és Scarsdale New York közelében. Az általános életszínvonal javulása, az automobilitás generalizált életformává való alakulása, az infrastruktúra általános fejlesztése, a csendesebb és tisztább, kisebb külvárosokba való kiköltözés esélyét szélesebb rétegek számára teremtette meg.

A szuburbanizáció *kiváltó okai* vonzó és taszító (*pull-push*) tényezők kategóriájába sorolhatók. Taszító tényezők között említhető a zsúfoltság, szennyezettség, a sűrű forgalom, valamint az alacsonyabb életszínvonalnak a percepciója, míg a vonzó tényezőket a tágasabb tér, frissebb levegő, a természet közelsége, valamint az alacsonyabb ingatlanárak és kedvező adófeltételek képezik. Ezen általános tényezőkön túl a helyi gazdasági, társadalmi és politikai tényezők nagymértékben meghatározzák a szuburbanizáció ütemét és jellegét. Az Egyesült Államok esetében, ahol a folyamat a leggyorsabbnak tekinthető, a központi szövetségi kormány jelentősen hozzájárult a folyamat kirobbantásához, hiszen az infrastrukturális fejlesztéseken túl kedvezményes ingatlan kölcsönöket is támogatott a külvárosi lakások vásárlása esetén. Ezáltal a kormány, illetve áttételesen a bankrendszer támogatta a középosztály külvárosba való költözését. Egy ikonikussá váló vállalkozó, William Levit és vállalkozása, a Levit & Sons a második világháborút követően a kedvező politikai és gazdasági helyzetet kihasználva New York közelében egy Levittownnak nevezett lakónegyedet épített fel elsősorban háborús veteránoknak és családjaiknak. A futószalagszerű technológiával, előre gyártott elemekből összerakott kertes családi jellegű típusházak sikerén felbuzdulva további Levittownok épültek Pennsylvania, illetve New Jersey közelében. A legendássá vált Levittown negatív és pozitív hatásaival egyetemben az amerikai típusú szuburbanizáció szimbólumává vált.⁹ Romániában a Első Lakás elnevezésű kormányprogramnak is hasonló hatása van – a Kolozsvár szomszédságában elterülő Szászfenes szuburbanizációjában is bizonyítható szerepet játszott.

A 20. század végére a szuburbanizáció akkora méreteket öltött a fejlett világban, hogy a szakirodalom egyenesen *városszétfolyásról* (*urban sprawl*) (Bhata és tsai 2010) kezd el beszélni. A fogalomnak mind a politikai, mind a tudományos diskurzusban társadalomkritikus, erősen negatív felhangja van. A folyamatnak olyan negatív társadalmi és környezeti következményei vannak, amelyek hosszú távon fenntarthatatlanná teszik azt. Bhata és társai (2010) elsősorban az erőforrások felelőtlen és fenntarthatatlan elhasználást hangsúlyozzák, amelyet a társadalmi távolságok növekedése, a társadalmi szegregáció erősödése, a mezőgazdasági területek elfoglalása, valamint a szennyeződés növekedése követ. Hiszen a szuburbanizációban alig vannak kisebbségek, szegényebbek, alacsonyán iskolázottak, ugyanakkor sok villamosenergiát emésztenek fel, helyben adóznak, miközben a város előnyeit anyagi hozzájárulás nélkül élvezik. Más szavakkal a kertvárosok a társadalmi egyenlőtlenségeket nem csupán újratermelik, hanem fel is erősítik.

Sajátos helyzetekben, egyfajta ellenszuburbanizációs folyamat eredményeként, nem csupán a középosztály, hanem a hátrányos helyzetű, illetve a szegény népesség szuburbanizációjáról is beszélhetünk. Párizs esetében például a külváros (*banlieues*) egy része az önkormányzat által felépített szociális lakásokból álló egységek, ahol többnyire maghrebi bevándorlók és a szegény népesség lakik.¹⁰ E tekintetben a Kolozsvár közelében lévő extrém szegregációban élő Patarét (itt nagyon szegény roma családok tengődnek) a szegénység szuburbanizációjaként értelmezhető.

Okok, következmények, magyarázó elméletek

■ A szuburbanizáció jelenségét magyarázó elméleteket Szelényi (1996) két nagy csoportba sorolja: *ökológiai/neoklaszikus gazdasági* elméletek, illetve a neomarxista alapokon megfogalmazott *kritikai „új” városszociológia*. Nézzük meg ezeket.

A funkcionalista alapálláshoz közel eső *humánökológiai elméletek* szerint a szuburbanizáció egy decentralizációs folyamat, amely a város alakulásának természetes velejárója. A Chicagói Iskola egyik vezéregyéniségének számító Burgess (1973) dolgozta ki a koncentrikus körök modelljét, amiben megfogalmazódik a „*központi tér posztulátuma*”. Eszerint a városok fizikai központjában vannak a kereskedelmi és gazdasági funkcióval rendelkező meghatározó jelentőségű terek: a társadalmi interakciók itt a legintenzívebbek, viszont a telekárak is a legmagasabbak. A „Központ” a város többi részeihez képest a legkönnyebben megközelíthető, így azt elsősorban a kereskedelem számára teszi rendkívül vonzóvá. Itt a nappali népesség száma magas, éjszakára viszont kiürül, hiszen az itt lakók aránya nagyon alacsony. A központi és kereskedelmi övezet közvetlen közelében találjuk az átmeneti övezetet (*inner city*): ez leromlott állapotú, sűrűn beépített bérlakások helye, ahol általában a hátrányos helyzetű csoportok – szegények, imigránsok, különböző kisebbségek – találnak otthonra (Burgess 1973). Ezt követően, a központtól kifele haladva a kör sugara mentén a lakók társadalmi státusa növekszik.

A társadalmi folyamatok részletes vázolásán túl a városökológiai megközelítés kulcsa abban áll, hogy a gazdasági versenyben, magában a kapitalista piac intézményében látja a városi szerkezetet alakító legfontosabb tényezőt. A későbbiekben ennél specifikusabb, de mondanivaló tekintetében nem sokkal újszerűbb gazdasági elméletek (lásd Choldin–Hanson 1982) is megfogalmazódtak arra vonatkozóan, hogy milyen tényezők befolyásolják az egyén hajlandóságát (és lehetőségét) arra, hogy egy adott szabadpiacon kialakult ingatlanárát kifizessen. Minden esetben a piac meghatározó jellegét hangsúlyozzák.

Ezzel szemben a neomarxista alapállású *kritikai városszociológia* a szuburbanizációs folyamatok politikai, pontosabban hatalmi vonatkozásaira hívják fel a figyelmet. Eszerint a városnövekedési mintázatok az ingatlanpiacba való tudatos – és a hatalmi elit érdekeit tudatosan védő – politikai beavatkozások és jogi szabályozások következményei. A konfliktualista jellegű megközelítés szempontjából reprezentatív az a Checkoway (1980) által készített vizsgálat, amely részletesen bebizonyítja, hogy az 1950-es évek Amerikájában kialakult városból való tömeges kiköltözés elsősorban a szövetségi lakásprogramok, valamint az ingatlanbefektetők nagyméretű, állami forrásból finanszírozott támogatásának köszönhető, ami eleve a jobb anyagiakkal rendelkező családoknak kedvezett.

Bár relatív értelemben kevés tanulmány készült az ingatlanpiacot alakító intézményi tényezőkről, az egyre szorosabbá fűződő ingatlanpiaci nagybefektetések és a szuburbanizáció közötti kapcsolatok egyre nyilvánvalóbbá váltak. Logan és Molotch (1987) főként a településfejlesztés politikai aspektusait elemzik, kimutatva azt, hogy a helyi politika számára a növekedés és városfejlesztés vált a meghatározó céllá, s ez

által a városok egyfajta növekedési motorokká (*growth machine*) váltak, aminek mellékkövetkezménye a szuburbanizáció.

Összefoglalva: a kritikai városszociológiai elméletek szerint a szuburbanizáció nem egyéb, mint a tőke meghatározó jellegének a térbeli bizonyítéka, pontosabban a társadalmi stabilitás és a fennálló egyenlőtlen társadalmi viszonyok fenntartásának rejtett, de igencsak hatékony módja. Magyarán a saját tulajdonú otthon iránti igény kielégítése révén (Harvey 1985) megvalósított társadalmi kontroll és gazdasági reprodukció, ami a szuburbán jellegű övezetekben – kertvárosokban – ölt konkrét testet. A romániai viszonyokra jellemző *tulajdonlás kultúrája* (Pásztor–Péter 2009) is a szuburbanizáció irányába „tereli” a lakástulajdonra vágyó városi középosztályt, a hosszú távú kölcsön révén pedig gyakorlatilag „röghöz köti” azt.

A két szemléltetett elméleti megközelítés lényege jól szemléltethető olyan alkalmazott kutatások révén, amelyek a belváros és külváros közötti különbségeket írják le. Közismert ugyanis, hogy kivételekkel ugyan, a belvárosokban élő (többségükben inkább beszorult vagy bennrekedt) lakosság társadalmi státusa és befolyása átlagban alacsonyabb, mint a külvárosokban élőké. A két megközelítés közötti vita tárgya e jelenség okainak a magyarázatában áll: az előbbieket szerint a szabadpiac által közvetített természetes kiválasztódási folyamat eredménye a szuburbanizáció, míg az utóbbiak szerint ennek elsősorban politikai és intézményi okai vannak.

Például egy Guest és Nelson (1978) által vezetett ökológiai szemléletű kutatás (amelyben a régebbi és sűrűn beépített, illetve új városok szuburbanizációs mintáit hasonlították össze) kimutatja, hogy a belváros alacsonyabb státusa csak a rosszabb lakásstandardokkal jellemezhető régi városok esetében jellemző. Elemzésükben azt is kijelentik, hogy a külvárosoknak természetes előnyeik vannak a belvárossal szemben: lakásállományuk újabb, a telek ára alacsonyabb, kevésbé zsúfoltak, az infrastruktúra megközelíthetőbb. A belvárosok és külvárosok lakói közötti státuskülönbségek elsősorban ezekkel a strukturális különbségekkel magyarázhatók. Mindezek Kolozsváron a régi Főtér környéke és az újonnan kialakult jobb negyedek – Bună Ziua, Európa – közötti különbségekre is érvényesek.

Ezzel szemben a kritikai városszociológia paradigmájában végzett elemzések szerint a szuburbanizáció mint társadalmi elkülönülési folyamat forrásai a hatalmi struktúrákban keresendők. Például Logan és Schneider (1982) úgy tartja (a szigorúbb, illetve lazább szabályozásokkal rendelkező önkormányzatok szuburbanizációs mintáit összehasonlítva), hogy minél szigorúbb a szabályozás, annál nagyobb léptékű a külváros növekedése, illetve annál jellemzőbb a belváros és külváros társadalmi összetétele közötti különbség. Azaz minél szigorúbbak a formális szűrők, annál erősebbek azok a diszkriminációs folyamatok is, amelyek a külváros és belváros közötti különbségeket felerősítik.

Hogyan tovább?

■ Bár továbbra is jelentős vita tárgya, hogy a szuburbanizáció, illetve a városszétfolyás milyen mértékben szabályozandó, egyre több és hangosabb az olyan civil- és szakmai szervezet, amely szigorúbbszabályozás-párti. A fenntartható fejlődést¹¹ támogató mozgalom a sűrűbben beépített, gyalogosan, biciklivel vagy közszállítással bejárható, funkcionálisan vegyes jellegű városi övezetek tervezése mellett áll ki, amely a további szuburbanizációt és a szétfolyást megakadályozná. A mozgalmat megalapozó Peter Newman és Jeff Kenworthy (1989) tanulmánya Észak-Amerika, Európa, Ausztrália és Ázsia 32 nagyvárosa esetében mutatta ki, hogy a sűrűbben beépített többfunkciós városrészek csökkentik az autóforgalmat, fenntarthatóbbá teszik a lakhatást. Ennek következtében nem csupán Európában, hanem az

Egyesült Államokban is bevezettek a területi növekedést akadályozó szabályokat. A Németországban bevezetett CircUse¹² jegyében az elhanyagolt belvárosi területek jobb kihasználtságára és újrahatszolgáltatására törekednek barnamezős beruházások révén. Az Egyesült Államokban elterjedő Új Urbanizmus (*new urbanism*) főként a közszállítással elérhető területek intenzívebb beépítését tűzi ki célul olyan területeken is, mint Los Angeles, amely a városszétfolyás ikonikus és/vagy notórius helyszínévé vált.

Románia, akárcsak a többi kelet-európai ország esetében, a szuburbanizáció a rendszerváltást követően vált meghatározó társadalmi folyamattá, hiszen a szocialista időszakra jellemző lakótelep-építés, bár jelentős részben belváros környéki területeket foglalt el, mégsem tekinthető annak. Az elmúlt 25 évben azonban szinte minden kelet-európai nagyváros népességszökkenéssel szembesült, míg a metropoliszövezetek lakossága folyamatosan növekszik. Kolozsvár esete nagyon jól példázza ezt a folyamatot: a 2011-es népszámlálás szerint a város lakossága 324 576 főt számlál, közel négyezerrel kevesebbet, mint 1992-ben, míg a metropoliszövezet népességszáma 403 465-ről 418 153-ra növekszik. A legjelentősebb növekedést adó települések Kisbács (7 770-ről 10 317 főre), valamint Szászfenes (6 088-ról 22 813 főre). A szuburbanizáló közösségek mindennapi tapasztalatai azt mutatják, hogy a várost „elhagyók” olcsóbb, de nem jobb, tisztább, egészségesebb, természetközeli lakókörülményekben részesülnek, mint a városban lakók.

S bár az észak-amerikai vagy nyugat-európai országokhoz képest a „fáziseltolódás” a tudatos tervezés és megelőzés lehetőségét rejtette, ahol mások tapasztalataiból és megoldásaiból tanulni lehetett volna, sajnos ez nem történt meg.

■ JEGYZETEK

1. Néhány jelentősebb alkotása a populáris filmiparnak: Pleasantville, 1950; The Stepford Wives, 1975; Ordinary People, 1980; Suburbia, 1996; American Beauty, 1999, illetve a 2004–2012 között forgatott Desperate Housewives című szappanopera.
2. Nagyvárosok közigazgatási határain kívül fekvő, önálló közigazgatással rendelkező település, amelyet szeres gazdasági, kulturális és közlekedési kapcsolatok fűznek a nagyvárosokhoz.
3. Olyan külvárosi övezet, amelynek kizárólag lakófunkciója van, azaz aludni járnak oda az emberek. Az angol szakirodalom *bedroom suburb/town*, illetve a *dormitory suburb/town*, ritkábban a *dormitory village* fogalmakat használja.
4. Olyan külvárosi terület, amely az Ebenzer Howard által 1890-ben kezdeményezett kertvárosi mozgalom (garden city movement) elveit veszi figyelembe a lakókörnyezet kialakításakor. Olyan önfenntartó többfunkciós egységeket jelentett volna, ahol a beépített és természeti környezet egyensúlyban van. A megvalósult kertvárosok zöldmezős beruházásokként többnyire természetközeli külvárosok.
5. A 2001/351 számú törvény (2001. július 6.) szabályozza a metropoliszövezet létrehozásának körülményeit.
6. Marosvásárhely metropoliszövezetéhez tartoznak: Nyárádtó, Ákosfalva, Jedd, Kerelőszentpál, Koronka, Lukafalva, Maroskeresztúr, Marosszentkirály, Marosszentgyörgy, Mezőpanit, Mezőcsávás, Nagyernye és Nyárádkarácsony.
7. Kolozsvár metropoliszövezetéhez Ajton, Apahida, Kisbács, Bonchida, Borsa, Magyarkályán, Kajántó, Csűrűje, Kolozs, Felek, Szászfenes, Gorbó, Gyalu, Zsuk, Alsópeterd, Tordatúr és Borsaujfalu települések tartoznak.
8. Például a kínai Sanghajban zajló, amúgy meglehetősen látványos felhőkarcoló-építési láz New Yorban már a 20. század elején végbement.
9. Hasonló folyamatok Európa nagyvárosaiban is lezajlottak, bár a kormánytámogatások hiányával később és lassúbb ütemben. Talán London esetében tapasztalható akkora méretű szuburbanus övezet kialakulása, mint az amerikai nagyvárosokban.
10. Hátrányos helyzetűek által lakott legfontosabb külvárosok Párizs mellett: Clichy-sous-Bois, Bondy és Corbeil-Essonnes.
11. Az Egyesült Államokban a mozgalom megnevezésére főként az intelligens növekedés (smart growth) fogalmát használják, míg Európában inkább a kompakt város (compact city) vagy intenzív urbanizáció (urban intensification) fogalmak honosodtak meg.
12. Circular land use management in cities and urban regions (Kreislaufwirtschaft in der städtischen/stadtregionalen Flächennutzung – Fläche im Kreis) 2010 márciusában lépett érvénybe.

■ FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Bhatta, B. – Saraswati, S. – Bandyopadhyay, D. (2010) *Urban sprawl measurement from remote sensing data*. Applied Geography 30 (4): 731–740.

- Burgess, Ernest W. (1973): *A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához*. In: Szelényi Iván szerk. *Városzociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 147–160.
- Checkoway, Barry (1980): *Large builders, federal housing programs and post-war suburbanization*. *International Journal of Urban and Regional Research* 4. 21–45.
- Choldin, Harvey M. – Claudine Hanson (1982): *Urban Decline and the Future of American Cities*. McGraw-Hill, Washington DC.
- Enyedi György (1984): *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Gale, Dennis E. (1984): *Neighborhood Revitalization and the Postindustrial City: A Multinational Perspective*. Lexington Books, Lexington.
- Guest, Avery M. – Nelson, George (1978): *Central city – suburban status differences: fifty years of change*. *Sociological Quarterly* 19. 7–25.
- Gottdiener, Mark – Hutchinson, Ray – Ryan, Michael T. (2015): *The New Urban Sociology*. Westview Press.
- Hall, Peter (1999): *Orășele de mâine. O istorie intelectuală a urbanismului în secolul XX*. Editura All, Buc.
- Harvey, David (1985): *The Urbanization of Capital*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Hudson, James R (1980): *Revitalization of inner-city neighborhoods: an ecological approach*. *Urban Affairs Quarterly*, 1980/15. 397–408.
- Kahn, Matthew E. (2000): *The Environmental Impact of Suburbanization*. *Journal of Policy Analyses and Management* 19/4. 569–586.
- Kasarda, John D. (1972): *The Impact of Suburban Population Growth on Central City Service Functions*. *American Journal of Sociology* Vol. 77, No. 6 (May, 1972). 1111–1124.
- Kocsis J. Balázs (2000): *A szuburbanizáció jelenségének főbb elméleti megközelítései a városzociológiai és más rokon tudományterületek irodalmában*. *Tér és Társadalom* 14. 2000/2–3. 311–321.
- Kopeczki, Karen A. – Suen, Richard (2010): *A Quantitative Analysis of Suburbanization and the Diffusion of the Automobile*. *International Economic Review* 51/4. 1004–1037.
- Logan, John R – Molotch, Harvey (1987): *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Logan, John R. – Schneider, Mark (1984): *Racial Segregation and Racial Change in American Suburbs: 1970–1980*. *American Journal of Sociology* 89. 874–888.
- Judd, Dennis R. – Swanstrom, Todd (2010): *National Policy and the City/Suburban Divide*. In: Malo Andre Hutson ed.: *Urban Communities in the 21st Century: From Industrialization to Sustainability*. Cognella, San Diego.
- Newman, Peter W. G. – Kenworthy, Jeffrey R. (1989): *Cities and automobile dependence: a sourcebook*. Aldershot, Hants, England: Gower Technical.
- Pásztor Gyöngyi – Péter László (2009): *Romanian Housing Problems. Past and Present*. *Studia Sociologica* 2009/1. 79–100.
- Riesman, Leonard (1966): *The Urban Process*. Free Press of Glencoe, New York.
- Szelényi, Iván (1996): *Cities under socialism – and after*. In: Gregory Andrusz – Michael Harloe – Iván Szelényi eds.: *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, Blackwell Publishers, Oxford, 286–317.
- Van den Berg, Leo (1987): *Urban Systems in Dynamic Society*. Gower Publishing Company, Aldershot, Hants.
- Zukin, Sharon (1991): *Landscape of Power: From Detroit to Disneyworld*. University of California Press, Berkeley.

FERENCZ ZSOLT – GUTTMANN SZABOLCS

KÖZPONT ÉS PERIFÉRIA VISZONYÁTÓL EGY ÉLHETŐBB VÁROSIG

Különböző szempontokból érdemes megvizsgálni akár a legegyszerűbbnek tűnő helyzeteket is, hogy megfelelő lehetőséget kínáljunk a problémák megértésére, némi képp hozzásegítve a megoldásokhoz is az illetékeseket – ez a gondolat vezérelt, miközben központ és periféria viszonyát, egy élhetőbb város megteremtésének lehetőségeit boncolgattuk Guttman Szabolcs műépítésszel, a Romániai Építésszek Rendje erdélyi fiókjának elnökével. Hogy konkrétumokról beszéljünk, kiindulópontként Kolozsvárt választottuk, de közben folyamatosan „járunk-kelünk” térben és időben, külföldi és hazai példák révén járva körül a témát.

■ – *Viszonyítás kérdése, hogy mi minősül központnak, és mit nevezünk manapság perifériának egy adott városban, elvégre már nem csupán előbbi helyszíneken „történnék dolgok”: egyes helyeken hétvégenként zsúfolásig telnek a szórakozóhelyek a periférián, máshol, szintén a széleken, nap mint nap benépesülnek a bevásárlóközpontok. Közben pedig sokan legszívesebben elmenekülnek a belvárosból, hogy egy csendesebb, nyugodtabb térségben találjanak otthonra. Honnan eredeztethető ez az átalakulás, amely a központ-periféria helyzetét némiképp megváltoztatja, és már fel is borítja a szilárdnak tűnő fogalmak értelmezési körét, illetve hogyan változott ez az idők során?*

– A tendenciát a 19. században lehetne megragadni, amikor robbantották a várfalgyűrűket, és megpróbálták bekebelezni a várfalon kívüli területeket az új villanegyedek számára – pontosan az új komfort érdekében, hogy tágasabb udvara és kertje legyen egy-egy családnak. Erre nagyon jó példák vannak Kolozsváron is: ilyen a mostani Andrei Mureșanu utca (Attila út), valamint a déli oldalon,

„Mentális ráhangolódás szükséges, hogy egy perifériára szorult területet újból lakhatóvá, értelmezhetővé tegyünk”.

ahogy emelkedik a Botanikus kert környéke; a hangsúly a zöld területekre kerül, elvégre milyen szép egy kertbe beköltözni és ott egy villában éledgélmi... Megannyi helyen lehet látni, hogy ez a momentum valahol a visszájára fordította a belvárost, már-már megfordult a periféria és a központ szerepe. Európa-szerte, így akár Nagyszébenben és Kolozsváron is megfigyelhető, hogy azok az épületek, amelyek a barokkban palotaként működtek, rendre szociális lakásokká válnak: a tulajdonosok ki-halnak, vagy kiköltöznek az új perifériára, ahol komfortosabb az élet. Eleve úgy épít-tetik meg ezeket a részeket, hogy legyen infrastruktúrájuk – kanalizálás, áramszol-gáltatás stb. –, míg a belvárosi épületeket bérbe adják, akár az új munkásrétegnek is.

A belváros maga alatt vágja a fát, amikor a 19. század végén, a 20. század elején egyre inkább beengedi a kisipari létesítményeket, és szociális lakásokra osztja fel az épületeket, amelyek ezen parazita termelőfunkciók közelében vannak. Persze mond-hatnánk, hogy a tömeoglalások, amelyek az új helyszíneken megépültek, nagyon aprókák, de nem árt összehasonlítani őket a belvárosi lakásokkal, ahol a közös vécé a folyosó végén van, és emeletenként jut egy-egy közös konyha.

Furamód eltűnnek a paloták, helyettük pedig a többszintes tömbházlakás lesz a luxus, főként a szocializmusban: ide költözik az egyetemi tanártól a munkásosztá-lyig mindenki, aki esetleg pártkönyvvel rendelkezik... Akinek nincs pártkönyve, és a legszegényebb, az a hajdani belvárosba jön, amit aztán lelak, tönkretevesz, merthogy semmilyen lehetősége nincs arra, hogy felújítsa vagy komfortosítsa. Ez a folyamat jól érezhető a második világháborúig. A háború utáni időszakban Nyugat-Európában is át kellett gondolni a belváros helyzetét: vagy azért, mert a bombatámadások miatt az egész térség új urbanisztikai kihívás elé állította a közösséget, vagy ha nem történt ilyesmi, akkor a szociális réteg lakta le továbbra is, egészen a hetvenes évekig. A négykerekűek irányába való nyitással megtorpan a logika, ami miatt korábban fala-kat, kaputornyokat bontottak le, hogy összeköthető legyen a belváros a külvárossal. A robbanásszerű fejlődés ellenére az új területek városiasítása nem bírja felvenni a versenyt az autógyártással. Már nem elég az a kerülőforgalom, az átjárható hatsávós útszisztéma – főként Nyugat-Európában –, ami ne dugulna be a hetvenes évekre, más-részt a levegő szennyezettsége is problémaként merül fel, a lakosság is jelzi, hogy új logika szerint kellene gondolkodni.

A hetvenes évektől a kilencvenes évekig ez a tendencia szociális nyomásra meg-fordul, legalábbis a nagy nyugati világban, és elkezdik kiszorítani az autókat: először a belvárosból, majd a külvárosokban is megpróbálkoznak a forgalomcsillapítással – eleve azért, hogy lakhatóvá tegyék az újonnan megépült negyedeket is. Szinte újra-éljük a történelmet a huszadik század végén, a huszonegyedik század elején: a bel-város újra belváros lesz, turisztikai és városi központ, attrakció. Pozitív diszkriminá-ciónak örvend az egész építészettörténet, amiket a modernisták leghamarabb lebont-tottak vagy átépítettek volna, megőrzésre kijelölt helyszínekként kerülnek vissza a fő sorba, hogy sajátos arculatot varázsoljanak a városnak. A modernista nyelvezet ha-tására olyannyira uniformizálódott a városkép, gyakorlatilag magától értetődő fel-adattá vált, hogy városrehabilitálásban kell gondolkodni.

– *Maradjunk kicsit még a Nyugatnál, ahol sikerült helyreállítani a belvárost, meg-mutatni mindazt, amire történeti szempontból is büszke lehet az ott élő közösség. Mi történik közben a külvárosokkal, a peremvidékekkel?*

– Egyfajta attitűd a belváros rehabilitálása, amely által a különböző építészeti ko-rokat próbálják bemutatni a hozzájuk kapcsolódó járulékos utcákkal, sikátorokkal, terekkel, funkciókkal. Ez egy más típusú rehabilitálás, mint amit nagyon jól észre le-het venni '90 után a volt NDK-ban. A szocialista táborból egyedül az NDK-nak ada-tott meg, hogy újra a nyugati táborhoz tartozzék, az oda tartozó Németország legyen: nem mostohagyerek volt, hanem egyszerűen testvérként egyesülhetett a nyugati pra-

xissal. Ha az ember a kétezres években megnézte, hogy mi történt az ottani peremvárosokkal, hogyan zajlott az újraprivatizálásuk, teljesen más képpel szembesült, mint mondjuk Kolozsváron vagy a végeken. Ott a rehabilitálás azzal kezdődött, hogy mérlegre tették, mennyire van kihasználva a város új negyede. Belátták, hogy a migráció folyamánként elég sok lakás vált haszontalanná, és potyára újítanák fel, ráadásul közben túl kevés a közterület. Elsőként lebontottak néhány tömbházat, egyszerűen azért, hogy játszótereket, parkolóövezeteket, zöldterületeket hozzanak létre. A teljes tömbházanyagot rehabilitálták, hőszigetelték, új színbe burkolták, majd privatizálták, adott esetben a város tíz százalékot megtartott a szociális réteg számára, amelynek albérletként tudta kiadni a lakásokat. Egyértelmű, hogy egy ilyen elgondolás alapján új, külön életet kapnak ezek a peremvidékek, nyilván a külalakon túl a funkciókra is odafigyelve.

– *Kolozsvárra visszatérve, úgy tűnik, első körben a modernisták gondolatmenetéhez érdemes visszakanyarodnunk, hogy a változások hiányáról beszéljünk. Hogyan érvényesült a hatásuk erre felé?*

– A modernisták megpróbálták nemcsak az autókat ráterelni a hat sávra, hanem az emberi munkálkodást is különböző városi zónákra osztani – mert szerintük ez így logikus. Kolozsváron megépül egy nagy ipari rész a Szamos északi oldalán, és a vasút mentén óriási ipari övezet nővi ki magát a szocializmusban. Ez nem egyedi, Európa-szerte vannak hasonló irányvonalak, csak hogy az ipar megtorpanása jó esetben számvetésre sarkallja az embereket. Együtt járt ezzel, hogy minél inkább polarizálta a város egy-egy negyedbe a különböző funkciókat, és minél inkább megnőtt az illető térség az ipar miatt, annál nagyobb gondot jelentett a közlekedés. Az egyik lakóperifériából át kellett vinni és hozni nap mint nap a munkásosztályt az ipari zónába. Ezt Kolozsváron is nagyon jól lehetett érzékelni a hetvenes években, majd a nyolcvanas években még inkább: a villamos megjelenésével összekötik a Monostort az ipari zónával, majd még egy ipar melletti új negyedet építenek, mert hát úgy fejlődik ez az egész rendszer...

Felmerül a kérdés: ha ez tönkremegy, akkor hogyan tovább? Hogyan rehabilitálom a város életét? Ilyenkor tükörbe néz az urbanista és a városmenedzser, és rádöbbennek, milyen jó is volt a középkorban, amikor csak két lépést kellett tenni a műhelytől a lakásig. Nincs más megoldás, próbáljuk meg az alvónegyedeket többfunkciós negyedekké fejleszteni, az ipari zónába belopni a lakófunkciót, illetve az ipar haldoklása után csak olyan típusú ipart megengedni, amitől még lehet rendesen lélegezni. Egészen más méretekben kell gondolkodni, mint azelőtt, az új technológiáknak köszönhetően például egy kis gyárnak is hihetetlen kapacitása lehet, végtermékeivel elláthatja akár egész Európát.

Közeledve a jelenhez: Kolozsvár ipari térségében megjelenik az angol beruházó, és 2013-ra megépíti a Liberty Centert, illetve folyamatban van ez a fajta rehabilitálás. Egyik nagyon szép példája ez az ipari építészet bemutatásának, teljesen új funkcióval: konferenciaközpont, főként irodaház, de nem utolsósorban lakóházakkal fejezi majd be, hogy legyen hol lakniuk azoknak, akik ott dolgoznak. Ugyanakkor a villamos is besegít, hogy az alkalmazottak be tudjanak jönni a belvárosba – a belvárosba, és nem egy másik külvárosba, tehát megfordul a korábbi logika; ezért is tűnik számomra érthetetlennek, hogy miért kellett Kolozsváron föltétlenül felújítani ugyanazt a villamosvonalat, amely egyik negyedet összeköti a másikkal.

– *Bemutatni, reprezentálni, hasznossá és élhetővé tenni – kulcsfogalmak a történetben, már ami a posztindusztriális/jelenkori városképet illeti. Beszéljünk kicsit azokról a beruházásokról, amelyek hatásosan működnek jelenleg Kolozsváron, és amelyeknek sikerül bevonozniuk az embereket. Van két városrésztünk, benne egy-egy*

bevásárlóközponttal, multifunkcionális „üzemmódban”, és nagyon sok ember fordul meg bennük nap mint nap...

– Amíg voltak erődített városok, magától értetődött, hogy mindenkit látni lehetett, hiszen az emberek a várfalon belül laktak, és a nagypiacon cserélték ki az áruikat. Miután x és y kikerülheti ezt a nagypiacot, a viszonyok már korántsem ennyire egyértelműek. A jelenkorban a periféria elviheti ezt a polarizációt, éppen egy-egy ügyes beruházó által, ennek a folyamatnak az eredménye a Polus Center és a Iulius Mall. Nagyon jól tudták, hogy egy-egy alvóváros, amilyen a monostori vagy a györgyfalvi negyed, igényli a nyüzsgést és a sokrétű kereskedelmi, bevásárlói, szórakozási lehetőséget. A beruházás mindkét esetben a város szélére került, mert szorosan a negyedbe nem tudtak építkezni. Mindkettő kitűnően működik, tehát azt jelenti, hogy ezek a járható rendszerei akár a nyugati példáknak: nagyon sokrétű, célirányos beruházással odavonzani a lakókon kívül a távolabb élőket is. Ezek a mallok állandó fejlesztésben, átalakulásban vannak, a körülöttük lévő területek pedig már nem a szélei a városnak, hanem sokkal inkább a központi részei: a Polus Center nem a Monostor vége, hanem Fenes eleje, központ önmagában. Folyamatosan elgondolkodtat, hogy ezeken a példákon miért nem tud okulni a városi adminisztráció, noha világos, hogy kelet–nyugat irányban, akárcsak a mágnes, ez a két új központ kivonza a jó minőségi áruk bemutatását, és a belváros egyértelműen periféria lesz: perifériája a Polusnak, és perifériája a Iulius Mallnak.

A belvárosi lakások komfortszintje eközben egyértelműen alátámasztja a perifériajelleget, a hetvenes évektől máig nem zajlott le az a tudatos rehabilitációs program, amivel a térség újból központtá válhatna. Kolozsvár nagyon hibrid állapotban éli meg a posztmodern és a jelenkort, hiszen a belvárosán még mindig a modernisták keze nyoma érződik.

– Azt szokták mondani, legalábbis a főként pozitívan gondolkodók, hogy a legsötétebb időkben is van még remény; mi jelenthetne mentőövet ebben a jelenlegi kusza helyzetben?

– Ilyen lehetne akár a Szent Mihály-templom körüli nagypiac, ami viszont a mai napig körforgalom, hiába van rá bármilyen tervezet, hogy kiszorítsák a forgalmat, és beengedjék a minőségi kereskedelmet. Következésképpen továbbra is kiszolgáló része marad a nyugati és a keleti központnak, miközben jó esetben kinek-kinek ezt a térséget kellene érzékelnie a speciális nappali szobának – annak a pozitív diszkriminációnak örvendő, valóságos központnak, ahol rengeteg tennivaló van. Itt-ott látunk egy-két befektetőt, aki nekirugaszkodik, de gyakorlatilag semmi egyéb nem történik. Ráadásul nem is nagyon lehet nagyot építeni, emiatt egyetlen lehetősége a negyednek, hogy együttesen adjon egy nagyot. Együttesen, vagyis tisztázva a szomszédi viszonyokat, hogy a térség vonzó központjává váljon Kolozsvárnak. Ez nagyon komplex városrehabilitálást igényelne, ehelyett, úgy tűnik, jó ideig marad minden a régi felállásban. Nem ártana belegondolni abba, hogy milyen jövőt szánunk a városnak ilyen körülmények között. Vagy inkább azon kellene morfondírozni, hogy ez tulajdonképpen egy állandó dinamika, és majd száz év múlva a Iulius és a Polus jelenti Kolozsvárt? Tudatosság és következetesség nélkül meglehet... Ez is egy kép, képe a jövő Kolozsvárjának.

Az is igaz, hogy egy jó területet nagyon hamar újra perifériává lehet züllesztetni, elég a rossz adminisztráció, egy rossz gazda és a megközelítés hiánya. Megközelítésen azt értem, hogy a gyalogos és a biciklis számára is bejárható, odavonzza ezeket az embereket, ugyanakkor az autót is le lehet parkolni a közelben, majd tömegközlekedési eszközzel továbbhaladni. A hintók éppen azért jelennek meg ismét a nyugat-európai városokban, hogy felkeltsék az érdeklődést egy-egy elfelejtett városrész iránt, ahol tényleg be lehet mutatni a hang, a ritmus, a mozgás történetiségét – ami

csakis ott működik, és nem az új peremvidéken. Ezekben a zónákban az épített kultúra történetét mondhatjuk el; ha viszont nem tesszük, akkor az egész elszlömösödik magától. Kiváló példa a Fellegvár, amely Kolozsvár egyik legszerencsétlenebb negyede volt a hatvanas évekig, majd a hetvenes években, egy határozott urbanisztikai lépéssel belvárosi milióvé nőtte ki magát. Azóta eltelt egy kis idő, és mostanra újból egy elfelejtett, kilátó része lett a városnak, beleértve a Belvedere szállodát, amely nagy büszkesége volt még a nyolcvanas évek építészetének.

Peremvidék-belváros viszonya, főként egy ilyen félmillió érdekeltségű város esetében, mint amilyen Kolozsvár, nagyon érdekes játéka az urbanizmusnak. A városi konfliktus legkorszerűbb csinnadrattája a Szamos-part központi része, ahol száz évvel ezelőtt parkot alakítottak ki. Valószínűleg szekerek járták a Szamos-partot, nyugodtan lehetett ott bámészkodni, mára viszont annyira benőtte a forgalom, hogy egy újabb sávot kellene kialakítani, legalábbis bizonyos szakemberek szerint.

Mentális változtatásra van szükség, hogy a belváros lelakott Szamos-völgyét pozitívan fordítsuk át az emberi kapcsolat világára. Erre elméletileg rábólint a városi adminisztráció, de gyakorlatilag és a tervek szintjén még mindig a modernista reflexek működnek, továbbra is a négykerékű az első. Lemaradásunk van, nem is kevés, hiszen legalább negyven éve kellett volna beszélni ezekről a dolgokról, és a legfanyarabb humor csak most jön: EU-s pénzekből finanszírozzuk az úthálózat fejlesztését, miközben az unió egy ideje már belátta, hogy folyópart mentén abszurdítás az ilyesmi. Ennek ellenére mi most éppen ezt fogjuk tenni, nehogy vissza kelljen fizetni a pénzt, amivel az EU támogatott bennünket... Lehetőség lenne az is, hogy beismerjük: vétettünk, vagy döntsük el, hogy öt év múlva felszámoljuk a vilámost, de mindezt ne szakaszonként tegyük, és főleg ne a Szamos lelakásával, hanem próbáljuk meg helyükre tenni a dolgokat. Nézzük meg, hogy mi lesz a külváros, mi a belváros, ezeket hogyan lehet összehangolni és rehabilitálni – a közlekedés, a funkciók és nem utolsósorban az épületek értékének megfelelően. A reflexek úgyszólván nagyon összetettek még a kolozsvári adminisztrációban, nem csoda, ha sok kollega agyában is zavarosak a dolgok, és többen is elég könnyen rákacsintanak a modernista logikákra.

– *Nyilván mentalitás kérdése is, de hogyan működik ez külföldön? Melyek azok a példák, amelyekből történetesen tanulhatnánk?*

– A kilencvenes évek derekán, amikor egy idősebb urbanistával szemügyre vetjük Münchenben a forgalomcsillapítást, a sétálóövezeteket, a hajdani városháza visszaépített tornyát, a százszázalékosan rehabilitált templomokat, meggyőződhettem: a motiváció nem az volt, hogy a szakemberek akarták a fejlesztéseket, hanem a civil szféra. Akkor ez nagyon érthetetlennek tűnt számomra, elvégre a szakember, ha létezik, válaszokkal tud szolgálni a felmerülő kérdésekre. De nem erről szól ez az időszak, hanem arról, hogy pontosan a szakembernek a túlszakosodott agyát kell valahogyan egyensúlyba hoznia a civil szférának. Túl sok a magyarázkodás, az egészséges egyensúlyi állapotot viszont igenis a civil szférának kell kikunyerálnia. Igaz, hogy a képviselői Münchenben szinte ötvenszázalékos vétőjoggal rendelkeztek az adminisztrációban, de végeredményben ők hozták meg a döntéseket. Ilyen formában eladható, amit a közösség kitalál.

A városházán egy külön építészcsoport tervezgette nemcsak azt, hogy hogyan csillapítsa a forgalmat, hanem más aspektusokkal is foglalkozott, az eredményeket pedig az akkor újonnan átadott sétálóutcában és az abból nyíló udvarterekben is érezni lehetett: sikerült hatásosan bekapcsolniuk, érdekessé tenniük a látogatók előtt. Magánterületekről lévén szó, egyszerűen hoztak egy olyan törvényt, hogy aki megnyitja a kapuját, az attól kezdve nem fizet telekadót. Abszolút mindenki jól járt: a tulajdonosnak nem kellett fizetnie, de a földszinti árnyékos kis garzonját üzlettel

alakíthatta; ezután már fizetett adót, de kapott cserébe egy fantasztikus albérletet is. Mindenki többet kapott, mint addig, és hihetetlenül benépesedett a belváros, az összkép messze überelte bármelyik városzéli üzletház minőségét. A teljes épített örökség tárháza, amit kedvemre választhatok, szemben a Disneyland gipszkartonos élményeivel...

A kilencvenes évekre ért oda a német logika, hogy a BMW, ahelyett, hogy tovább mutogassa magát a hatsávós, kitaposott utakon, a legfontosabb szponzora lett a sétálóövezet kialakításának. A civil szféra hatására megértette, hogy nagyobb reklámnak örvendhet így, mint azzal, hogy az emberek nap mint nap látják az autóját, és idegeskednek, amiért nem tudnak átmenni egyik járdáról a másikra. Ha a BMW nem támogatta volna, Münchenben nem készült volna el hipp-hopp a sétálóövezet – ez is mutatja, mennyire összetett, hogy kit képvisel egy emberközpontú, perifériát átminősítő urbanisztikai rehabilitáció.

Minden város egyedi helyzetben van, nyilván, de jó lenne, ha például az Ursus nemcsak a sörfesztivált és akár a 2021-es eseményeket támogatná, hanem az infrastruktúrát is. Mert ugye nem mindegy, hogy hol iszom meg a sört, a legjobb az lenne, ha rehabilitált belvárosi környezetben tehetném... Ehhez persze hozzá kell nőni, viszont tény, hogy mindenki nyertesként kerülhetne ki egy-egy ilyen akció után. A civil szféra büszke lehet, amiért ki tudta harcolni, hogy újra értékelik az épített környezetet, a Szamos-partot, a Sétateret, a sétálóövezeteket. A városvezetés büszke lehet, mert a többség legközelebb is megszavazza a polgármestert, a szakember pedig azért, mert állandó munkája lesz. Itt ugyanis nem bontásról és újjáépítésről szól a történet, hanem állandó átalakításról, komfortossá tételről; ennek pedig az a nagy jelentősége, hogy nem egyedi értékeket tervezek, hanem városi miliőt és közösségi tereket. Messze más ez, mint egy-egy jól sikerült épület.

– *Érvényesül-e valamilyen formában a szemléletváltás más erdélyi városokban?*

– Testre szabott feladatról van szó, eleve nem mindegy, hogy mekkora a város, és milyen az épített öröksége. Csíkszereda az egyik jó példa: a szocializmus idején tulajdonképpen utolsóként lép be a megyeközpontok sorába, átéli az iparosítási és vérátömlesztési logikákat, amúgy meg nincs egy olyan belvárosa, amire nagyon büszke lehetne, elvégre a szocializmus építette azt. De van még egy kis utcácskája, ahol rá lehet döbbsen egy-két jó épített környezetre... Ebben a felállásban abszolút sikeres hozzáállásnak bizonyult, hogy megpróbálták emberközpontúbbá tenni a helyet, amely egészen sivár Tapstérként állta ki a szocializmust. Nem tűnik befejezettnek, ami ott történik, de nagyon jó kezdés már az is, hogy a merev kövezést egy játékosabbra cserélték. Nyilván nagyon nehéz felrobbantani a tér miliójét csupán ezzel, de az a szándék, amivel elindult, figyelemre méltó. Ha ehhez jól fog kapcsolódni akár a kultúrház felújítása, akkor már nagyon demokratikus térként várhatja az érdeklődőket.

Ami még ennél is fontosabb, hogy folyamatosan kapcsolódik a tőle jobbra és balra lévő, forgalomtól csillapított terekhez, mindenhol keresve az új funkciót – ez volt a célja Tövissi Zsoltnak és kollégáinak, hogy egy olyan köztérhálót hozzanak létre, amely a Tapstert, a Majláth Gusztáv Károly teret, a Petőfi utcát és a városi parkot is magába foglalja, egy élhető környezet megteremtése érdekében.

Gyulafehérvár esete másfajta példát kínál, az ottani kísérlet történeti hangulatot próbált visszaidézni. Gyulafehérvár vára perifériává lett a városközpontozó képest, még akkor is, ha két püspökség működik benne – és annak ellenére, hogy ez a város egyik legattraktívabb építészeti öröksége. Nagyon úgy éreztem, a kilencvenes évek után semmi esélye, hogy ezt bemutassa: mert akkora a vár, hogy a város, amely nehezen éri el a százezres lakosságszámot, nem tud megbirkózni az óriási területtel. Tegyük hozzá: nagyon kevés benne a funkcionális elem, rengeteg viszont a bástya, a

várarak, a közterület. És mégis sikerült, bebizonyosodott, hogy igenis lehet, egyszerűen csak azon múlik, hogy az adminisztráció és az érdekek mire pályáznak. 2007-ben, amikor az uniós csatlakozás után már jelentős pénzeket lehetett megszerezni, tudomásom szerint 15 millió eurós beruházással sikerült újra behatárolni a várterületet, mára pedig már meghaladták a 150 millió eurós befektetést. Olyan várarkot nyitottak meg, amelyet éppen a modernisták tömtek be, csak azért, hogy egy nagy autós sugárút rávezessen a két világháború között megépült ortodox katedrálisra. Tényleg mentális váltás történt: a katedrális előtt visszaásni a várarkot, bemutatni a 18. századi építészeti örökséget, majd elhinni, hogy ezzel nem fognak kárt tenni egy modernista elképzelésű, monumentális axiális képnek, hanem pontosan plusz energiákat, plusz ránézési lehetőségeket, egyszóval urbanisztikai egységet tudnak biztosítani a rehabilitált városrésznek.

Ezek az esetek is mutatják számomra, hogy nincsenek lehetetlen, fölösleges négyzetméterek. Lehetetlen csak az, ha mentálisan nem értünk meg ahhoz, hogy értéket lássunk akár a négyzetcentiméterek mögött is. Nézzük meg Gyulafehérvár elmúlt néhány esztendejét, és hasonlítsuk össze a kolozsvári Fellegvárral. Hasonló korról beszélünk, méretét tekintve a gyulafehérvári felület jóformán egy „elefánt”, míg a Fellegvár egy kis „patkány”. Gyulafehérvár jelenleg egy nagyobbacska városka, Kolozsvár pedig egy monstrum, Erdély központja. Mégsem tud megbirkózni ezzel a „patkánnyal”, míg Gyulafehérvár be tudja mutatni az „elefántot”. Csak ismételni tudom: mentális ráhangolódásra van szükség, hogy egy perifériára szorult területet újból lakhatóvá, értelmezhetővé tegyünk.

Fontos lenne elgondolkodni azon, éppen a csíki példa alapján, hogy mennyire járulhatnak hozzá a jó közérzethez, pozitív jövőképhez azok a szocialista negyedek, amelyekre általában legyintünk: mégis mihez kezdjünk velük, megörököltük, de nem nagyon van mit tenni... Menjünk csak végig a Monostor negyeden, és mit látnak? Éppen a fordítottját az NDK-s példának, ahol a zöldfelület érdekében lebontottak néhány tömbházat. Itt a maradék zöldbe inkább még beépítenek egy-két benzinkutat és templomot, hiszen ez az élő középkora Romániának, hogy templomokat építünk még oda is, ahol néhány fára lenne szükség... Szó sincs arról, hogy esetleg élethetővé kellene tenni ezt a negyedet, a monostoriak egyszerűen lelakják a perifériát, és a térség, szomorúságunkra, önmagát rehabilitálta azáltal, hogy a város közelében egy jóval rosszabb negyed épült, Szászfenes. Persze jöhetnénk rögtön azzal, hogy a rehabilitálás úgy is működhet, hogy építünk egy rosszabbat, és akkor rögtön jól érezzük magunkat abban, ami addig rossz volt...

A peremvidéki falvak közben óriás negyedekké dagadtak, de nem maguk teremtették elő a multifunkcionális területeiket, az emberek folyamatosan migrálnak a városba, bármelyik negyedébe. Ez a pókhálórendszer önmagától csak bereked, adott pillanatban egyszerűen használhatatlanná válik.

– *A városfejlesztés összefüggésében több vonatkozásról szó esett, de kerekítsük le kizárólag az elmúlt néhány évre, például a rendszerváltás óta eltelt időszakra: mégis hol hibáztunk?*

– Tűzoltási akciókkal próbáljuk megoldani a peremvidék és a város kapcsolatát, mert úgy telt el huszonöt év, hogy nem a város hasznára történt a városfejlesztés, ahogy általában a középkortól a huszadik századig, a kilencvenes évekig, merthogy a szocializmusban is a közpénz miatt lehetett bontani és újraépíteni. Huszonöt év alatt olyan kapitalista rendszert sikerült az országban kifejleszteni, amely képtelen az urbanisztikai lehetőségekből közpénzt előteremteni. A magánszektor érdekeiből, pénzből viszont nem lehet korszerűsíteni az úthálózatot, sem fejlesztési logikát kialakítani és így tovább... Így kapitalizálni egy várost, egy országot – eleve kaotikus peremvidékeket generált, és nem csak Kolozsváron. A következményeket leginkább

a nagyvárosok szenvedik meg, elsősorban Bukarest, és akkor megint csak azt mondhatjuk, hogy mi még jól állunk, elvégre ott 4 km/óra az átlagsebesség, míg Kolozsváron 8 km/óra. Tehát lehet még rosszabb...

Minél inkább peremre szorul a városi adminisztráció egy urbanizálási folyamatban, az gyakorlatilag olyan, mint az a szoba, amelyben nem sepregetünk, nincs pénz a mosószerre, és a svábbogarak előzönlök a járható felületet. Ez lehet maga az autó vagy pedig az ember, aki irányt veszített, és nem tudja, hogy melyik az a lakható terület; mert ugye mindenki számára fontos egy ernyő, egy kis fészek, de egyáltalán nem mindegy, hogy mellette van-e óvoda, iskola, kiszolgálási terület...

Most azt láthatjuk, hogy mivel a Monostornak egyáltalán nem volt rehabilitálási koncepciója, a szerencsétlen földszinti átváltoztatásokkal – hogy például lépcsőn mászunk fel a teraszokhoz – messze übereli a mai Fenest. Ez Kolozsvár jövőképe a tulajdonképpen, naprakész világa. Ehhez képest bejövök a belvárosba, és óriási, hogy még találok valamit abból, amit több száz év civilizáltan megépített. Csakhogy ezeket sem tudom már sokáig nézegetni, mert közben a forgalom, a napi gyűrődés lelakja, és peremvidékké minősíti a város ezen részét is. Már-már azt mondhatjuk, olyan városban élünk, ahol nincs központ, kizárólag peremvidék van.

– *Hogyan látod, ilyen mértékben sikerült kimozdítani dolgokat a maguk „stabil” helyéről tavaly, amikor Európa Ifjúsági Fővárosa volt Kolozsvár?*

– Bizonyos tekintetben nagyon izgultam, hogy mit hoz a 2015-ös év, éppen emiatt. Sem katasztrófa nem történt, sem pedig teljesen egyedi eredmény nem született, ellenben nagyon sok esemény kapcsán nagyon értékes dolgok is felszínre kerültek. Valószínűleg mindenkinek hasznára vált ez az esztendő, amikor az ifjúság a városban bárhol tudott eseményt generálni. Akik itt voltak, tudhatják, viszont akik nem jöttek el Kolozsvárra, és korábban semmit nem hallottak róla, ezáltal értesülhettek bizonyos dolgokról, a világhálón megtudhatták, hogy egyáltalán létezik ez a város. Tulajdonképpen a fiatalok megfogalmazták azt, ami a legfontosabb számukra: hogy Kolozsvár fölkerüljön a világ térképére.

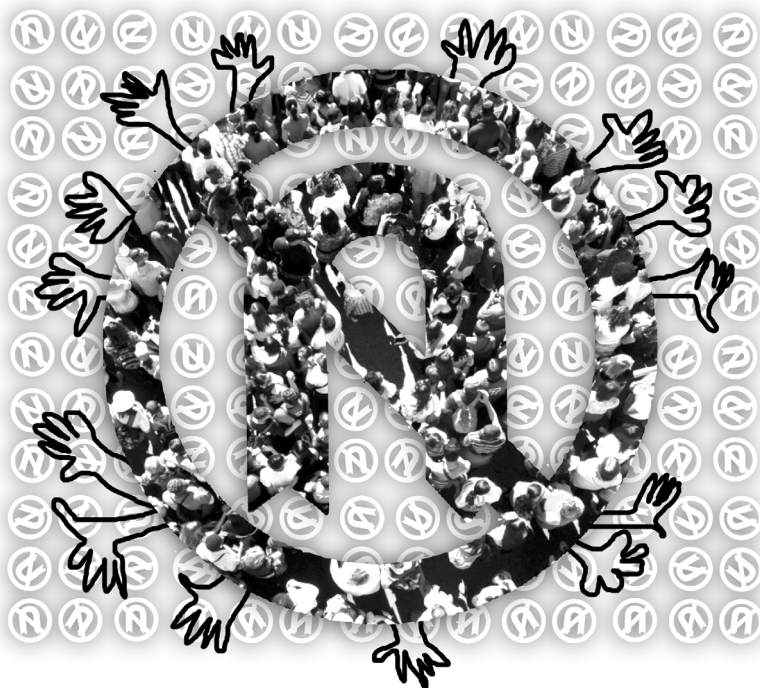
Ezeknek a fiataloknak kell meggyűrnük naponta a Fenes-belváros konfliktusát, és elképzelhető, hogy amennyiben a helyzet nem oldódik meg, egyszer majd közelebbről megnézik a többi pontot is a világon: rájuk zoomolnak, majd el is fognak oda menni, ha pedig ismerik a nyelvet, és jól boldogulnak, nagy valószínűséggel ott is maradnak. Akkor viszont éppen a legjobbjainkat veszítjük el, akikkel ezt a jelenlegi „belpolitikát” hatékonyan tudnánk előbbre vinni. Megint vesztesek leszünk, nem valamiféle háború miatt, hanem azért, mert nem tudtunk jobb épített minőséget, lakhatóságot biztosítani az új generáció számára.

Mert mindaz, ami történt, egyértelműen pozitív, túlnyomórészt minőségi eseményeket vittek el a város különböző szegleteibe. Ezek lehetőségei a továbblépésnek, az óriási viszont az lenne, ha az adminisztrációban is megszületne az akarat, hogy ezeket és a hasonló tevékenységeket elkezdje monitorizálni egy külön csapattal. Vegye észre a befektetett energiákat, megvalósításokat, és ne abban spekuláljon, hogy például lezárja a Sétateret. Egészen más kísérlet, amikor egy kis zenekar fellép valamelyik negyedben, akár a tömbházrengeteg mellett, mint hogy lelakjuk a közparkot, bekerítjük, jegyet szedünk és hasonlók... Utóbbiaktól kellene a szakmai csoportnak egyértelműen mentesítenie a várost, és fölfejleszteni a perifériákat a város színpadává.

Bécsben ez úgy működik, hogy a kerületi városházáknak egyenként is van szakmai tanácsadó irodájuk. Tízennyolcan dolgoznak például a második kerületben működő csoportban, építész, urbanista, tájépítész, szociológus, történész egyaránt; a civil szférától megkapják a bejelentést, a sóhajt, az igényt, és a kerület különböző problémáiról egyeztetve felméri szakmailag, hogy milyen lehetőségek vannak. A város

három évre köti meg a csapattal az együttműködést, ha pedig nem teljesít jól, három év után leváltja. Ez a társaság viszont már harminc éve foglalkozik a kerülettel, szinte olyan, mint egy szociális háló. Lehet, hogy Kolozsvár esetében egy hasonló csapatnak az egész város perifériájának a problematikáját kellene felölelnie, legalábbis első körben, de akár negyedenként is működhetne egy-egy két-három fős csapat, amely folyamatosan monitorizálja a problémákat. Legyen ott egy csapat, amely fel tudja fejleszteni a lelakott területet lakható területté, mentálisan rehabilitálhatná az adminisztrációt és a meglévő politikumot. Ez nagyon égető feladat Kolozsváron és az egész országban.

Épített környezetünk perifériafogalmának mentális problematikája jelenleg az adminisztráció minden szintjén jelen van, az országos szakminisztériumoktól a megyék, városok, községek, falvak, tanyák közigazgatásáig. Nem tudják-tudjuk, mi a jövőképük/jövőképünk. Az országos összképünk egyre hibridebb lesz, függetlenül attól, hogy autóval, vonattal vagy más közlekedési-mentális eszközzel próbáljuk megközelíteni a valóságot. Óhatatlanul összemosódnak az épített értékek a peremvidékek elfelejtett, szlömösödő vagy ellenőrizetlen beruházásaival. A stratégia nélküli fejlesztéseknek a tárháza egyre nagyobb. Ha nem lesz kötelező az ország- és a településszintű szakmai csoportokat működtetni a meglévő állapotok felmérésére és rehabilitálására, olyan testhez leszünk hasonlóak, amelynek a végtagjaira nem figyelünk oda, és emiatt elveszti a szabad mozgásának lehetőségét. Majd az eredetileg, istenileg egyébként jól kitalált emberi szervezet lassan megfullad, mert nem tud friss levegőhöz jutni eredeti környezetében, lelakta az ellenőrizetlen fejlődés. Miként pedig saját végtagjait is érintette ez a folyamat, még csak lehetősége sincs kisétálni az erdő széléig...

KECSKEMÉTI KÁLMÁN

BETONKATEDRÁLISOK

Szobrai között sétálva az egyik kiállításán szólította meg Párizs főépítésze, hogy műveiben egy város vízióját látja, és nincs-e kedve részt venni egy új város tervezési munkáiban.

■ Az Andrássy úti régi Műcsarnok épületén hatalmas felirat: PÁTKAI ERVIN KIÁLLÍTÁSA. Az épületben ma a Képzőművészeti Egyetem működik. Két évszám hiányzik a feliratról: 1937–1985. Magamban még hozzágondolok egy harmadikat is: 1956. Az első két évszám az életút határait mutatja. 48 év adatott ennek a ritka tehetségű magyar szobrásznak, hogy tanuljon és létrehozza életművét egy idegen országban. A harmadik évszám a forradalomra utal, és arra a kétszázézer tehetséges magyarra, akik az újabb orosz megszállás elől nyugatra menekültek, köztük Pátkai Ervin és Róbert, a két fiútestvér.

Róbert volt az idősebb, hét évvel, és 56-ban káplánként szolgált Albertirsán, ott választották meg a Forradalmi Bizottság elnökévé. Ervin a Képzőművészeti Főiskola szobrász szakán szeretett volna tanulni, azonban Somogyi József tanácsára az Iparművészeti Főiskolára felvételizett (valamivel könnyebb volt bejutni), ahová azután 1956-ban fel is vették. Borsos Miklós növendéke lett – két hónapig. A forradalom leverésekor, rövid ausztriai tartózkodás után Párizsba emigrált. Róbert angliai rokonokhoz menekült, s ma evangélikus püspök Londonban.

1982. április 15-én Parancs János barátom elhozta hozzám Pátkai Ervint. Ervin akkor a Műcsarnokban rendezett „Tisztelet a szülőföldnek” kiállítás kiállítójaként tartózkodott Magyarországon. A dátumra azért emlékszem ilyen pontosan, mert megajándékozott Denys Chevalier monográfiájával, és a dedikáción ez a nap szerepel. Jó barátok lettünk, nem tudhattuk akkor még, hogy ez a kapcsolat rövid életű lesz.

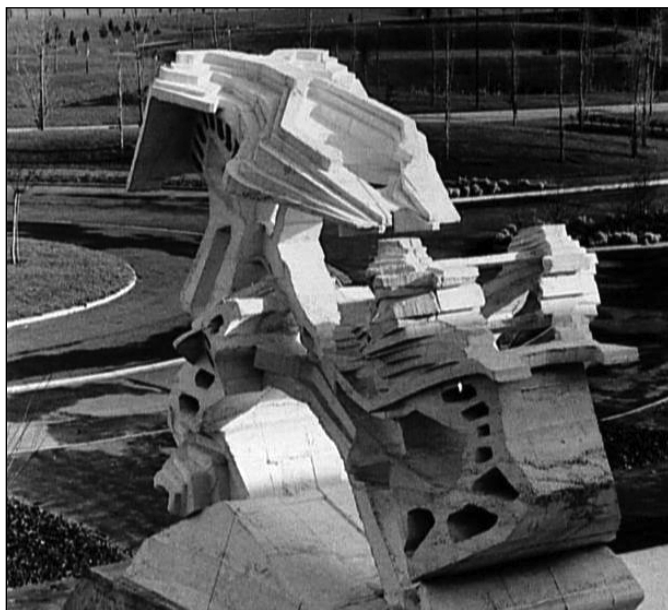
Parancs sokat beszélt a korábban együtt töltött párizsi évekről. Az École des Beaux-Arts-on folytatott tanulmányokról. A korai ólom- és műanyag szobrokról. Az első sikerekről. Az 1961-es II. Biennálé szobrászati nagydíjáról s az azt követő megbízásokról. 1966-ban Pátkai elnyerte a Sculpture Contemporain nagydíját. 1973-ban kitüntették a francia Művészeti és Irodalmi Rend tisztí keresztjével (Ordre National du Mérite), és a Sorbonne meghívta a szobrászat előadójának. Említette, hogy Ervin miként segítette anyagilag is a *Magyar Műhely* megalapítását, kiadását. Képzőművészeti szerkesztője is volt egy ideig a lapnak.

Ervin elmondta, hogy legújabb megbízása egy Párizs melletti város, Marne-la-Vallée művészeti tervezése. Fotókat és rajzokat vett elő a táskájából, és élvezettel magyarázta elképzeléseit a születő városról. Jómagam akkoriban az Építéstudományi Intézetben dolgoztam, és megkérdeztem, volna-e kedve magyar építészeknek előadást tartani erről az Építőművészek Szövetségében. Beleegyezésére felhívtam a Szövetség elnökét, aki örömmel hívta meg Pátkai Ervint egy előadásra.

Szobrai között sétálva az egyik kiállításán szólította meg Párizs főépítésze, hogy műveiben egy város vízióját látja, és nincs-e kedve részt venni egy új város tervezési munkáiban. Ervin azonnal igent mondott.

Már mestere az École des Beaux-Arts-on, Henri Georges Adam felhívta a figyelmét a téralakítás fontosságára, az építészet és a plasztika kölcsönhatására. Első nagyszabású munkája is egy plasztikai térképés volt. Későbbi nagyméretű betonkompozíciói is szinte részei az épített környezetnek, nem csupán dekorációk, hanem az épületek – a funkcionális geometria – feloldozói, spirituális kísérői.

Franciaországban minden iskola, egyetem építési költségének egy százalékát művészeti alkotások megvalósítására kell fordítani. Pátkai nagyon sok nagyméretű szobrot készített ilyen forrásokból. Ma is állnak ezek a kompozíciók Clermont-Ferrand egyetemi campusán, Bordeaux-ban, Rennes-ben, Sénart-ban, Vitry-sur-Seine-ben.

Pátkai Ervin szobra Rennes-ben

Amikor filmet forgattunk Pátkai emlékére, végigjártuk ezeket a városokat, és megke-restük a szobrokat. Az eltelt 30 év alatt persze a beton elvesztette fehérségét, megszürkült, de ettől még érdekesebb lett a mű. Néhol úgy tűnt, mintha természet alkot-

ta kőképződmények volnának, és az erózió munkálta volna csipkésre a falakat, alakzatokat. Sajnos vannak példák arra is, hogy festékszóróval elcsúfítják, és itt-ott letörnek belőlük. Néhány helyen ezért bekerítették (Grenoble, Vitry) őket, s ettől elvesztették téralakító varázsukat. Úgy hallottam, hogy a francia állam áldoz a szobrok restaurálására és rendszeres ápolására. Előfordult azonban, hogy a közterület átalakítása miatt eltávolítottak egyes műveket (pl. az Alpokban).

Marne la Vallée – az új város

Érdekes zsaluzási módszert dolgozott ki ezeknek a fehér vasbeton szobroknak a helyszínen való kiöntéséhez. A műteremben polisztirolhab lemezeken (Magyarországon hungarocellként ismerik) kirajzolta, majd felhevített elektromos szállal kivág-

ta a negatív formákat. Az egymásra illesztett lapokat beszámozta, majd a helyszínen a vasalatok köré, számozás szerint összeállította. Ezután munkatársaival, akik nagyrészt magyar művészbarátai voltak, kiöntötték fehérbetonnal. Miután a beton megkötött, a polisztirollab lemezeket egyszerűen el lehetett távolítani a kész műről.

A franciák 1965-ben kilenc új város építését határozták el. Az új várospolitiká orvoslani kívánta a nagyvárosok külvárosainak anarchikus felduzzadását. Ahogy Sabine Fachard, az új városok főtitkárságának vezető munkatársa megfogalmazta: „valóságos városok telepítése, térben és időben összefüggő szervezetek teremtésével, a tevékenységek és szolgáltatások összekapcsolására és egyeztetésére; az új város több, mint a térképen elfoglalt terület vagy elszigetelt terv. Sokkal inkább egy városközpont vagy több összefüggő városközpont, egymással összehangolt közművekkel, kereskedelmi hálózattal, szórakozóhelyekkel és sportpályákkal, a jellegüknek megfelelő hatósugárral. Végül az új városok, kísérleti jellegüknél fogva, városrendezési példával is szolgálnak.”

Ebből a kilenc városból öt épült Párizs körül: Evry, Cergy Pontoise, Mellun Senart, Saint Guentin en Yvelines és Marne la Vallée. Ez utóbbi város művészeti tanácsadója volt Pátkai Ervin. Nem szerettek volna „alvóvárosokat” építeni, ezért munkahelyeket, iskolákat létesítettek bennük. Természetesen kiépítették a közlekedési összeköttetést a fővárossal.

Beruházók, építészek, várostervezők, kerttervezők, színdinamikai szakértők közös munkájával épült az új város, s épül, fejlődik ma is. Szokatlan volt Ervin számára nap mint nap beruházókkal, üzletemberekkel, építészekkel folytatni vére menő vitákat, megvédeni eredeti gondolatait, művészi elképzeléseit. Nehéz kompromisszumokat kellett kötni. Felőrölte erejét, feldúlta házasságát. Egyszerűen maradt. Így érte utol a végzetes baleset 1985-ben: műhelyében felrobbant egy gázpalack, és halálos égési sérüléseket okozott.

Párizsi barátai szerint nagyon büszke volt arra, hogy a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi néhány szobrát. Bizonyára örült volna a Képzőművészeti Egyetem ragyogó kiállításának, amit Cserba Júlia áldozatos szervezőmunkája és Körösey Tamás rendezése hozott össze. Nem könnyű egy szobrász hagyatékát összeszedni, mozgatni. A szobrok nagy része most „hazatér” Noisy-le-Grand-ba, ahol Pátkai volt felesége és két lánya őrzi őket. Mindenképpen megérdemelte Pátkai Ervin életműve egy alapos monográfiát, életmű-katalógust. Még élnek barátai, hozzátartozói, akik őriznek kisebb műveket, fotókat, emlékeket. Úgy tudom, Zaránd Gyula fotóművész még Ervin életében rendszeresen fotózta munkáit, dokumentálta a nagy betonszobrok építését, sőt némelyiknél tevékeny részese volt azok készítésének.

2005-ben, halálának 20. évfordulójára egy emlékfilmot forgattam az ORTT támogatásával Pátkai Ervinnél, amelyben a felesége, legjobb párizsi barátjának, Román Viktornak az özvegye és volt munkatársai, barátai beszélnek róla. A filmet vetítették a Filmszemlén és a kiállításon. A Duna TV-nek felkínáltuk, válasza se méltattak.

Pátkai kiállításával egyidejűen jelent meg Cserba Júlia könyve a párizsban dolgozó magyar képzőművészekről. Ennek a két eseménynek kapcsán szükségesnek tartanám sürgősen átgondolni a nyugaton kallódó magyar képzőművészeti hagyatékok sorsát. A művészettörténész szakma valamiért zavarban van a külföldön született magyar képzőművészeti alkotásokkal szemben. Egy részük a Szépművészeti Múzeumba került, ami elsősorban a külföldi alkotások gyűjteménye. Miért nincs helye a felvidéki, az erdélyi, a kárpát-ukrajnai művészeknek vagy Schöffnernek, Vasarelynek, Kepesnek, Pátkainak, Csernus Tibornak, Rozsda Endrének, Lakner Lászlónak a Magyar Nemzeti Galéria 20. századi gyűjteményében? Az irodalmi életben ma már evidencia, hogy amit magyar nyelven írtak, az része a magyar irodalomnak. A külföldön alkotó magyar művészek miért vannak kirekesztve a magyar művészet történetéből?

ANDRÁS SÁNDOR

MILYEN

...hat évig Angliában
éltem, közte egy évet
Londonban; huszonhat
évig Washingtonban
és elővárosaiban; előtte
öt évig Kaliforniában,
ebből egyet

Los Angelesben,
hármát Berkeley-ben,
az utolsó előtti évet
a San Franciscói-öböl
szemben lévő oldalán,
a falunak mondott
Mill Valley-ben,
közvetlenül
a fenyőerdők alatt...

nem „központban”, hanem alvófalvakban élni, íróként? Hát ez a falvaktól is függ, ahogyan persze a „központtól” és mindenekelőtt az embertől, aki író. Mivel általánosítani nem tudok, csakis magamról mondhatok valamit. Helyzetem annyiban különleges, hogy amennyire tudom, barátaim és ismerőseim között én vagyok talán az egyetlen, aki több évtizedes külföldi, nyugati élet után, már nyugdíjasként, falura költözött vissza, és elsősorban ott él, bár később vett kis lakást Budán, hogy legyen hol megaludnia, ennie, olvasnia is, amikor felutazik.

Jövőre lesz húsz éve, hogy ismét Magyarországon élek. Budapesten születtem, budai vagyok, nem pesti, érthető, hogy Budán van lakásom, és ez, azt hiszem, kapcsolatba hozható azzal a ténnyel, hogy a Balaton-felvidéki Nemesvítán vettem, jövő nyár elején huszonöt éve, házat, régi parasztházat, nagy kerttel, benne szőlő és gyümölcsfák. Ott szeretek élni és írni is, és ott töltöm időm javát feleségemmel. Leegyszerűsíttem hát a kérdést. A „központon” Budapestet, a falun Nemesvítát értem.

Helyzetem azonban nem ilyen egyszerű. Apám családja hódmezővásárhelyi volt, gyerekkoromban sokat éltem ott, szerettem a házat, az udvart, a vastag por fedte utcát. Akkoriban Vásárhelyt „a legnagyobb magyar parasztvárosnak” mondták, és tényleg falusi részekből is tevődött össze. Nagyapámék ilyen részen laktak, parasztházban, nagy parasztudvarral, az udvarban kúttal és kenyérsütő kemencével. Az egyik nagynéném szintén Vásárhelyen lakott, a másik Oroszházán, ott is sokat voltam, inkább már tizenéves koromban, eresztettem kútbá a vaját meg a görögdiannyét, vittem a pékhez

és hoztam el tőle a nagynéném dagasztotta nagy kerek kenyereket. A pék kis piros számot ragasztott rá, hogy tudja, kié. Vásárhelyi nagynéném férje órásmester volt, benn, az egyik fő utcán volt kis óra-ékszer boltja, négyéves lehettem, amikor meghalt; utána nagynéném felfogadott egy órásmestert, és úgy vitte tovább az üzletet. Ez a nagynéném színházba is járt, és a háború után újra férjhez ment, egy B listázott szegedi bíróhoz, aki vadászni szeretett. Nyaralni szüleimmel Mártélyra mentünk, akkor kis halászfalu volt a Holt-Tisza partján.

Ezt a gyerek- és serdülőkori előzetest megtoldom azzal, hogy Szegeden jártam egyetemre, ott államvizsgáztam 1956 júniusában; nagyon szeretem ma is azokat az éveket. Mondom mindezt, hogy a továbbiakat némi keretbe rakjam. A „központ” és az „alvófalvak” mellett van ugyanis „vidék”, „vidéken élek”, és ez jelenthet a falvak és községek mellett nagyobb várost is, olyant, mint Szeged, Debrecen, Pécs, Miskolc, és kisebbeket, mint Hódmezővásárhely, Veszprém, Kiskunfélegyháza. Bőven vannak ezeknél kisebb, de eleven és a tágabb környéken központoknak tekintett és használt városok is. Pestről mindez vidék; Magyarországon Budapest „a” központ.

A forradalom után – a visszatérés szándékával, de megvalósulása nélkül – hagytam el az országot, hat évig Angliában éltem, közte egy évet Londonban; huszonhat évig Washingtonban és elővárosaiban; előtte öt évig Kaliforniában, ebből egyet Los Angelesben, hármát Berkeley-ben, az utolsó előtti évet a San Franciscói-öböl szemében lévő oldalon, a falunak mondott Mill Valley-ben, közvetlenül a fenyőerdők alatt, akkor az utolsó előtti házban. Németországban összesen legalább három évet éltem, egy egészet Münchenben, egy másikat Nyugat-Berlinben, megfordultam hosszabb-rövidebb ideig más városokban is, például egy szemesztert Göttingenben. Végül Washington egyik elővárosának, Silver Springnek egyik, magas fák alatt meghúzódó kertés-patakok részében volt házuk, onnan költöztem haza, Magyarországra. Először ingázva, majd 1996-tól honosítva.

Egyetemi tanár voltam, és éppen az 1990–91-es tanévre esett a szabadévem, feleségem fizetés nélküli szabadságot vett ki, és hároméves lányukkal azt az évet Pesten töltöttük, barátok szerezte lakásban, a Lehel piacnál. A beköltözés előtt egy hónappal érkezünk meg autón Frankfurt mellől, és azt a hónapot a Bece-hegyen húzhatuk ki egyik barátom szívélyességéből, egy présházból alakított kis ház tetőterében. Akkor jártam először a Balaton-felvidéken, és ámulatosan szép volt a tó, a hegyek sora, a vidék. Ez volt egyik oka, hogy Nemesvitán vettem házat 1991 júniusában. Nem akartam lakáskulcs nélkül visszamenni Amerikába, annyi pénzünk viszont nem volt, hogy lakást lehetett volna venni belőle Budán.

A véletlen úgy rendelkezett, hogy később, 1997 januárjában a Városmajor utcában találtam lakást. Az nem volt véletlen, hogy Budán kerestem, a Városmajor utcára viszont egyáltalán nem gondoltam, bár ismerős volt, holott sohasem laktam a környékén sem. Azért volt ismerős, mert ott állt a János Szanatórium, ma Érsebészeti klinika, ahol megszülettem. Ezt anyámtól hallottam, emlékszem, egyszer meg is mutatta. Miután 1949 őszén a Pasarétról az Attila utcába költöztünk, közel a Széll Kálmán térhez – ablakunkból és az erkélyről a Vérmezőnek éppen arra a csücskére lehetett lenézni, ahol Martinovicsot végezték ki –, megismertem a Majort, mindenképpen az innesső részét, arról ma is vannak emlékeim.

Lakásom lett tehát Budán. A kisszoba zajos, ablaka az utcára nyílik, de a ház hátsó oldalán lévő nagyszoba ablakai a Majorra néznek, előttük fák lombjai a ház kertjéből. Csend van, csak a hatalmas park túloldalán kattogó villamosok hallhatók, ha felfigyel az ember. Élni azonban nem ott szeretek, hanem falun, Nemesvitán. Időm legnagyobb részét ott élvezem és pazarolom hamarosan huszadik éve, tizenhárom éve új feleségemmel, Edittel, aki lassan megszereti, legalábbis megbékél vele. A házzal és az elég nagy, gyümölcsfákkal, mindenféle bogyós bokorral, no meg szőlővel

megrakott kerttel: teleülteti-gondozza virággal, a gyümölcsfák túlján és a szőlő oldalán kitűnő zöldségekkel. Megbékél, ugyanis ő határozottan pestinek érzi és mondja magát. Értem is, miért.

Szerettem bemenni a városba, azaz Pestre, gyakran gyalog is, nem villamoson. Szerettem a forgalmat, az üzleteket, a nagyvárost, ahol minden megtalálható: Budán, ahova én eljutottam, csak néhány mozi volt, azok sem a Széll Kálmán téren kívül. Ez ma sincs másként, bár a Rózsadombon működik két bevásárlóközpont. Pesten minden volt, csak nem hegyek, dombok, erdők, Római-part, vár, uszodák-gőzfürdők sora. Számomra a Margitsziget is Budához tartozik. A Duna budai partjáról a pesti part házhomlokzatsora, a Parlament impozáns épülete csak megszakítja, szép, de olyan, mint egy erődítmény. A budai parton is vannak faltól falig házak, de a pesti partról nézve eltörpülnek a Gellért-hegy, a várhegy, a Rózsadomb és a mögöttük távolba vesző Sváb-hegy, János-hegy és Hármashatár-hegy árnyékában. Valójában a Pasaréti úti kertes villák és házak lapos völgyét, ahol gyerekként és még elemistaként éltem, olykor távolabbi, de bejárt hegyek és dombok vették körül, a gyerekkor pedig nagy mester, tartósat alkot.

A gimnázium utolsó két évében és az egyetemi évek alatt, amikor Szegedről felutaztam, haza az Attila utcába, már szerkesztőségekbe is mentem, amikor Pestre, az Írószövetségbe, a Rádióhoz is. Néhány mozi kivételével szinte minden kulturális intézmény, így az irodalmi élet is Pesthez kötött. Ez később részben megisméltődött, az angliai években, amikor Oxfordból Londonba mentem (földrajzilag le, de jelentőségében fel). Ott volt magyar irodalmi élet, voltak íróbarátok, ismerősök; összejövetelek is voltak, egy ideig Londonban jelent meg az *Irodalmi Újság*, benn voltam a szerkesztőségében is. A BBC-nek volt magyar osztálya – 1963-ban dolgoztam is ott –, a Szabad Európa Rádió hivatala pedig a Picadilly Circus közelében, a város közepén székel. Szerettem Londonba, a nagyvárosba menni a nagyon békés kisvárosból.

Később Kaliforniában Berkeley-ből is szerettem bemenni San Franciscóba, bár ott magyart, azt hiszem, nem ismertem, de legendás városnak éreztem is, nemcsak tudtam, hogy az. Silver Springből pedig Washingtonba ment be az ember, Washingtonból viszont felment, amikor New Yorkba. Mindkét város központnak számított, és érződött magyar szempontból is. Először is éltek mindkét helyen íróbarátok, és sokan jöttek látogatóba, presztizsből, kíváncsiságból, meghívásra. A magyar társaságok, klubok, baráti körök hívták, de vonzották is az embereket. Mindkét város központnak számított, és úgy funkcionált is, kulturálisan, benne irodalmilag is. (Amerikában ezekhez hasonló központok máshol is voltak, de most csak magamról beszélek.)

Hazaköltözésem óta persze az országban és a kisebbségek lakta területeken is Budapest a fő központ, ez nem kétséges. Viszont központ egy sor nagyobb, sőt kisebb város is, különösen ha nem az irodalomra összpontosítok, hanem a város-falu különbségre, de irodalmi és kulturális szempontból is. Jelentős folyóiratok jelennek meg „vidéken” és Erdélyben, a Felvidéken és a Vajdaságban is: városokban. Falvakban nem. Kapolcson például lehet évente sikeres és jó művészeti fesztiválokat rendezni, attól azonban Kapolcs nem lesz központ.

Falun élni azonban jó, illetve, hiszen csak egyről beszélhetek, Nemesvitan nagyon jó lakni, élni; lenni és jól meglenni. Kis falu, négyszáz lakosa sincs, két kilométerre a Balatontól, a Szent György-heggyel és lábánál Hegymagassal éppen szemben, a Keszthelyi-hegység oldalában, bár van néhány utcája a lapályon, ahonnan az emberek egykor a hegyre menekültek, telepedtek. Régi falu, pár éve ünnepeltük fennállásának 800. évfordulóját. Élelmiszerboltja van, de kicsi; kocsmája volt, egy ideje bezárt. Pap élt a faluban, halála óta a szomszéd faluból jön misére, keresztelésre, temetésre. Iskola is volt, de már régóta a szomszédos és egész közeli Balatonedericsre kell menniük a gyerekeknek. Könyvtára van, elég nagy, előadásokat is tartanak ben-

ne. A szilveszteri műsort és mulatást, az egyéb táncmulatságot a kultúrteremben rendezik, ott kerül sor például az éves borverseny falubeliekből összeálló amatőr zsűrijének munkájára és szórakozására. (A szakmai zsűri a polgármesteri hivatal magasában tanácskozik és ítélik meg, amiről aztán lent beszámol.) A falu focicsapata aktív, a futballpálya természetesen a lapályon van. Azelőtt ott került sor a falunapra, néhány éve viszont már fenn a dombon a bozótostól megtisztított, magas fák árnyékozta papkertben. Nagy ünnepség, az önkormányzat szervezi a műsort és szolgáltatja, minden családnak ad húst, a bográcsozás a már említett papkert lankáján a családok dolga, ahogyan az evés-ivás is. A főzőversenyt felkért bíró mustrálja, és már egy ideje mindenkinek első díjat ítél meg, mondván „mind jó”.

Nemesvitának néhány éve van egy „Nők a Balatonért” csoportja és egy adományokból fenntartott és bejegyzett „Vitán felül” nevű alapítványa, amelyik főleg a fiatalokat támogatja és ösztönzi, például angolórákat is szervez. De ezzel már a mai faluról beszélek.

Tegnap este, november második fele lévén, fél hat felé a sötétben már alvófalunak tűnt. Ám a főútról befordulva autónk csak szűkösen fért át a hosszú jegenyés út mindkét oldalán sorakozó autók között. A két jegenyesor szegélyezte út háromnegyed kilométernyi az emelkedők alatti katlanban található buszmegállóig, a fordulóig, ahogyan a menetrend is mondja. A buszok azonban csak párszor hajtanak be, az utasoknak egyébként gyalogolniuk kell a főútról, illetve az ottani megállóhoz, ha valahova menni akarnak. Az autók azon az estén, feltehetőleg más estéken is, nyilván azért álltak a „nyárfás út” két oldalán, mert sötét volt, és még nem érkezett meg a busz. Sok családnak van autója, de egy családnak általában több tagja van, és akinek busszal kellett elmennie, busszal is jön vissza. Az idén megválasztott új polgármester, ígéretéhez híven, utcalámpákat állíttatott fel a jegenyesor mentén, így jobb és szebb is a sötétben gyalogolni, még jobb, ha az esti sötétben valakiért kijön a főúthoz az autó.

Villanyt a faluba csak 1960-ban vezettek be – vizet a házamba viszont csak 1992-ben –, de ma már a tévé, azt hiszem, minden házban megtalálható, parabolás, mert úgy tűnik, a kábeles nem fizetődik ki a szolgáltatóknak (egyébként a Városmajor utcában sem). Azt már nem hiszem, hogy számítógép is működik minden házban, de az internet sokakhoz bejut – a könyvtárba is. Mobiltelefonja szerintem a felnőttek és a fiatalok többségének, egy családban olykor mindenkinek van. Ha sötétedés után eléggé sötétnek is tűnik, Nemesvita egyáltalán nem mondható alvófalunak.

Nálunk az egész házban, sőt az előtte lévő szuletliben is hozzá lehet férni az internethez, a tévé pedig bejönnek az angol nyelvű hírcsatornák is, ahogyan a Városmajor utcai lakásban, a BBC hírei naponta olvashatók az interneten, ugyanott a napilapok, a hír rádió, újabban előfizetek a londoni *Times*ra, évek óta egy angol irodalmi hetilapra, ez utóbbi papíron érkezik. A falu könyvtára nem rossz, a tapolcai viszont innen autón tíz perc, és meglehetősen jó, akárcsak félóránnyira a keszthelyi, egyóránnyira az igen jó veszprémi. (Fél óra kell a Városmajor utcából a Szabó Ervinbe vagy a Széchényi Könyvtárba is, ezek persze sokkal jobbak, nagyobbak.) Tapolcán két könyvkereskedés van, az egyikben fel lehet venni az Antikvárium.hu-n megvásárolt használt könyveket. Folytathatnám, de azt hiszem, ennyi is elég annak jelzésére, hogy nem érzem magam falun behavazva, elvágva a világtól.

A pesti irodalmi és művészi élet persze hiányzik Tapolcán is, Keszthelyen is, de Veszprémben sok a program, a meghívott vendég, a Pannon Egyetem támogatásával is, ott adják ki az *Ex-Symposiont*, barátok szervezik. Író és képzőművész barát is akad Nemesvitától húsz percre autón, szintén falun élő két jó barát egy óránnyira. És végül is rendszeresen fel-felmegyünk Budára és akkor Pestre, egy-két-három napra, és akkor az ottaniakkal találkozom szinte mindennap, olykor egy-egy rendezvényre uta-

zunk fel, ami fárasztó és frusztráló is, megvallom, mert annyi időt nem töltünk fenn, hogy sokakkal összejöjjünk, kiállításokra elmenjünk, könyvbemutatókon és más rendezvényeken részt vegyünk. Ha azonban csak a Városmajor utcában élénk, az még frusztrálóbb lenne, és legalábbis nekem fárasztóbb. Rengeteg az esemény, minden napra jut, és gyakran esik kettő, olykor három is, ugyanegy időre. Mindennap el kellene menni valahova, ami nekem túl sok, nem vagyok hozzászokva, és ha szeretem is a társaságot, nagyon, a budapesti iram nekem messze túl sűrű és túl gyors.

A magam természete mellett a helyzetem és beidegzettségem ugyanis különös, ha nem is példátlan. A több évtizednyi idegen országokban és – talán csak az angliai idők kivételével – területi szétszórtságban élés kialakított egy életformát. Washingtonban volt egy kis, de sokakat odavonzó heti találkozónk és vacsoránk és havi magyar klubösszejövetel és, számomra is, egy másik rendszertelen baráti társaság, többnyire amikor látogató érkezett. De amerikai éveim alatt, és ezek sokáig tartottak, nem szakadt meg köztem és Angliában, Franciaországban, Hollandiában és Németországban élő barátaim között a kapcsolat. Leveleztünk, nyáron találkoztunk, olykor egyikük-másikuk átjött Amerikába. Később, amikor a telefon igazán olcsó lett, gyakran hívtuk is egymást, tartottuk a kapcsolatot, informálódunk, szórakoztunk. Amikor négyen megalapítottuk az *Arkánumot*, én Washingtonban éltem, Bakucz Connecticut államban, majd Vermontban, végül Boston közelében, ketten Montreálban és a főmunkatárs Baránszky New Yorkban.

Erre gondolva azt kell mondanom, hogy Nemesvitán is folytatom megszokott életmódomat, csak egyfelől nagyobb és gazdagabb, másfelől zaklatóbb, kellemetlenebb összefüggésben. Idegenben megengedhettem magamnak, hogy azokkal találkozzam, akikkel jóban vagyok, míg itt az országban, elsősorban Pesten, a főleg politikai acsarkodás megzavarja még a régi barátságokat is, én ugyanis a mondást: „madarat tolláról, embert barátjáról ismerni meg”, sohasem úgy értettem, hogy barátaimnak ugyanegy színű tollakkal kell ékeskedniük. Én is úgy érzem, hogy „előttünk egy nemzetnek sorsa áll”, de azt is, hogy „a szellemharcok tiszta sugaránál” kellene tenünk, amit lehet, és a politikai csatározásokat és vagdalkozásokat semmiképpen sem tartom szellemharcnak.

Ám végül is a magam helyzetét mégsem tartom igazán különösnek: inkább átlagos, ha más nemzeteket és ha a régi magyart veszem figyelembe. A régi magyar irodalmi és nem csak irodalmi életről könnyű mit mondani, hiszen az 1820-as, 30-as évekig Pest nem volt „a” magyar kulturális központ, és persze Buda sem. Akkoriban nem volt se telefon, se internet, se vonat, se autóbusz, és mégis megvoltak az írók és az emberek általában a maguk szétszórtságukban, és a köztük lévő távolságok számukra csakis magától értetődőnek tűnhettek: Berzsenyi Dunántúlon élt, Kazinczy Tiszántúlon. Leveleztek. És utaztak, mint a peleskei nótárius Pestre, ami a negyvenes, sőt ötvenes években is még eléggé német város lehetett, Heckenast adta ki például és egyebek között az osztrák Adalbert Stifter könyveit. Az idős Arany még később is versben panaszkolta, hogy „az utcán német szó, piszok”. Valójában Kolozsvár és Nagyvárad magyarabb és inkább központ volt, mint Pest. A század végére aztán megváltozott a helyzet, akkor alakult ki egy olyan irodalmi és kulturális élet, ami ma folytatódik, és magától értetődően réges-réginék tűnik. A magam módján én is beletartozom valamennyire.

Magyar írók egyébként a 20. században gyakran laktak falun, mint Móricz Leányfalun, és ma is laknak néhányan, mint Ambrus Lajos Egyházashetyén, Láng Gusztáv Táplánszentkereszten, Nadas Péter Gombosszezen, és sokan élnek a Budapest körüli falvakban. Képzőművészek raja lakik legalábbis tavasztól őszig errefelé – a Tapolcai-medencében meg a Káliban –, de Kányádi Sándor „dácsája” is a Hargitán volt, bár a lakása Kolozsvárott. Ez az életmód nem különös egyik nyugati országban sem. Sok jól

ismert angol, francia, német író és művész élt régen is, él évekre ma is falun, ráadásul gyakran más országok falujában. Ez temperamentumtól függ, és attól, hogy az írók, akárcsak a festők, ha a foglalkozásukból élnek, ott élnek, ahol akarnak: szabadok.

Ami engem mint írótköltőt illet, nyugalomra van szükségem, méghozzá perspektívával: dolgozhassak, amíg csak akarok, és egyhuzamban, reggeltől szokásosan ebédidőig, de gyakran szinte estig: amíg megy. Félrebillent kétlakiságom némi bajjal jár, a könyvtáramat meg kellett osztanom, az egészet lehetetlen volt akár a házban, akár a lakásban elhelyezni: egyikben sincsen elég fal a polcoknak. Könyvek viszont kellenek, olykor az íráshoz, olykor olvasás közben, hirtelen kíváncsiságból vagy zavarból, és tisztáznom kell valamit; gyakran ismereteim hiánya akaszt meg, és nemcsak adatokra van szükségem, de a margókra írott utalásokra vagy megjegyzésekre is. Az internet ma már igen sok információt közvetít, de közel sem eleget és megbízható, könyveimbe firkált jegyzetekből és utalásokból viszont semmit. Nem vagyok mindig tudatlan, az emlékezetem is cserben tud hagyni.

Emberként pedig, és az író is ember, falun és ebben a faluban, Nemesvitan élni nem csak a nyugalom miatt jó, és nem csak a kert, a környezet, a vidék szépsége keltette jó érzés miatt. Az eleven természet közelsége, érintése meg is nyit rá. meglát, és érzem, hogy élőlényként másféle élőlényekkel élek együtt és velük párhuzamosan, mindnek megvan a maga fajtájának sajátosan más élete. Mindig jólesik például, ha estefelé látom a sündisznót békésen elcammogni a mellettünk lévő papkertbe, az se zavarja, ha beszélgető társaság ül nálunk a nádfedelelű lugasban, száletliben. Nemrégiben róka sétált fel-alá esőben a koraicseresznye-fa előtt, soha előtte, sem azóta. Nem örültem neki, de érdekes volt. (Lenn az országúton nem ritka az agyongázolt róka, ahogyan az autó elől lomhán tovarepülő fácán sem.) Igen sok madár él és zajong-üzeng az errefelé, a szomszédos papkert magas fái miatt is, különösen reggel, ébredéskor hallom őket. Van egy harkály házaspár, szorgosan dolgozzák meg egyik vagy másik fánkat. Feleségem fürdőt készített nekik, most tél közeledtével már magokat is szór, és a cinkék olykor nyüzsögnek az etető körül, és egyszerre többen is fürdenek lelkesedéssel a nagy lapos cserépedényben. Macskák is járnak át a kerten, mintha az övék lenne, füttyölnek ránk, egyikük már néhányszor a pajtában kölykezett, aztán elvitte őket magával oda, ahol lakik.

Jó érzés a gyümölcsök érését, a virágok beporzását figyelni, köztük mozogni. Mindenféle gyümölcs és bogyó terem, ha gyümölcsfánk elpusztul, vagy vihar döntötte ki, ahogyan többet is, pótolni kell, várni, hogy megmarad, aztán a termésre. A fűgék mellett van naspolyafácskánk is, gyerekkorom óta szeretem, Angliában a nevét sem ismerték, holott Shakespeare *Athéni Timonjának* az elején előfordul, Amerikában is ismeretlen, gyümölcséről itthon is sokan nem tudnak, üzletben venni alig lehet. A saját zöldbab, spenót, paradicsom, sóska, krumpli is más, mint az üzletben vett, ahogyan a szőlő is.

Mindez része annak az életkörnyezetnek, amelyikben élek, élünk. Ismerősök in-tegetnek, köszönnek egymásnak, akkor is, amikor autóban ülnek, autóban megyünk. Szükség esetén falun belül van iparos segítség, van jószomszéd, akinél otthagya a postás a küldeményeket, amikor hosszabb időre elutazunk. Az utcában feljebb, a túloldalon él egy szeretett barát, az ő borát és pálinkáit isszuk, olykor hív, és megyek ki vele a borospincéjébe egy-két pohár borra. Egyébként igen jó asztalos és ács, ő építette meg, sok egyéb munka mellett, a házunk tetőterét is, amikor egymásba szeretünk és összekerültünk feleségemmel, és több szobára lett szükségünk. Feleségét is nagyon szeretjük, sokszor hívjuk meg egymást vacsorára, és ez év februárjában együtt mentünk három napra a velencei karneválra. A tévészerelő ugyan Tapolcán lakik, de gyakran jár Vitán, egy hete nálunk is megfordult, én is voltam többször a műhelyében, húsz éve ismerjük egymást.

A polgármestert nem pártállás szerint választják, az emberek sem pártsablonokat ismételtetnek. Van véleményük, nagyon határozott, egy-egy politikai döntésről, de nem aszerint, hogy ki hozta, hanem hogy számukra mit hoz.

Nem idillt akarok jelezni, hanem egy sokrétű életközösséget, amelyikben be lehet rendezkedni az elérhetőre, és ahonnan persze sok mindenért el kell menni. Az autó szükséges szerszám, a használata pedig egészen másféle, mint Budapesten. A postára is át kell menni a szomszédos Edericsre, bevásárolni Tapolcára, Gyenesdiásra, Keszthelyre, a parkolás sehol sem probléma. Nem lehet elgyalogolni az üzletbe vagy a piacra, ahogyan Budán a lakásunkból. A nyári hónapokat kivéve közel-távol csak Keszthelynél van lámpa, a forgalom csak egyes hétféteken és nyáron, két hónapon át nagy. Könnyű bármikor beugrani a kocsiba és elmenni vele valamiért. A Balaton, számunkra az edericsi strand, autóval öt perc. A víz csak a nyári hónapok alatt nem túl hideg (nekünk), és nyár közepén is könnyen és gyorsan lehűlhet, két-három hideg és esős nap után 20 vagy akár 18 fok alá. Ilyenkor Hévízre autózunk, akár mindennap, egy-egy fél óra megszakítás nélküli úszásra. Fél óra oda, fél vissza, de megéri. Közben be lehet vásárolni, el lehet menni patikába, meg lehet venni a *Frankfurter Allgemeine*-t.

A napjaink nem az óra járása, hanem napszakok szerint tagolódnak, természetesebb, mondhatni persze, hogy régiesebb, de egészen modern módra. És mindenképpen „Messze az őrjítő tömegetől”, „Far from the madding crowd”, hogy Thomas Hardy egyik regényének címét idézzem.

Részben védekezés ez, tudom, a kétségbeesés ellen, részben megfáradtság, és azt hiszem, alkati képtelenség, illetve alkalmatlanság is a napi politikai, megélhetési és hiúsági küzdelmekre. 56-os voltam, ahhoz maradtam hű, és már régóta megcsömöröttem attól a vagdalkozástól és eszmehiánytól, ami nem új keletű, de számomra egyre kínzóbb. Népem az országban nem az a nép, szinte semmiben sem hasonlít ahhoz, amit egykor megtapasztaltam. Tudom, ahhoz semmiképpen sem hasonlíthatna, az rendkívüli kegyelmi állapot volt, lövöldözés közben is, de abból maradhatott volna valamennyi. Szeretek Erdélybe menni, ott békésebbek, meggondoltabbak és bajokkal terheltlen is jóval kevésbé hisztérikusak vagyunk mi, magyarok.

A házunk fölött, az elég meredek aszfaltozott út bal oldalán három, jobb oldalán négy ház után vége a falunak, a már földút kivezet belőle. Balra kis gyümölcsös, aztán mezők, fölöttük erdő a meredek hegyen. A jobb oldalon, ahonnan Tapolcáig elláttni, a hegyekre, sőt a Balaton egy darabjára is, szőlők a völgyig és a dombokig. A szőlők felett is erdő, a hegy tetejéig. Az erdő alatt a magasba vezető földút mentén a barát házaspár nagy veteményese, most már fiatal gyümölcsfák is vannak; szinte mindent megtermelnek, ami hús mellé a konyhában kellhet. Amikor sétálni megyünk, járni egyet, olykor oda, olykor a mezőn át a falu túlsó része felé. Ám a falun át a hegyoldalon Ederics, a Bece-hegy és a Balaton felé is megyünk, néha lent a lapály földútján sétálunk át Edericsre. És szeretünk bemenni a tapolcai tóhoz és patakhöz, kies park veszi körül az egyik oldalon, lenyúlik egészen a várost elkerülő útig, a tó másik oldalán, félkörben olaszos-mediterrán falak, házak, jó időben kiülős vendéglők. Aztán hazamegyünk, olvasunk, főzünk, hét órakor megnézzük, ez idő tájt, a Hír TV híreit. Utána, vagy vacsora után, többnyire az amerikai CNN-t és/vagy az angol SkyNewst. Informálódni azért kell, hogy mi történik a világban. Aztán megnézzünk valami filmet, vagy zenét hallgatunk, vagy olvasunk, ezt az ágyban folytatjuk elalvásig.

ÁGH ISTVÁN

Felszámolt otthonok

Talán évek után láthatnám házunkat ennyire nagynek,
mintha megnőtt volna, pedig csak pár napra voltunk távol,
s földszintes nézetemmel meglepődöm, míg a sztráda
halálos száguldása aggodalomba vált a lépcsőházban,
egy pontra feszülve célzom szememmel a bejárati zárat,
hál'isten, az előszobában úgy találunk mindent, mint hagytuk,
szemben a fogason rétegesen a négy évszakra való göncöt,
tükör fölött a búskomor búbos banka alatt a kokárdákat,
s a terjeszkedő filodendront sötét társbérletében,
ahol öt ajtó nyílik az ablaktalan zezugos falból.

A cserepartnertől maradt barna ruhásszekrény
kitáruul szapora lépteimtől, mintha köszöntene,
s eláraszt olyan szagokkal, melyekben még az idegen
parfüm és naftalin keveredik a tihanyi levendulával,
ami előbb fölösleges volt, így szolgálhat még minket,
akár a feleségem lakatlan szülőházából fölhozott
toalett-tükör, valamikor a héttagú család arca,
ma is egy kislány kíváncsiságának emlékeivel,
ám a múltjától mentes fekvőhelyet mi vásároltuk,
és az irodabútornak álcázott, rejtéllyel tele asztalt.

Most viszont egy utazásból jövet léptem szobámba,
mellékhelyiség bejáratához hasonló, felemás ajtón,
a félhomály az otthonosság fényforrásától világos,
mintha a bútorok, a festmények, a könyvek gerjesztenék,
vagy csak én képzelem olyannak, melyben otthon vagyok,
a faltól szokatlan erővel válnak el a barna rámak,
a grafitból papírra lehelt Rimbaud akár egy napozó klosár,
arcképem figyel, és nézem a festékből megéledt arcom,
feleségem nyitott ablakos textil képe a kismadárral
nagy távolságok illúzióját kelti a széles ágy felett.

Amit kínos veszekedés közben vettünk az ószeresnél,
ahol egy erőszakos ember akarta elvinni előled, s te mint
valami szőrös kéztől védted boldogságunk leendő fészket,
akár az anyamadár, a lefoglalozott bútorra ültödben rátapadva,
így lett azóta kékkel takart délutáni pihenőhely, éjszakára
lélegző ágyása burjánzó álomnak, holdas révületnek,
az íróasztalt pedig a szüette rakásból bányásztad elő,
hihetetlen, hogy ez az irodai kellék egy légi katasztrófa

üzenetét rejtette fiókjában, a lezuhant kapitány üdvözlétét családjának, s nekem is már a touloni képeplapon.

Leltárt kellene készíteni versem melléklete gyanánt a képekről is, művész, évszám anyag és méret szerint, úgy függnek a fehér falakon, mint havas temetőn feküdnének, s alattuk a barátok, s meglátszik Schéner, Gerzson, Kondor, Altorjai, Hornyánszky, Huszárik ezüstös lélegzete, baráti szavak visszhangoznak a tegnapi múlt századból, alattuk körben s végig a három szobán könyvek és könyvek, a magyar és világirodalom folyóméterben, az én nyolcvan centiméterrel együtt, s ahogy a könyvtáramat gyarapítottam, egyre kevésbé lettem a könyvek és műveim könyvtárosa.

Itt minden általunk működik, úgy, ahogy ketten vagyunk, bár munka közben az asztalt angyalokkal ülöd körül, akik részt vesznek az emlékké vált textíliák átformálásában, mikor az úri ronggyá alázott családi takarók és kárpitok, feslett selymek és nyomott kartonanyagok összeállnak gyermekkori tájjá, a női kéz lassú mozdulatától borzas aranypihéek kavarnak a sugárnyalábok műhelyében, s megülnek a gyűrődések puha mélységeibe, a cérnaszálak hegyén, elárasztják a műveket az otthonosság egyenáramával, hogy csöndes békességgé párlódjon le a teremtés fáradsága.

Egyetlen emléktárgyam a karácsonyfánkat rögzítő tuskó, azt is úgy mentettem ki a tüzelőnek fűrészelt halomból, s mint az igazi hagyatéék tőkesúlyát raktam a bőröndömbe, titokban hoztam, nehogy az öreg szülők megriadjanak, s a hűtlenség grimaszának véljék a becsomagolt almafa kuglit, pedig elkommunizálták már, amit három nemzedék összezugorgatott engesztelhetetlen pörökbe keveredve, mindannyian egy nagy költő szülőházában éltünk, de közülünk senki sem álmodott a házból múzeumot, hol kiállítják földi nyomunkat, mint valami tőlünk független közös tulajdont.

Ha majd a lányom elhagyott szobájából visszajövök helyemre, látom az ajtószárny fél takarásában, fivérem akvarelljén az előrkölt somlai szőlő délibábját anyám és apám ifjúkori képe fölött, alattuk a bátyám befelé néz, én kifelé fordulok a kapuban, miként a foghíjas kapudeszakából látszik évekkel később, s mint egy családfa törzsén a testvéri szeretet picit olajképe nyolcéves koromból, háborús maradványokból készült bakancsban állók a rembrandti kocsiszínben macskával és kakással, de az ártatlanul kíváncsi kék szememtől én könnyezek most, mindenki más csak eszével fogja, ami szívének láthatatlan.

Unokánk alszik anyja üres helyén, ha itt van, fűtjük a szobát, kánikulában sötétséggel hűtjük, férjhez ment lányunk egész gyerekkort hátrahagyott, föltornyosulnak a játékok, a medvék és egyéb plüss állatocskák

belepnek sarkot, aljat, peremet, tetőt, kiszögellést,
 tankönyvek, orosz, latin, spanyol szótárak összevissza,
 kötelező olvasmányok, szétszóródás előtti nagyregények,
 mint ahogy vándormadarak gyülekeznek szeptemberben,
 valami elkezdődött, de az otthont, míg élünk, összetartjuk,
 különben nem vártna magára a teljes összeomlás.

Átcsúszik a kifelé lejtő parketten, ami fölösleges,
 ami emitt már túl sok, lassan amott se kevés,
 mégsem állíthatjuk meg a dolgok szüntelen vándorlását,
 ha a mi gyűjtő és teremtő szenvedélyünk az oka,
 azért van tele könyvvel a fal, szövettel s faliképpel a tárló,
 egész oldalt elfoglal színes rétegekben a magas mennyezetig,
 írógépem is lerakatba szorult a kutyás erkéllyel szemben,
 s amikor ráhajlok a billentyűkre, még nem tudom,
 felesleges vagyok-e én is, mint ez a rengeteg holmi,
 mint a legújabb könyv, melyet senki sem olvas.

DEMÉNY PÉTER

EGY MOZGÓ TÉRKÉP VALLOMÁSA

**A sok ingázással
észrevétlenül kialakult
bennem egy olyan
rugalmasság, melyet
nem hittem
a sajátomnak – nyilván
nem lesz mindegy,
mi hogyan változik,
de megszoktam
magát a változást.**

40

1

■ Városok nem az űrben vannak, nem is a földrajzban. Illetve a földrajzban létező városok nem ugyanolyanok, mint azok, amelyek a lélekben terülnek el. Ady számára Párizs a világ közepe; számomra a világ egyik legiszaposabb városa. Odatartunk, hátha így sikerül megmenteni a házasságunkat, és ott sem sikerült; ott követtem el olyan dolgokat, melyekre nem vagyok büszke.

Talán ezért ment könnyen a Kolozsvártól való elszakadás is. Negyvenkét évig éltem ebben a városban, itt születtem, itt nyugszanak a nagyszüleim, itt született a lányom. Itt voltam boldog és boldogtalan, itt lett közöm a saját életemhez. Vagy hát *ott* – ezeket a sorokat már Marosvásárhelyen írom.

Hét éve dolgozom itt, és azóta ez a város is jelent számomra valamit. Eleinte legőgöltem, minden kolozsváriasságom fensőbbségességével néztem le rá, közben azonban észrevétlenül belém épült, és most, hogy néhány napja ideköltöztem, meglepődve veszem észre, hogy otthonos. Holott azelőtt a barátaimnál vagy ilyen-olyan vendégszobákban szálltam meg, sőt egyszer egy egész órát töltöttem a Kövesdomb egyik padján, mert a gondnok néninek ki kellett fizetnie a villanyszámlát, és nem tudta máskor átvenni a kulcsot.

Igen ám, csak hogy nem vettem észre, éppen az ilyen esetekből-megesésekből lesz a szeretet, abból a közből, mely egy bármihez (jelen esetben egy városhoz) köti az embert. Fásult vagy egy padon, de közben beléd ivódik valami a hangulatból, az ízekből, az ívekből, az illatokból, és mire azért utazol ide, hogy lakást keress, már nem kell figyelned a lépteidre.

Közben, Párizs után, laktam majd egy évig Zilajon is, és az is különös élmény volt. Az elején, amíg az volt a fontos, hogy védelem alatt álljak, lebegtem: mentem Darázska után, tettem, amit tennem kellett. Azután azonban eluntam ott: túl kicsi és szűk a város ahhoz, hogy Kolozsvár után jól érezhettem volna magam benne.

Mint annyiszor, most is a foci segített. Noémi öccsével már el/odaköltözésem utáni második héten focizni mentem, s aztán jártam hetente kétszer. Soha nem mentem a fiúkkal sörözni, mert rossz a májam, és gyenge a makacsságom, de mielőtt eljöttem volna Vásárhelyre, mégis úgy éreztem, tartozom nekik ennyivel. Az a négy srác, aki ott maradt a kocsmában, megölelt, mondta, jöjtek még – nagyon jólesett, ahogy fél-szegek voltak hozzám.

És még egy város a lélek térképén: Várad. Várad, ahol hónapokig éltem, ahol barátokat szereztem, ahol szintén bezárultam a kolozsváriságomba, néhány éve mégis előfordulok minden Könyvmaratonon, dolgozom a Riport Kiadóval, és szeretem a várost.

2

■ „Hol az otthonunk?” – kérdezi Heller Ágnes egyik tanulmánya címében, és eltöpreng azon az üzletasszonyon, akivel a repülőgépen beszélgetett, és aki azt válaszolta, „ahol a macskám van”. Zygmunt Bauman pedig azt állítja, manapság turisták és vagabundok vannak.

A zarándok túlságosan jámbor és profetikus, a vagabund túlságosan társadalmon kívüli. Ha már választani kell, csavargó vagyok, aki nem nézte volna ki magából, hogy kényelmes ember létére távolsági buszokon vagy stoppokon, ismerősök személygépkocsiján tölti a fél életét. De aki éppen ezért belül is meg kívül is van mindenben: vannak kedvenc városai, de mindegyikre ráereszkedik egy tetőről, vagy mindegyiknek látja a tábláját. Az otthona nem úgy váltakozik, mint az üzletasszonyé, hogy gyakorlatilag minden utazással megváltoztatja, és szállodaszobák meg vendégházak között lohol, de tudja, milyen egy vendégszoba, és tudja, milyen a loholás. Ez a csavargó nemcsak a macskáját szereti, hiszen Kolozsváron kutyája volt, egy beagle, Zilajon viszont cicái valóban, akik Vásárhelyen hiányoznak.

Fontos még az is, hogy *városok* között él: színház nélkül már Zilajon is rosszul érezte magát, holott nem minden percét tölti a színházban. Kell neki az a *hangulat*, az az atmoszféra, amely egy várossal jár: megállók, negyedek, bevásárlóközpontok, szerkesztőségek, vendéglők, kávéházak.

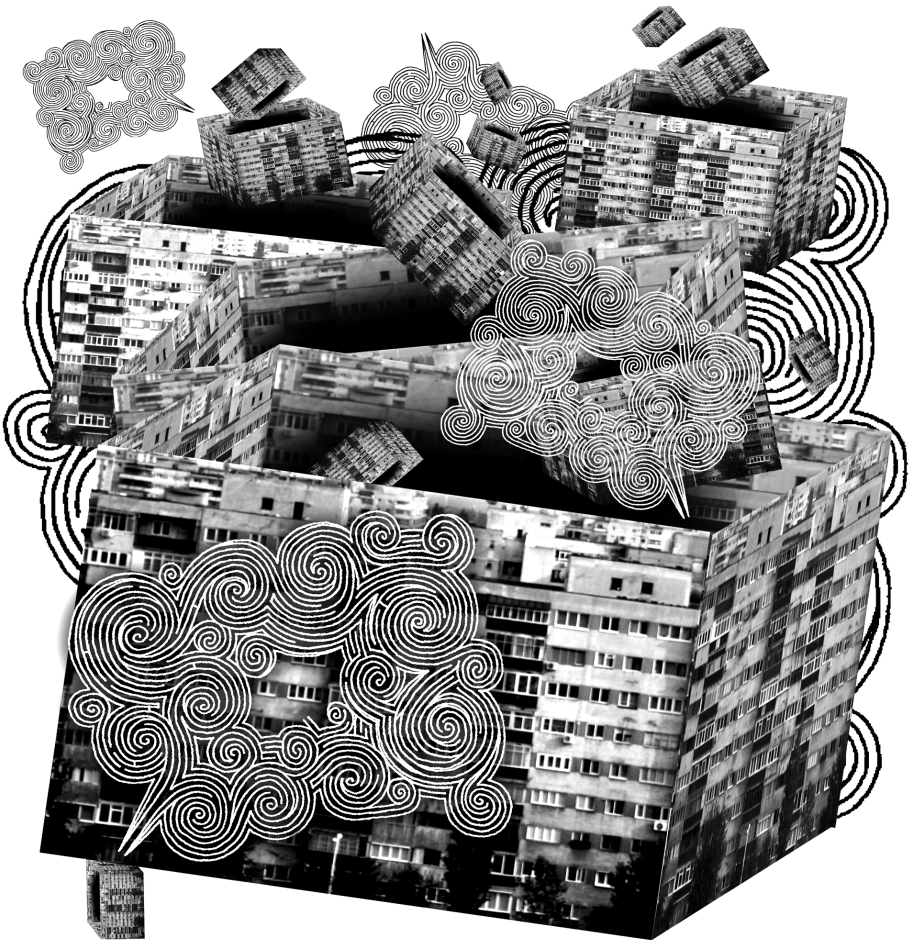
Erdélyben, abban a statikus Erdélyben, amelyben felnőtt, sokkal több csavargót ismer, mint ahányat a sztereotípiák alapján gondolnánk: Antik Sándor folyamatosan ingázik Kolozsvár és Várad között, ahol a Partiumi Egyetemen képzőművészetet tanít; Parászka Miklós Jedd és Csíkszereda között, ahol színházigazgató; Ungvári-Zrínyi Imre Vásárhely és Kolozsvár között, ahol filozófiát tanít az egyetemen. Az előbbi városokban élnek, az utóbbiakban tanítanak, de gondolom, nem tudnák ilyen vitézül elkülöníteni az egyik színhelyet a másiktól, hiszen az élet nem ilyen rekeszekből áll, hanem valahogy a rekeszek összessége. Ahol aludtál, kocsmáztál, bemutatókra jártál, barátságokat kötöttél, ott már valamiképpen otthon vagy, legalábbis nem vagy idegen. És a csavargó éppen az az ember, aki sehol nem idegen, miközben sehol nem otthon, mert más a *ragadása*.

3

■ Vannak dolgok, amelyek kimozdíthatóak, és vannak, amelyek többé már nem. A gyerekkorom Kolozsváron telt, a nagyszüleim a Házsongárdban nyugszanak, házasságom tizenhat éve a Monostoron, édesanyám és öcsém is, a lányom szintén, bár ő elkerülhet akárhová. De még csak negyvenhárom éves vagyok, változhat a munka-

helyem, és az életem is, noha ezt nem szeretném. A sok ingázással észrevétlenül kialakult bennem egy olyan rugalmasság, melyet nem hittem a sajátomnak – nyilván nem lesz mindegy, mi hogyan változik, de megszoktam magát a változást. Ha nem találok stopot a Facebookon, megyek busszal; ha édesanyámnál nem szállhatok meg, mert közbejött valami, szerzek szállást máshol; ezeket a sorokat úgy írom, hogy a szerelők a lakásban dolgoznak. Gyakran vagyok feszült vagy ideges, de *csinálom*.

Minden ember egy mozgó térkép; egyeseket dühít ez a tény, mások kifejezetten igénylik. Én egyelőre elviselem, de nem állíthatom, hogy bosszantana, inkább kíváncsivá tesz, valószínű tehát, hogy igényelném, ha nem lenne, bármennyire is indulatba hoz olykor egy-egy busztársaság vagy a romániai állapotok. Nem lehet ilyen merev határokat húzni, mégis azt mondom, *íróként* nagyon hasznosnak érzem, ami velem történik, annak ellenére, hogy semmit nem azért tettem, hogy aztán megírhasam.

BUCHWALD PÉTER

SZAMOSFALVA (ÚJ LAKOSA SZEMÉVEL)

■ Az egykori falu (amelynek román neve Someşeni, németül Mikelsdorf) Kolozsvár keleti részén, a Dés és a Mezőség felé vezető országút mentén helyezkedett el. Első írásos említése 1280-ból maradt fenn mint Zomus, majd később nevét mint Sommusfalva, illetve Zamosfalva találjuk. 1342-ben már plébániatemploma volt. Birtokosai közül a Kalota nemzetség leszármazottját, az erődített várkastéllyal is rendelkező Mikola családot érdemes megemlíteni, feltehetően nevükből származik a falu német neve. A románok masszív betelepítése a 17. századra tehető. A lakosság etnikai és vallási megoszlásáról az első adatok 1850-ből valók, miszerint a 927 lakosból 672 román és 179 magyar, illetve 672 ortodox, a magyarok döntő többsége református, 59 római katolikus, 7 izraelita, 3 evangélikus és 3 unitárius. Az 1910-es népszámlálás után ezek az adatok már így módosultak: az 1925 fő összlakosságból 1324 román, 488 magyar, illetve 764 ortodox, 434 görög katolikus, 291 református, 103 római katolikus, 17 izraelita, 2 evangélikus és 2 unitárius.

Miután 1968-ban Szamosfalvát közigazgatásilag Kolozsvár városhoz csatolták, a fentiekhez hasonló új adatokat már csak az egyházak nyilvántartásaiban lehet találni.

Jómagam családotól 2009 novemberében költöztem a Békásból a most már csak szamosfalvi negyedként emlegetett városrészbe. Nagy kertés kis házat cseréltünk kiskertes nagy házra. Felnőtt gyermekeim, unokáim – akikkel mindig is együtt laktunk a szüleimtől örökölt családi házban – jogosan igényelték a nagyobb lakást, és koromhoz képest a kert is már túl nagy lett, így elszántuk ma-

**Jómagam családotól
2009 novemberében
költöztem a Békásból
a most már csak
szamosfalvi negyedként
emlegetett városrészbe.
Nagy kertés kis házat
cseréltünk kiskertes
nagy házra.**

gunkat a cserére. A több mint fél évszázados békáskerti tartózkodás után kissé idegenkedtem a nekem jobbára ismeretlen, falusiasnak képzelt, repülőgépek zajától hangos környezettől. Annál is inkább, mert a két városrészek tulajdonképpen csak annyi köze van egymáshoz, hogy a Békás-patak Szamosfalván ömlik a Kis-Szamosba. Félelmeim azonban sokkal kevésbé igazolódtak be, mint gondoltam. A repülők nem az egykori szamosfalvi malomról elnevezett utcánk fölött szállnak, ezért alig hallom őket, és habár a régi házak kertjeiben valóban sok még a zöldségtermesztés céljából felhúzott fóliasátor, a modern vonalú villalakások, a tágas, kétgarázsos emeletes vagy manzárdos épületek száma egyre csak nő.

Olvasom Kató Bélának, az Erdélyi Református Egyházkerület püspökének beszédét, amit 2013. szeptember 22-én mondott el a szamosfalvi templom építésének századik évfordulóján. Arra szerette volna felhívni a figyelmet, hogy mennyit ér az olyan menedék, amit a nemrég felújított templom jelent egy gyülekezetnek, egy közösségnek. „Szükség van mindig egy menedékvárosra, egy helyre, ahol meg lehet állni néhány percre, újra lehet gondolni az életünket, rendezhetjük sorainkat... Az ilyen menedékhelyeken lehet feltöltekezni, ami rendkívül lényeges egy közösség meg- és egybentartása érdekében. Különösen fontos ez napjainkban, amikor a nagyvárosokban folyamatosan változik a lakosság összetétele.” Számomra/számunkra nem menedékhelyet jelentett új hajlékunk, hiszen hála Istennek erre nem volt szükségünk, de a püspök prédikációjának igazságát nehéz lenne megkérdőjelezni.

Az impozáns nagyságú és szépségű református templom jelenlegi parókus lelkészével, Péntek Mártonnal beszélgetünk egyházközségének és általában a szamosfalvi magyarság sorsának lehetőségeiről, jövőjéről. A kalotaszegi Körösfőről származó, sokáig Magyarorszáton dolgozó lelkész 2003-tól szolgál a három református templommal rendelkező szamosfalvi egyházközségben, ugyanis az országot melletti nagytemplom mellett ide tartozik még a kölesvölgyi (Plevnei utcai) és a szopori két kisebbik is. Közöttük oszlik meg a 820 lelket számláló, egyházi adót is fizető hívek száma: száznyolcvan a kölesvölgyit, negyvenketten a szoporit, a fennmaradó majdnem hatszáz lélek pedig a nagytemplomot látogatja. Kolozsvár egyik legkisebb egyházközségében éves átlagban 15 temetés mellett csak 5-6 keresztelésre kerül sor. Istennek hála – állítja a lelkész – létszámuk ennek ellenére mégsem csökken, mert egyrészt a környező falvakból, másrészt a belvárosból 8-10 család minden évben gyarapítja gyülekezetüket. Nem tekinthető tehát alvó városrésznek Szamosfalva, mert a sűrű közlekedéssel megvert, túlszűfolt Kolozsvárból egyenesen felüdülés kiköltözni a csendesebb és levegősebb külvárosba. Mindkét oldalról – mármint a falvakból és a városból egyaránt – kissé morbid csalogató tényező az is, hogy a szamosfalvi temető református részlegében ingyen temetkezhetnek a hívek. Ha figyelembe vesszük a kolozsvári temetők sírjainak igencsak borsos árait, egyáltalán nem elhanyagolható ez a tényező. A még élő híveknek szánt szolgáltatásokat már kissé vidámabban sorolja a rendkívül kellemesen kommunikáló lelkész: ünnepi szeretetvendégség, ruha- és gyógyszersegítség a rászorulóknak, úrvacsora otthoni kiszolgálása a betegeknek, asztalitenisz és focimeccsek szervezése a fiataloknak. Érdekvédelmi szervezetünk is a templom tanácstermében szokta megtartani összejöveteleit. Azt is tőle tudom meg, hogy az iskola melletti római katolikus templom plébánosa minden második vasárnap misézik a környék kb. 12 hívőjének, és hogy a két ortodox templomot, valamint a sokkal kisebb görög katolikus összesen több mint nyolcezren látogatják. Az arányok lehangelőek, de Szamosfalván a román ajkúak már régóta nagy többségben vannak.

Búcsúzáskor felteszem a tiszteletes úrnak a kérdést: jó Szamosfalván élni, szeret itt szolgálni? Gondolkodás nélkül kapom az igen választ. „Több az előny, mint a hátrány, egymás mellett vannak a város és falu előnyei, órarend szerint járó két autó-

busz és egy trolibusz köti össze a negyedet a belvárossal, az emberekkel ki lehet jönni, nem panaszkodhatok.”

Az országra jellemző általános politikai, etnikai és szociális problémák természetesen itt is megtalálhatók, de talán nem annyira hangsúlyosan, mint máshol. Az utcán gyakran lehet hallani magyar szót, de a régi kertes házak falainak kék, illetve zöld színeiből már nem mindig lehet teljes biztonsággal kikövetkeztetni a tulajdonosok nemzetiségét. Gyakori a keverék nyelv. Mindkét részről gátlástalanul rontják az anyanyelv szépségét. Nevetnem kellett, mikor a tőlünk nem messze levő házban felfedeztem a következő kézzel írt ajánlatot: „Vindem silvoiz de prune”.

A sajátosan minket érintő helyi kérdésekről érdekvédelmi szervezetünk körzeti elnökénél, Vér István Jenőnél próbálok tájékozódni. Az RMDSZ Kolozs megyei szervezetének alapító tagja a szamosfalvi körzet. A negyvenes éveinek elején járó fiatalember találkozónkra elhívta Szakadási Lénárt Dénest, mint aki már koránál fogva is Szamosfalva-szakértőnek számít. 2015-ben megjelent könyvének címe *Fejezetek én és a családom életéről*. Hármásban beszélgettünk.

Tőlük tudom meg, hogy a Vincze László vezette „Szamosfalváért Egyesület” civil szerveződés velük közösen tevékenykedik a városrész magyar lakosainak érdekében. Nekik köszönhető a település nyugati, közvetlenül a Kolozsvár felé eső részén található, az 1848-as forradalom és szabadságharc mártírjainak emlékére emelt oszlop helyreállítása. Az emlékmű az 1849. október 19-én kivégzett Tamás András honvéd alezredesnek és Sándor László századosnak állít emléket. Mint mondják, tervezik egy, az oszlopot megközelítő lépcsőfeljáró megépítését is. A szamosfalviak minden év október 6-án itt róják le kegyeletüket. Szintén ők restaurálták a református temetőben levő I. és II. világháborúban elesettek síremlékét is, ahol minden év május hónapjának utolsó vasárnapján szoktak koszorúzni.

A 112 nyilvántartott taggal rendelkező helyi RMDSZ-szervezet rendszeresen tartja találkozóit a református templom tanácstermében. A legutolsó választáson 115 szavazattal járultak hozzá az RMDSZ-re leadottakhoz.

A szamosfalvi negyed Kolozsvárnak dinamikusan fejlődő része lett. A meglévő öt nagyáruház; a Szamosújvár felé vezető országút mentén gombamód szaporodó ipari beruházások új épületei; az 1922-ben felavatott, az utóbbi években egyre nagyobb forgalmat lebonyolító, európai színvonalra modernizált repülőtér mindinkább nagyvárosi jelleget kölcsönöz az egykori falunak. Arra is van némi remény, hogy az 1920-ban, a hajdani mocsár helyén Dominic Stanca orvos által létrehozott kénes-sós fürdőt – amelynek már a múlt század harmincas éveiben 40 000 látogatója volt, ennek ellenére 1996-ban mégis megszüntették – talán újra megnyitják.

Remélem, még én is fürdeni fogok benne.

FERENCZ ZSOLT

FALU ÉS VÁROS KÖZÖTT FÉLÚTON, MÚLT ÉS JÖVŐ KÜSZÖBÉN KISBÁCSBAN

Beszélgetés Deák Ferencel és fiával, ifj. Deák Ferencel

A világ rohan, az ember általában reggel elmegy, este pedig haza, úgyhogy nem is nagyon jut ideje a helyi viszonyokban elmélyülni. Tény, hogy komoly értelmiségi réteg költözött ki ide, ilyen szempontból nem panaszkodhatunk.

■ 1938-ban még 1683-an éltek Kisbácsban, közülük 1018 személy volt magyar, 544 román, 100 cigány, a többiek szlovákok, németek, zsidók, oroszok. Napjainkban már hatezer körül mozog a Kolozsvár közvetlen szomszédságában lévő falu lélekszáma, 71 százalék (4200 fő) román és 24 százalék (1425) magyar, a fennmaradó 5 százalék java része cigány; a mérleg nyelve pedig egyre inkább a többségi népesség irányába billen, bár költöznek be magyarok, de ezzel párhuzamosan románok is, akik eleve többen vannak. A számok, történések viszonylatában jelenlegi és közelmúltbeli tendenciákról, a város közelségének előnyeiről és hátrányairól, jövőbe mutató lehetőségekről beszélgettünk Deák Ferenc alpolgármesterrel, az RMDSZ kisbácsi szervezetének elnökével, valamint fiával, ifjabb Deák Ferencel, az RMDSZ Kolozs megyei ügyvezető elnökével.

– *Közel van Kolozsvár, mostanra Kisbács szinte egybenőtt vele, és a lakosság mellett az épületek száma is jócskán nőtt az utóbbi évtizedekben. Mikor gyorsult fel ilyen mértékben a folyamat?*

Deák Ferenc: Főleg a kilencvenes évektől kezdődően, de már jóval azelőtt is fellendült az építkezés Bácsban. A múlt rendszerben földterületeket vettek el a lakosoktól, majd tömbházakat építettek rájuk, ahova nagyrészt románok költöztek be. '90 után a hagyományos lakások mellett megjelentek az új, modern hétvégi házak, lakóházak és társasházak; 2010-ben például az önkormányzat több mint hatszáz lakást adott át a település bejáratánál lévő új tömbházaknál. Ott legtöbb 40-50 magyar család lakik, de épül közben egy másik ne-

gyed is, a falu központjával szemben lévő dombon, ahova szerencsére elég sok magyar költözik be, persze a románság mellett.

– *Kik ezek az újonnan betelepülők, mit tapasztalnak, milyen a közösséggel való kapcsolatuk?*

– Rendes, adófizető polgárok, végzik a dolgukat, viszont nagyon kevesen akarnak bekapcsolódni ebbe a régi, hagyományos bácsi közegbe, hogy részt is vállaljanak a teendőkből. A világ rohan, az ember általában reggel elmegy, este pedig haza, úgy-hogy nem is nagyon jut ideje a helyi viszonyokban elmélyülni. Tény, hogy komoly értelmiségi réteg költözött ki ide, ilyen szempontból nem panaszkodhatunk.

– *Mit is jelent pontosan, hogy kiköltöztek Bácsba? Kolozsvárról ki, avagy máshonnan be, melyik volt a gyakoribb az idők során?*

– Kevesebb azoknak az aránya, akik Kolozsvárról költöztek ide. Nyilván ilyenek is vannak, de a többség inkább az ország más térségeiből jött, Székelyföldről egészen a Partiumig és a történelmi Máramarosig mindenhol. A nagyváros, Erdély fővárosa vonzza az embereket, nem mellesleg valamivel olcsóbbak a lakások, valamivel tisztább a levegő. Kisbács abból a szempontból is vonzó a magyarok számára, hogy itt már eleve létezik egy magyar közeg, a napközibe például 50-60 magyar gyermek jár.

– *Maradjunk kicsit ennél a magyar közegnél, amely őrzi a hagyományait, és faluként egyfajta belső rendje is van. Hogyan bővült ez a közösség az „újak” érkezésével?*

– Vannak családok, főleg fiatalok, akik tényleg be szeretnének kapcsolódni. Egyébként a többség, amely ideköltözik, fiatal vagy maximum középkorú; ha még eleinte nem is, de amikor már oda nőnek a gyerekeik, elég sokan csatlakoznak. Érdekesnek tűnnek számukra a helyi rendezvények, ahova aztán elhozzák a gyerekeiket. A legnagyobb gondot a Kisbács bejáratánál épült új negyed jelenti, amely távolabb esik a helység központjától. Az ott élőkkel, épp néhány kivétellel, csak annyi a kapcsolat, hogy az önkormányzatnál elintézik az ügyes-bajos dolgaikat.

– *Vagyis ide tartoznak, de a „határ” másik oldalán laknak...*

– Ez nagyon érdekes, mert a jobb oldal, ahol a benzinkút is van, még Bácshoz tartozik, viszont a vele szemben lévő már kolozsvári terület, egészen addig, ahol nálunk a házak kezdődnek. Ez mind a mai napig nincs megoldva, aki Kolozsvárról bejön Kisbácsba, azt látja, hogy jobbfelől a kisbácsi közigazgatás szerint van az Erdély utca/strada Transilvaniei, míg balról a kolozsvári utcaelnevezés létezik, Calea Baciului címen. Ez azt jelenti, hogy körülbelül egy kilométeren a nemzetközi út közepsávja választja el a két települést.

– *Kíváncsi vagyok, hogyan látja ezt az „újak” és „régiek” közötti kapcsolatot a fiatal korosztály képviselője; összetartóak voltak-e ti annak idején, gyermekkorotokban, illetve jelenleg is bácsi lakosként mit gondolsz erről az egymáshoz való viszonyulásról?*

Ifj. Deák Ferenc: Bácsban jártam óvodába, az iskolát viszont már Kolozsváron kezdtem, a Báthoryban. Azokkal, akikkel együtt jártunk óvodába, jó közösséget alkottunk, együtt táncoltunk, egy társaság voltunk, és ez hellyel-közzel a mai napig is megmaradt, nem mellőzve persze az újonnan beköltözöttek barátságát sem. Az én korosztályomban, ebben a harmincasban jelenleg sokan vannak, akik időközben költöztek be: valahonnan Kolozsvárra érkeztek, egyetemet végeztek, munkahelyet találtak, és Kisbácsban telepedtek le. Velük valamivel másabb a viszony. Nyilván az ember ismeri őket, főleg, ha egy tömbházban lakik velük; ha találkozunk, köszönünk egymásnak, megkérdezzük, ki hogy van, de nem mondhatnám, hogy ugyanaz a közösség, amellyel együtt nőttem fel. Mert régebb tudtuk, hogy ki hol lakik, kihez lehet menni, volt tehát egyfajta mozgás, annak ellenére, hogy a legtöbben Kolozsváron jártunk iskolába. Reggelente felültünk a buszra, és együtt mentünk, hétfégenként

pedig ugyanazokkal az emberekkel gyűltünk össze. Jelenleg a tömbházunk lakóközösségének 95 százaléka magyar, mindenki mindenkit ismer, de nem érződik, hogy erős közösséggé forna össze a társaság, ez egy-két család között megteremtődik, de ennyiben nagyjából ki is merül. Kolozsvár ugyanakkor a betelepedettek életstílusára is nagy hatással van: ahogy van egy kis szabadidejük, elmennek kirándulni, meglátogatni a szülőket, nagyszülőket, olyankor szinte teljesen kiürül a negyed.

Deák Ferenc: Akik beköltöztek, függetlenül attól, hogy eljárnak-e a közösségi rendezvényekre vagy sem, általában elégedettek azzal, hogy itt lakhatnak. Viszont az is érdekes, hogy a tősgyökeres bácsiak leszármazottai közül nem sokan maradnak a faluban. Egyesek elmennek a nagyvilágba, mások beköltöznek Kolozsvárra, úgyhogy Bács állandó mozgásban van, már-már követni sem tudjuk: adott pillanatban összeírjuk, hol kik laknak, majd egy fél év-év múlva kiderül, hogy elköltöztek onnan. Olyan ez, mintha városról beszélnék. A tősgyökeres bácsiak pedig közben eléggé fogyóban vannak. 1970-ben, amikor kisgyerekként beköltöztem a családommal a Mezőségről, itt mindenki magyarul beszélt, csak később körvonalazódott számomra, hogy tulajdonképpen románok is vannak – hiszen mindenki tudott magyarul. Sőt az idősebbek közül sokan még most is úgy beszélnek magyarul, mint mi. A gyerekeik már kevésbé, az unokáik aztán egyáltalán nem.

– Kisbácsban nem működik magyar iskola, az 5–8. osztály a 2003/2004-es tanévben szűnt meg, egy évre rá pedig az 1–4. is, mivel egyetlen tanítóra is nagyon kevés diák jutott. Nyilván visszahat ez is a közösségre...

– Természetesen, viszont ebben a tekintetben nem is annyira a város közelsége döntő, hanem az, hogy a világ haladt előre, és a szülő kedve szerint válogathat: van, aki sportiskolába viszi a gyereket, más zeneiskolába, és valljuk be, a kolozsvári egyházi iskolák felszippantják a környékről a magyar gyerekeket. Hozzájárul a közlekedés is, innen talán még hamarabb be lehet érni a Főtérrre, mint sokszor a Monostor végéről. Bácsból két buszjárat van, az egyik majdnem a falu végéig viszi az utasokat, azonkívül az emberek jó része kocsival jár dolgozni. Ha pedig a gyerekek nem ugyanabba az iskolába, közösségbe járnak, nem együtt fociznak, akkor nem is ismerhetik annyira egymást. Régen ez másképp volt: a falusi iskolában a nyolcadikos ismerte az elsőst, a másodikost és nem csak az ötödikest, most viszont nem igazán ismerik egymást. Nekünk, akik rendezvényeket szervezünk, hogy összekovácsoljuk a közösséget, nagyon nehéz dolgunk van, hiszen rengeteg munkával jár. Könnyebb volt a kilencvenes években.

– Bibliaórák, ifjúsági istentiszteletek, különböző tevékenységek révén az egyház lehet a másik fontos tényező, amely össze tudja tartani a vidéki közösségeket. Az önök esetében ez mennyire érvényesül?

– Igen, csakhogy Kolozsvár közelsége miatt az emberek nem igazán zsúfolódnak a kisbácsi templomokban, sem a római katolikusban, sem pedig a reformátusban. Ugyanakkor sajnos nem látom azt, hogy a fiatalság olyan nagyon kapcsolódna az egyházhoz. Az egyházi vezetők ugyan szerveznek bibliaórákat, kisebb-nagyobb rendezvényeket, hogy összetartsák a közösséget, de ők sincsenek könnyű helyzetben. Vannak események, amelyeket akár össze is lehetne hangolni, ehhez csak akarat kell, de úgy gondolom, amíg valaki tesz, és igyekszik tenni a helyi közösségért – legyen az egyház, RMDSZ vagy civilszervezet –, addig nem szabad egymásra haragudni. Előbb-utóbb lesz értelme a befektetett munkának és energiának. Ha viszont nem minden úgy sikerül, ahogy akarjuk, akkor sem szabad csüggedni, mert van, amin elgondolkodni, többek között azon, hogy a kisbácsi házak eladódnak. A vevők többnyire cigányok, akik nagyon jönnek előre, szinte mindent felvásárolnak, ami a főút mellett van. Kezd gond lenni abból a szempontból, hogy minden ötödik-hatodik ház, ahol korábban magyarok laktak, ma már a cigányoké. Különösebb gond nincs velük,

de a hagyományaikhoz híven hangoskodnak, szemetelnek, éjszakáznak, ami sokszor megzavarja a magánház intimitását és a jó szomszédság hangulatát.

– *Ejtsünk szót a rendezvényekről is, amelyek Kisbácsban zajlanak.*

– 1990-ben, amikor elvállaltuk ezt a munkát, az elv az volt, hogy tenni kell a magyarságért, ha meg akarunk maradni. Azóta eltelt 25 év, és Kisbácsban elég jól működik az RMDSZ, bátran kijelenthetem, hogy a helyi rendezvényeknek mi vagyunk a mozgatórugója. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy annyira fényesen menne minden, gondok itt is vannak, de dolgozunk, és próbálunk haladni előre. Megvanak a hagyományossá vált rendezvényeink, amelyeket megpróbálunk visszahozni a köztudatba: ilyen a farsangi batyus bál, jó keletje van, és az új lakók közül is sokan bekapcsolódnak. Nagy sikert aratott a tavalyi szüreti bálunk, ahol huszonöt év csőszeiből minden generáció képviseltette magát, közel nyolcvan személy járta a hagyományos táncokat. Ide inkább a régi bácsiak és a gyerekeik jöttek, akik ismerik és szeretik ezt a műfajt. Évente megismétlődik a mindenki számára nagyon népszerű, gyermeknappal egybekötött szabadtéri rendezvényünk és a Mikulás-ünnepség is. Igaz, az is szempont, hogy kit mi érdekel. Vannak, akik mindig eljönnek, mert kíváncsiak, azonban a nagy tömegeket nem tudjuk megmozgatni úgy, ahogyan sikerült anno. Sokan biztatnak, hogy érdemes folytatni, csak hát nagyon nehéz annak, aki szívből cselekszik; nem maga a munka, hanem az érdeklődés hiánya miatt.

Ifj. Deák Ferenc: Középkorban alig vártuk a hétvégét, hogy valahol össze tudjunk gyűlni. Nem volt hova menni, magyar szórakozóhelyek sem léteztek Kolozsváron, most meg óriási a választék rendezvények tekintetében is, függetlenül attól, hogy hétköznap vagy éppen hétvége van. Különböző rétegrendezvények zajlanak, naponta több is, így aztán mindenki kiválaszthatja a legszimpatikusabbat: könyvbemutató, opera, színház, könnyűzenei koncert, és sorolhatnám. Emiatt nagyon nehéz összefogni a helyi közösséget, nem beszélve arról, hogy tíz kilométer egyáltalán nem jelent távolságot a mai világban. Összefuthatsz a szomszédaiddal a gyalui kastélynapokon vagy Bonchidán, az Electric Castle rendezvényén, tehát még csak nem is az anyagi szempontok a döntőek. Hétvégenként még elmennek a gyerekek egy focimeccsre vagy egy táncversenyre, de az iskolában is annyi plusz tevékenység van, hogy helyi szinten már nem nagyon lehet labdába rúgni. Ha összeszámoljuk, hogy az itteni gyerekek közül hányan gyakorolják a néptáncot, abszolút számban nagyon sokat kapunk, csak az a helyzet, hogy egyesek a Bogácsba vagy a Zurbolóba, a többiek a Szarkalábba, az Ördögtérgyébe, mások Kisbácsba járnak.

Deák Ferenc: Egy időben gondot jelentett, hogy nem volt külön művelődési házunk, ahol a magyarok jól érezhetnék magukat. Aztán valóra vált az álom, felépült a Kisbácsi Magyar Ifjúsági Ház, de ahogy telnek az évek, egyre inkább azon kapjuk magunkat, hogy nem igazán azt hozta, amit szerettünk volna. Tény, hogy használják a kisbácsiak, azokra a célokra is, amelyeknek a szükségét érzik: néptáncoktatástól kezdve keresztelőket, eljegyzéseket, szilveszteri bulikat tartanak benne. Viszont annak idején úgy indultunk neki, hogy minden napra jut valami, fiatalok találkozóhelyétől idősek klubjáig. Az igények azonban sokfélék, ezt így kell elfogadni. Ennek ellenére az emberek tudják, hogy itt Kisbácsban van mozgás, és mindig, amikor találkozunk, elmondják, hogy hallottak a rendezvényekről, azt is, hogy jól sikerültek, csak éppen el voltak utazva, vagy nem volt idejük részt venni. Távolatka tekintve az az érzésem, hogy eltelik még néhány év, és Kisbács összeolvad Kolozsvárral... De talán ez a világ rendje...

– *Kicsit több szó esett a kevésbé szívderítő dolgokról, de térjünk át a másik oldalra is, hiszen bőven van mivel büszkélkednie a településnek. Nemrég például járdát öntöttek a kis utcában, és az utat is korszerűsítették...*

– Sok minden történik itt Kisbácsban, az emberek ezért is költöznek ide. Nem nevezhető szegénynek a bácsi önkormányzat sem, és azt sem lehet elmondani, hogy az életkérdések nem találnak megoldásra. Az összes igénynek természetesen nem lehet megfelelni, gondoljunk csak arra, hogy közszékként még hét település tartozik hozzánk, ez hivatalosan 11-12 ezer embert jelent. Az önkormányzatban sok függ attól, hogy milyen testülete van; ez jelenleg, függetlenül attól, hogy ki melyik párthoz tartozik, csak többségi, de a tizenöt képviselő közül hat RMDSZ-es, ami elég jó arány. Jobban oda kell figyelni, többet kell harcolni, de nem hinném, hogy ne lehetne kivívni a legfontosabbat, amit a helyi lakosok igényelnek. Jelenleg talán egyedüli vagyok a Nádas völgyében, aki magyarul esket, sőt Kolozsvárról és más településekről is jönnek ide. Ezenfelül sikerült kivitelezni azt, hogy Kisbácsban mind a 82 utcának legyen magyar neve is, vagy éppenséggel hogy önállósuljon a mérai magyar iskola, és felvehesse a Tamás Gyula nevet. Az idetelepedettek nézve vonzó a lakásvásárlás sokszínűsége, az árak közötti különbségek és a lakások minősége. Ettől eltekintve vannak sikertelenségek is, és történnek olyan dolgok, amelyek nem rajtunk múlnak, például tavalyelőtt, gyerekhány miatt Szucságban megszűnt a magyar óvoda. Sajnos tudjuk, mi ennek a következménye: a tíz gyerek közül még kettőt-hármat csak-csak elvisznek Kolozsvárra, de a többieket kénytelenek román óvodába adni, amelyet aztán román iskola, román társaság követ.

– *Ne feledkezzünk el azokról a vállalkozásokról sem, amelyek Bácsban működnek...*

– Hogyne, vannak kisvállalkozóink, autószerelőktől kezdve asztalosokig, építőipari vállalkozók, szusztereken át szőnyegtisztítókig majdnem minden szakma képviselteti magát, éppen annyi, amennyi a helyieknek szükséges. Viszont nálunk a város közelsége miatt inkább a nagyobb ipari vállalkozások hódítottak maguknak teret – ezekből élt, él jórészt a bácsi önkormányzat. Közel van a város, emiatt a kis üzletek szép lassan elfognak. Rengeteg kis üzlet és élelmiszerüzlet volt itt, de rendre bezártak, mivel közel vannak a bevásárlóközpontok, kirendeltségek és nagykereskedelmi lerakatok.

– *Korábban ön is kisvállalkozóként tevékenykedett, tehát belülről is alkalma adódott megtapasztalni az előnyöket és a hátrányokat egyaránt. Mi ennek a története?*

– Kolozsváron kevesen voltunk kisvállalkozók, amikor 1987-ben megnyitottam az autószerelő műhelyemet. '90-ben már lehetett nyugatról autókat vásárolni, virágzott a vállalkozás, és persze jól lehetett vele keresni, gyakorlatilag ebből élt meg a család. Aztán teltek az évek, jöttek a megszorítások, amúgy is eléggé nehéz ez a mesterség, és a világ is rengeteget fejlődött; 2012-ben döntöttem el, hogy bezárom a műhelyt, és pályát váltottam. Hogy a jövőre nézve fogok-e még ezzel foglalkozni, azt nem tudom, de hálás vagyok a sorsnak, amiért jól alakult ez az eltelt 25 év a magánvállalkozásban. Közel kerültem az emberekhez, népszerű lettem Kisbácsban, úgyhogy amikor be kellett lépni a politikába, nem kellett az ismeretség. Ismertek már, és a románok is bíztak bennem. 1989-ben a Nemzeti Megmentési Front elnökévé választottak, az indok az volt: kisiparos, rendben lesz. Mostanában jóval nehezebb kisvállalkozónak lenni, a törvények sem igazán segítik őket, ezenfelül nem nagyon lehet bírni az iramot a nagyokkal, általában felfalják a kicsiket.

– *Bár erőteljesen városiasodott az utóbbi időszakban, azért én még érzek különbséget a kolozsvári nyüzsgéshez, rohanáshoz képest Kisbácsban, olyan hely ez, ahova az ember vissza tud vonulni, ha kedve tartja. Mennyire érzi szükségét ennek a csendnek, nyugalomnak a mostani fiatalság?*

Ifj. Deák Ferenc: Azt tapasztalom, hogy a fiatalok egyre inkább próbálnak a város szélére vagy a környező településekre kiköltözni, s lehetőleg saját lakást szeretnének. Elegük van a nyüzsgésből, ami már a hétvégét is betölti, csendre vágnak, a nagy rohanásban igénylik az intimitást, amikor mindenki békén hagyja őket. Ezen-

felül nagyobbak az igényeik, ma már nem működik az olyasmi, mint amikor volt a nagy ingatlanbumm, és úgy vásárolták meg a fenesi tömbházlakásokat, hogy a küllemüket jóformán meg sem nézték. Inkább többet fizetnek, de szempont, hogy legyen minőségi, amit megvesznek. Egyre inkább megpróbálnak a kertes ház felé elmozdulni; kiszámolják, hogy a pénzből, amiből futja egy háromszobás tömbházra Kolozsváron, a környező településeken vásárolhatnak egy házat 500 négyzetméteres udvarral. Ha már úgylis autóval járnak, bizonyosan nem Szászfenest fogják választani, hanem például Magyarlónát, az a havi plusz kiadás pedig, amit a ráadás 15 liter benzinre költenek, nagyon hamar megtérül. Ez a fajta fejlődés, amely lehetővé teszi akár azt is, hogy könnyebben vegyenek fel bankkölcsönt, mint a szüleik, sajnos érzeti a hatását a közösségi élet szintjén: tudják, látják, hogy mi történik, de nem vállalnak benne szerepet.

– *Az igények, viszonyulások tehát megváltoztak, de ennek tükrében vajon lesznek-e a jövőben olyanok, akik közösséget formálhatnak akár Kisbácsban?*

– Ha Kolozsváron megnézzük, hogy kik azok, akik bármilyen szinten közösséget formálnak, észrevehetjük, hogy a legfiatalabbaktól a legidősebbekig mindenki ismer mindenkit. Kolozsvár is olyan, mint egy szűk falu, legyen szó szakmai csoportosulásokról, kulturális vagy ifjúsági szervezetekről, mindenki mindenkit ismer. Régebb volt egyfajta lendület, épp a rendszerváltás miatt, viszont akik '90 után születtek, azoknak már nincs viszonyítási alapjuk, nem tudják azt mondani, hogy a kommunizmusban ez így vagy úgy volt... Ez az egyik része a dolognak, a másik pedig, hogy be kell vonni őket, meg kell velük szeretetni a közösségszervezést. Ha tíz fiatal közül, akikkel foglalkozol, egyet meg tudsz fogni, az már eredmény a mai világban; ellenben mindig kell tíz fiatallal egyfolytában foglalkoznod, hogy megszerettesd velük ezt a munkát. Erre föltétlenül oda kell figyelni, és nagyon fiatalon kell elkezdni, addig, amíg formálhatók. Már középiskolás korukban érdemes bevonni diákszervezeti és hasonló tevékenységekbe, hogy megismerjék, és könnyedén megszeressék. És nem föltétlenül kell a politikát venni alapul, hiszen sok területen nagy probléma az utánpótlás hiánya. A „kitermelése” azonban nem működik máról holnapra.

Nyilván léteznek generációk közötti konfliktusok, manapság azonban a fiatalnak egyszer-kétszer kell csak pofont adni: egyszer elviseli, másodjára viszont kalapot emel, és elmegy a multihoz, a magánszférába, nagyobb fizetésért. Teljesen mindegy, hogy Kisbácsban vagy Kolozsváron, jelenleg ez az egyik legnagyobb kihívás a közösségépítésben. Minél messzebb vagy a nagyvárostól, annál könnyebb az ilyesmivel foglalkozni, mert eleve más a közösség. Nagyvárosban és környékén viszont egyáltalán nincs különbség a fiatalok gondolkodása, mentalitása között. Ami Kolozsváron érvényes, az ugyanúgy érvényes Kisbácsban, Szászfenesen és Magyarlónán is.

ANTAL ILDIKÓ

SZUCSÁGRÓL – 2015-BEN

Új munkahelyek jöttek létre, különösen az építkezés vett nagy lendületet. Elkészült a jó minőségű aszfaltos út, az igényeket kielégítő autóbuszjárat is van.

■ Szucság (Suceag) Kolozsvár közelében, attól 10-12 kilométernyire, a Nádas-patak egyik jobb oldali mellékvölgyében fekszik. Aszfaltos útja a Kolozsvár–Zilah E81-es számú országútra merőleges, vasútállomása már nincs, de a rövid távú munkásvonatok megállnak. A falu központjából (az iskola elől) naponta több autóbusz is indul Kolozsvárra.

A *falu nevét* szláv eredetűnek tartja Suciu Coriolan. Dáné Tibor véleménye szerint – melyet személyesen közölt – a Szucság (Szutság, Szucsák) szó a török-bolgár eredetű szu = víz szóból keletkezett a -ság képző segítségével, az uraság, ország, Varság szavainkhoz hasonlóan. (A szu szó ma is használt formája az aszú = száraz. – Szabó T. Attila: 1595 aszú fa.) A névnek ezt az eredetét támaszthatja alá, hogy Kabos Emma 1900-ban „Szucsákban” és határán 200-nál több forrásról ír. „Versényi György 1893-ban 18 kutat, Szabó T. A. 1941-ben 14 kutat és 6 patakot jegyez le.”

A falu vízzel való ellátását ma is az 1960-as években kialakított medencék biztosítják. Ezek 10-15 család összefogásával, közös munkájával, a közelben lévő bővizű források befogásával épültek. Ma már, különösen a száraz évszakokban, nem elégítik ki az egyre növekvő vízszükségletet.

Kelemen Lajos 1943-ban ilyennek látta a falut: „A község zöme hegyek és erdők keblében s kertjei itt-ott fenyőkkel tarkálló gyümölcsfáinak koszorújában egy patakocska völgyében bújt meg. A szélmentes tiszta levegőjű falut, melyet kis nagytással Kolozsvár külvárosának is neveznek, a természet valóságos gyógyhellyé jelölte ki. Erre a cél-

ra néhány kúriája is jól felhasználható volna, ha megfelelő vállalkozás és szervező erő nem hiányozna.”

A falu központjának a templom körüli részt tekintették. Mára a valamikori központi rész félreeső helyé lett, ugyanis a falu lakossága észszerű okok miatt az országút mentén, a vasútra vivő úton terjeszkedik. A magyarság zöme ma is a régen is általuk lakott templom körüli utcákban él.

Szucságot a 2002-es népszámláláskor 1290 lélek lakta, 401 családban. Magyarok, románok és cigányok évszázadok óta. Egymáshoz való viszonyukat a békés egymás mellett élés jellemezte, jellemzi. Mindhárom nemzetiség éli a maga külön életét, tiszteletben tartva egymás szokásait. Különösen fontos az egymás ünnepeire való odafigyelés és tiszteletben tartása. A múlt század hetvenes éveiben, amikor a román lakosság nagy része is tudott magyarul, még jellemző volt, hogy a magyar románul köszöntötte a románajkút, aki magyarul köszönt vissza.

Számuk és arányuk az évszázadok során különbözőképpen alakult. A falut ma is eléggé elkülönülten lakja a három nemzetiség: az Alsözegben többnyire románok, a Medvéstorokban és a Felső utcán magyarok, a Borzásban, Utcaközepén vegyesen, a Túlsó utcán többnyire magyarok élnek. A cigányság a főútról induló két meredek, agyagos utcában, az Alsóberekben és a Cigánysoron lakik.

A lakosság összetételére az első általunk ismert írásos adat az 1750-es összeírás (MOL), amelyben az adófizető családok szerepelnek. Az összeírt 64 családból a nevek alapján 14 román és 6 cigány anyanyelvű, a többi magyar. A földbirtokosok és köznemesek magyarok, de itt nem szerepelnek. 1850-ben a 840 lakos 158 házban lakott; 379 görög katolikus, 50 római katolikus, 403 református, 3 unitárius, 5 izraelita. 1910-ben 1190 lakosa van a falunak. A 20 évesnél fiatalabbak száma 495, ez 41,6%-nak felel meg, a 60 év felettiak száma pedig kevesebb, mint 10%. (Ezzel szemben 2002-ben a húsz év alattiak kb. 20%-át alkotják a lakosságnak.) Leszámítva a háborúk és az azt követő változások időszakát, mindhárom nemzetiség száma lassú növekedést mutatott az 1970-es évekig.

Az első komolyabb változást az 1992-es népszámlálás mutatta: amikor a cigányság magát cigány anyanyelvűnek, de még többnyire reformátusnak vallotta. Ekkor csökkent először látványosan a magyarság létszáma, és lett csaknem azonos a román nemzetiségűekével. Azóta az arány megváltozott, 2002-ben a magyar lakosság száma valamivel 500 fölött volt, a románoké 600 fölött, a cigányoké pedig 160 körül.

A cigányság létszáma látványosan nőtt, és csak rájuk nem jellemző az előregedés. A statisztikai kimutatásokból is kiderül, hogy a szucsági cigányság nagy része magát reformátusnak vallotta, 1952-ben még presbitert is választottak maguk közül. Az utóbbi negyedszázad nagy változást hozott az ő soraikban is. 2015-ben csak a felnőttek közül beszélnek néhányan magyarul, minden gyermek román iskolába jár. Többnyire alkalmi, ház körüli munkából, napszámból éltek, de volt közöttük kovács, kőműves, és már a 19. század végétől gyakran jegyezték a nevük mellé a „zenész” foglalkozást. Sok muzsikus került ki közülük, volt család, amelyikből több generáción át. A legnagyobb hírnévre *Fodor Sándor Netti* tett szert, aki a Muzsikás együttesrel a Metropolitanban is fellépett. Ma nincs cigány muzsikus a faluban.

2015-re tovább csökkent a magyarok létszáma. A temetések száma jóval meghaladja a keresztelésekét. 2007. január 1-jén 433 magyar nemzetiségű személy élt a faluban, ma körülbelül 380, ebből református 365 (két évszázaddal ezelőtt volt ilyen kevés).

A magyar lakosság számának csökkenését két tényező befolyásolta. Az egyik az elköltözötték igen magas száma (többnyire fiatalok és gyermekes családok). A faluból az ötvenes évek után elköltözött kb. 290 személy, eleinte házasság révén vagy munkahely miatt, évente egy-egy. A hetvenes–nyolcvanas években a romló ingázási

feltételek miatt indult meg a tömeges elköltözés Kolozsvárra és Kisbácsba, majd a nyolcvanas-kilencvenes években Magyarország és a nyugati országok felé. A 89-es változások után az új munkalehetőségeket kínáló Olaszország és Spanyolország is vonzza a fiatalokat. A faluból közvetlenül csak néhány család költözött el. Könnyebben indultak el azok, akik már elkerültek a faluból. A második tényező a gyermekvállalási kedv csökkenése. Már nagyon ritka a háromgyermekes család. A lakások (házak) nagy részében három személy lakik. A két tényező együttes hatásaként a falu lakosságának korosztályok szerinti természetes aránya is felborult, a hatvan év felettek száma csaknem duplája a húsz év alattiakénak.

A városra költözés a román lakosság körében is jellemző volt, viszont helyükbe nagyszámú és több gyermeket vállaló „utánpótlás” költözött be a környező hegyekből és a Sebes völgyéből. Többségük az egykori állami gazdaságban kapott munkát, lakást.

2002-ben az 1283 állandó lakosból 325 aktív foglalkoztatott, 33 munkanélküli és 295 nyugdíjas (összesen: 653) mellett 630 eltartott volt (diák, háztartásbeli, segélyezett és 85 egyéb helyzetű).

A rendszerváltás utáni első időben nagyon sokan váltak munkanélkülivé, Ma kevesen vannak, akik segélyből élnek. Akinek nincs munkája, az is dolgozik a saját gazdaságában, vagy a szakmájának megfelelő alkalmi munkát végez, ha van rá igény. Az elmúlt években a foglalkoztatottság sokat javult. Új munkahelyek jöttek létre, különösen az építkezés vett nagy lendületet. Elkészült a jó minőségű aszfaltos út, az igényeket kielégítő autóbusszjárat is van. Igaz, a tervezettnél csaknem 100 évvel később, de kiépült a telefonhálózat, a kábeltelevízió- és internethálózat is. A munkaképes lakosság soraiban alig van munkanélküli. Napszámost már nemigen talál az a néhány gazda, aki a visszakapott földeken próbál gazdálkodni.

Szucság és magyar lakossága nagyon sokban különbözik a szomszédos falvaktól. Ennek megértéséhez röviden felvillantunk történelméből néhány fejezetet, melyek hatással voltak a falu életére, gazdálkodására, szokásaira, mentalitására.

Szucság református falu

■ Lakossága valószínűleg Kalotaszeg reformációjával egy időben, 1541–42-ben tért át a protestáns hitre. Kisbács lakossága katolikus maradt, mert a kolozsmonostori (bencés majd jezsuita) apátsági uradalomhoz tartozott.

Anyaegyház csak 1745-ben lett újra (Várad elését, az 1660-at követő időszakban népessége és egyháza is nagyrészt elpusztult), „mikor is a papi fizetést megjobbították a Kemény és Fileki családok az eklézsiát formáló 25 gazdával együtt. A gazdák kötelezettséget vállaltak, hogy adnak minden ágytól 2 véka búzát, egy szekér fát és 3 máriást.” Az egyház patrónusa másfél évszázadon át a Fileki család volt, 1740-ben papi házat építtetett, úrasztali edényeket szerzett, földeket adományozott az egyháznak, renováltatta az omladozó templomot, tornyot építtetett a templomhoz, harangot öntetett. Az 1621-ből származó kis harangot a nagy háborúban (1914) elrekvirálták. A templom padjait Bóka János kolozsvári asztalosmester 1775-ből származó, megviselt, de szép, virágdíszei színezik, a mennyezet, karzat és az ajtó díszítése Umling Lőrinc munkája. Orgonája 1843-ban készült. A templomi ülésrendre, temetkezési helyre vonatkozó szabályok a mai napig megmaradtak, így mindenki tudja, melyik padosorban van a helye, és ma is oda ül.

A falu egyházhoz való viszonya felemás, és ez nem új keletű. 1910-ben írja Kabos Emma: „A népnek egyik főhibája, hogy vallástalan, a templomot nem járja s csak látványosságok alkalmával – esketés, temetés – tölti meg. Ebből kifolyólag káromkodó, különösen a nők rendkívül nyelvesek, veszekednek egymás közt, miért nem ritkán

járásbíróóság elé is kerülnek. A férfiak verekedők, ritka ünnep telik úgy el, hogy a korcsmában verekedés ne forduljon elő, olyankor aztán a kórházba is kerül közülük.” Viszont „Egyháznak adakozó, a falu tartja a maga szegényeit”. Az egyház fenntartása és gyarapítása érdekében többször is nagy áldozatot vállalt a közösség. 1921-ben eladóvá vált a mai parókia épülete, és megvásárlása érdekében, a háború utáni nagy szegénységben óriási terheket vállalt magára minden egyháztag. 1946-ban egy orkán letépte a templom tetejét, az egyházközség tagjai az 1 600 000 lejt úgy teremtettk elő, hogy önmagukra rótták ki, mégpedig vagyon után. Ma is szívesen adakoznak az egyháznak; igaz, már több mint 60 éve szokássá vált (az eredményesebb gyűjtés érdekében), hogy az adakozók nevét felolvassák. Bár 1989 után megélenkült az egyházi élet, sokan ma is csak nagy ünnepekkor járnak templomba.

A templom és környezete szépen rendben van. A harangozás villamosítását is adakozásból oldották meg. Temetéskor mindenki adakozik az elhunyt családjának megsegítésére. A régi kultúrotthon helyén felépült egy gyülekezeti terem, melyben van színpad és konyha is, s így nemcsak gyülekezeti és családi összejövetelek megrendezésére alkalmas, hanem előadások megtartására is. Az építés költségeit pályázati pénzből, a gyülekezeti tagok adományaiból és főleg egy holland gyülekezet (Lunteren) támogatásából fedezték.

Kelemen Lajos 1943-ban írta a szucsági templomról: „Középkori eredetű (XIII. sz.), de átalakított református temploma festői dombtetőt koronáz. Ma ez az épület Kolozsvár környékének legfestőibb fekvésű temploma. Festői kilátás nyílik a falu egykor gyönyörű – az utóbbi idő rablógazdaságával erősen megtépázott – erdőire.”

A román lakosság ortodox hitű volt, és ortodox lehetett az 1710-ben épült fatemplom is. Az összeírásokból úgy tűnik, hogy a 18. században nem állandósult a görög katolikus vallás a szucsági román lakosság körében. Az első összeíráskor, 1733-ban unitus (görög katolikus) a pap, a templom és a hívek, 1762-ben viszont egy unitus család van a faluban, a templom, a pap és 61 család ortodox. Görög katolikus anyaegyház 1856-ban létesült, amikor a hívek saját költségükön és a falubeliek adományaiból megteremtették az engedélyezéshez szükséges feltételeket. Az új templom az első világháború alatt épült, és annak ellenére, hogy a háború kitörésével a férfi munkaerő hiányzott, az idősek, asszonyok és gyermekek segítségével, a lelkes fiatal pap kitartásának köszönhetően 1916 tavaszára sikerült befejezni. Görög katolikusnak épült, de már az ortodox templomok stílusában. Végül is 1856-ra a görög katolikusok száma 88 családra szaporodott. A hívek saját költségükön és a falubeliek adományaiból megteremtették a feltételeket, és ez évben folyamodtak kérelemmel a balázsfalvi püspökséghez, hogy engedélyezze görög katolikus anyaegyház létesítését.

Nagy kár, hogy a régi szép kis fatemplom nem maradt meg, mert mára a 300 éves épület nagy értéke lenne a falunak, akár idegenforgalmi látványosság is. (Fényképét a Magyar Néprajzi Múzeumban fedezték fel.)

A falu közösségének, öntudatának, lelkiségének másik alakítója és megtartó ereje a templom mellett az iskola. Szucságón az első letelepedett református tanító Apáczai Cserei Márton volt 1777-től. Őt a fia, Apácai Cserei Sándor követte a szucsági rektórián. 1866-ban épült a „kor kívánalmainak megfelelő tanítói lak és vele egy fedél alatt tágas iskolaház 4 ablakkal”. A gyermekek nemigen jártak iskolába, hol mert szegények voltak, hol a „classzis” nem volt jó, máskor a „makacs vagy nemtelen és engedetlen szülék miatt”, de ez akkoriban nem volt kirívó eset.

Az állami iskola 1882. december 13-án indult, külön leány- és fiúosztályokkal. 1898-ban kisdédóvóval bővült. Az iskola gondnoksági elnöke Berde Áron, első tanítónője a szucsági Fileki leszámazott, Kabos Emma volt. A hit- és erkölcstan, anyanyelv, valamint mennyiségtan (számán, mértán) mellett művészeti tárgyakat is ok-

tattak (ének, rajz, testgyakorlás). Az anyanyelvoktatás keretében beszéd- és értelemgyakorlat, írás és olvasás, nyelv- és „irálytan” tantárgyak szerepeltek.

A lelkes, tanító, jegyző, a földbirtokosok és módosabb gazdák gyermekei a kolozsvári vagy nagyenyedi Református Kollégiumban tanultak már a 18. században is. Igaz, hogy az 1930-as évek második felében csak román nyelvű oktatás folyt, viszont a négy év „magyar világ” alatt csak magyar. 1946-ban az analfabetizmus felszámolására indult akció során kiderült, hogy a falu lakosságának elég jelentős része nehezen vagy egyáltalán nem tudott írni, olvasni.

Az iskola életében a tanítás és tanulás színvonalában 1946-ban állt be komoly változás, amikor Kiss Ernő igazgatásával a felső tagozaton szaktanárok kezdtek tanítani. Az alsó tagozaton ezután is két-két tanító tanított összevont osztályokat. Ekkortól kezdve egyre többen érettségiztek és végeztek egyetemet. Ebben az időszakban volt az iskolának könyvtára, kórusa, táncsoportja, kézilabdacsapata. A felnőtteknek fúvós zenekara, futballcsapata.

A magyar felső tagozat 1946–1988 között működött. Fenntartása (osztályonként minimum 15 gyermek) örökös gondot jelentett, ezért a tanárok évente „meggyőző” útra indultak a környező falvakba tanulókat verbuválni, néha még a szegényebb gyermekek bentlakási költségébe is bepótoltak.

Az iskolában több olyan jeles ember is tanított hosszabb-rövidebb ideig (a szucsági tanulók szerencséjére), akik politikai okok miatt (pl. rossz származás, politikai elítélt volt) nem taníthattak a kolozsvári gimnáziumokban vagy az egyetemen, ezért az akkori szucsági diákok helyzetét akár szerencsésnek is mondhatjuk. Itt tanítottak: Béli Miklós (gróf) ornitológus, természettudományi szakíró, több ornitológiai szakkönyv és kézikönyv szerzője, a szucsági tanítványaival évtizedeken keresztül természettudományos munkát végzett, 15 expedíciót szervezett a Kárpátokba; Dáné Tibor író, fordító, szerkesztő; Fejér Miklós irodalmár, több tankönyv, módszertani cikk szerzője; Kiss Ernő iskolaigazgató, szobrász, festőművész – és még több nagy tudású tanár.

Míg a 35-40 évvel ezelőtt érettségizettek mind továbbtanultak, legtöbbször értelmiségivé is vált, ma a sok érettségizett közül csak kevesen végeznek egyetemet, még kevesebben válnak értelmiségivé.

A szucsági magyar iskolás gyermekek (számuk 35-40) már évek óta Kolozsváron tanulnak, két éve megszűnt a magyar tannyelvű óvoda is.

Mezőgazdaság, életmód

■ A falu lakosságának fő megélhetése évszázadokon keresztül a *mezőgazdaság* volt. 1910-ben a lakosok 85%-a még mindig a mezőgazdaságból élt. Ekkor 4 birtkosnak van 100 hold, egynek pedig ennél nagyobb területe. 1922-ben a Szigethy-birtok háromnegyedét, a Berde Bélának felét elvette a román állam.

A szocializmus, az élet más területei mellett, itt hozta a legnagyobb változást. Az ötvenes években a módosabb gazdákat kuláklisra tették, kiközösítették, gúnyolták őket. Óriási, teljesíthetetlen beszolgáltatásokkal sújtották az egyházat is. Több személyt börtönbe zártak. A Szigethy (Dunca)-birtok államosításával 1948-ban megalakult az állami gazdaság.

1961–62-ben az egész falut bekényszerítették a kollektív gazdaságba. A „meggyőzés” módszere igen változatos volt. A városból jött aktivisták a pedagógusokat küldték a parasztok nyakára nappal és este, néha még a földekre is. Az „önkéntes belépésre” sok példát lehet felhozni. 1961-ben a kolozsvári líceumban tanuló diákok két nappal az érettségi vizsga előtt hazaküldték a szüleikhez azzal, hogy ha nem hozza a „papírt”, miszerint a szülők beléptek a téeszbe, nem mehet érettségi vizsgára. A ko-

lozsvári gyárakban dolgozó fiúkat, férfiakat „győzték meg” állásuk megtartása fejében, és így lett a feleség „önként” télesztag. Mások, hogy állami állásukat megtarthassák, lemondtak a földjükről. Az egyház is beadta földjeit a szövetkezetbe. Végül egy gazda kivételével mindenkit „meggyőzték”, földjüket, állataikat, eszközeiket bevitték a közösbe. A kalotaszegi falvak közül talán innen indult el a legtöbb valamikori büszke gazda, hogy a kolozsvári gyárakban és építkezéseken betanított munkássá váljon.

A kereskedés mint a megélhetés kiegészítője mindig jellemző volt a falura. Kereskedtek kővel, szilvalekvárral, rongyszőnyeggel. Gyalog hordták a legelőn hajnalban fejt tejet a városba, a „helyekre”. Híres-hírhedtek voltak a marhakereskedők. Az 1970-es évektől pedig a KGST-országokat járták, hozva-víve az aktuális hiánycikkeket. Sok nő (nem elsősorban a szegények) bejárt a kolozsvári módosabb családokhoz mosni, takarítani, háztartást vezetni, és ezzel összeköttetéseket, munkahelyeket szereztek családtagjaiknak. Keresettek, megbecsültek voltak. Egyszóval élelmeseek.

1989 után a mezőgazdasági terület (szántó, kaszáló, erdő, gyümölcsös stb.) visszakerült az eredeti tulajdonosokhoz. A munkaképesek művelik földjeiket, de egyre több idős gazda nem tudja megművelni. Nagyon sokan eladták földjeiket (egy részét a mérai gazdálkodóknak, a többit idegeneknek). Állatot még sokan tartanak, főleg sertést, saját használatra, ritkábban eladásra, szarvasmarhát egyre kevesebben. Ma egyetlen magyar gazda gazdálkodik viszonylag korszerű eszközökkel a visszakapott földjein, de ő is hagyományos növénytermesztést folytat. A földek nagy részét bérlő műveli, egy gazda pedig főleg juhtenyésztéssel foglalkozik.

A lakosság nagy része 1910-ben is a mezőgazdaságból él, de ekkor a faluban 22 „vállalkozó” van, ebből hárman segédekkel dolgoznak (kovács, lakatos, asztalos, szabó, cipész, csizmadia, molnár, kőműves, ács, vendéglős). De iparral (kézművességgel) mellékesen is foglalkozik még 11 férfi és egy nő.

A nagy háború előestéjén szép remények előtt állt a falu. 1914-ben a faluban volt fogyasztási szövetkezet, tejszövetkezet, gazdakör. Berde Béla írta száz évvel ezelőtt: „Ezeken kívül még van a községnek állami iskolája, óvodája, bankja, üzletei, postája, vasútállomása, ahol a vonat 11-szer áll meg, most készül a *telefonja*, és nemcsak szépszámú intelligens elem lakója, hanem kies fekvése és jó levegője miatt nagy a nyaralóközönsége is.” Az 1920-as évektől minden megváltozott. Gazdasági fejlődése megtört, lakosságának létszáma csökkent.

A hatvanas-hetvenes években kezdődött egy enyhe fellendülés. Ekkor építettek sok nagy (ma kihasználatlan) házat. Ezeket később korszerűsítették is. Az utóbbi időben már észrevehető az új rétegződés, egyes családok meggazdagodása. A jómódot a faluban a modern, szép, elektronikai cikkekkel felszerelt ház, drága, jó minőségű öltözködés, az új, nagy kocsis és a pénz jelenti. Ezt a változást van, aki irigyli, de ha teljesítményen alapul, akkor elismerik, viszont nem ítélik el azt sem, ha valaki úgymond talpraesett, „jól forgolódik”, és ezáltal kerül jobb módba. A több pénzt ma is a minél nagyobb és divatosabb ház építésére fordítják, többnyire gyermekeik számára. Autó a családok többségében van.

Legtöbben Kolozsváron dolgoznak alkalmazottként, néhány munkahelyet biztosít a falu országút melletti részén lévő autószerelő, autóbádogos és festőműhely, a tejhűtőjavító-műhely, a két építési vállalkozó (a többiek visszaadták a vállalkozói engedélyt), egy mezőgazdasági gépeket forgalmazó, olasz tulajdonú üzletlánc raktára és üzlete, a határban lévő állattenyésztőfarm és az öt („bár”-ral kiegészült) élelmiszerbolt (tulajdonosaik románok). Ősszel, télen működik a pálinkafőzde. Van nyugdíjas asztalos, szobafestő, autó-, víz-, villanszerelő, szabó, varrónő, kőműves is.

A falu szomszédjaitól való különbözősége a korabeli birtokviszonyok szerinti társadalmi rétegződésből fakad, ami aztán kihatott az egyéb szokásokra is. Szucságot

kisnemesi faluként határozta meg már az 1713-as összeírásakor is, de 1938-ig mindig laktak a faluban földbirtokosok, cselédjeik és jobbágyok (később parasztok). A szomszédos falvak jobbágy lakossága egyetemleges községként adót fizetett, bár ott is volt néhány nemesi kúria. A (kis)nemesi öntudat határozta meg viseletüket, viselkedésüket, házasodási, sőt névadási szokásaikat is. Kabos Emma szerint: „A magyarok túlnyomó részét az úgynevezett hétszilvafás nemesség alkotja, alig van 8-10 jobbágy (paraszt) család. Ez a két néposztály – bár tökéletesen egy műveltségi szinten áll – feltűnően különbözik egymástól szokásaikban, életmódjukban és viseletükben, összeházasodás pedig nagyon ritkán fordul elé közöttük. A nemesek még ma is büszkék reá, hogy 1848 előtt nem fizettek adót, és nem dolgoztak robotot.” Már 1834-ben a végzős kollégista Kabos Ferenc naplójában megjegyzi: „ha valaki intené őket a ti-vornyázás elhagyására, insurgensi (nemesi felkelő) kopott csákóját félrevágva (utol-jára 1811-ben használták), üres zsebbel és korgó gyomorral a korcsomába menne, mert ő szabad nemes ember, neki nem parancsol senki.” A több napig tartó lakodalomra többévi keresetük ment rá a szegényebbeknek, a módosabbak földet is adtak el ilyenkor.

Társadalmi státusukhoz különösen a (kis)nemesek ragaszkodtak, ugyanis vagyónuk már sokuknak kisebb volt, mint sok jobbágyszármazású, szorgalmas parasztnak. Ezt hangsúlyozta a viseletük is. „A nemesek öltözete magyar nadrág, a fiataloknál viola szín vagy vadgalamb színű posztóból, az öregeknél szürke vagy fekete posztóból, ugyanolyan mellény és pitykés ujjas, melyet most egy sajtáságos szabású kabáttal kezdtek helyettesíteni (régii szép magyar viseletük nagy kárára), magyar csizma, pörge kalap, melyet télen fehér vagy fekete daróc posztóból készült, cifrán kivarrott szűr egészíti ki. Itt-ott még látni lehet a régi időkből itt maradt s a köznemeseket jellemző kurta bundát. A szucsáki nemes nőknek nincs viseletük. Ellenben a paraszt nők régi magyaros öltözetben járnak, amely áll bő karton szoknyából, bársonyba szegett sűrűn pitykézett mellénykéből (pruszlik), fehér bugyos ujjú ingvállból, színes vagy fehér kötényből és fekete kordovány csizmából. Az asszonyok fejükön kartonkendőt hordanak, a lányok hajukat két fonatban leeresztve, végében szalagcsokorral viselik. A férfiak viselete hasonló a nemesekéhez, csak annyiban különbözik, hogy a nadrág kelméje szürke vagy fehér darócposztó, mit ők harisnyának neveznek.”

„A román viselet: a férfiak fehér darócposztó nadrágot, juhbőr mellényt (tyep-tár) és fehér darócposztó ujjast (condra vagy suman) viselnek. A mellény kivarrva színes selyemmel, az ujjas pedig sárga, zöld, piros, és kék posztósávokkal fölékítve, mi rendkívül drágává teszi (25-30 korona), fején báránybőr kucsmát vagy erősen felhajtott karimájú kalapot hord. A nők nagyon fényűzők, ünnepnapokon szörkelme-szoknyát, selyem előkötőt és mellényt hordanak. A lányok hajukat egy copfba fonják, bele sok szalagot erősítenek és hátukon leeresztve viselik, ezenkívül fejükre fehér gyöngyből pártát (bertyica) tesznek. A férjes nők sajátos kontyot fonnak (korkomány) és fejüket nagy gyapjú- vagy selyemkendővel kötik be. A nők piros, a férfiak fekete csizmát hordanak, mentől vagyonosabb, annál nagyobb a csizma.” (Kabos Emma)

A magyarok öltözete hamar elpolgáriasodott. Az 1960-as években a magyar lányok még két, a románok egy copfba fonták a hajukat. A férfiak csizmanadrágját is az 1960-as évektől kezdve lassan felváltotta a „pantalló”.

Egy másik jellegzetessége a falunak a szucsági tánc. A szucságiak mindig szerettek és tudtak mulatni, táncolni és énekelni, vendéget fogadni és vendégeskedni. Vassas Samu különösen hangsúlyozza a vendéglátás jelentőségét Szucságon. A szucsági asszonyok híres szakácsnék, nagyszerűen, változatosan főznek, nagyon sokféle tésztát sütnek.

Az éneklés a mindennapok gyakorlata volt. Nemcsak ünnepnapokon, munka közben is énekeltek, közösen, otthon, a kertben vagy mezőn, hazafelé jövet messziről lehetett tudni, ki hajta a szekeret. A kocsmában rendszeres volt az éneklés. Többször működött kórus is a faluban, egyházi és iskolai. Sok jó hangú férfi és nő van (főleg az idősebbek között), akik rengeteg népdalt és nótát tudnak. Ünnepekkor a templomban ma is gyönyörűen szól a zsolttár. Erről 1943-ban Asztalos István így ír: „Sehol annyi névnap mulatság, szenvedélyes kártyacsata, tánc, nótázás nem veri fel a falu csendjét, mint éppen Szucságon.”

Könnyen lehetett „táncot” rendezni, ugyanis a múlt század közepéig a kalotaszegi cigány muzsikások egyik központja itt volt. De volt „paraszt” muzsikás is, Lázár Zsigimond, akitől Kallós Zoltán, Faragó József néprajztudósok is gyűjtöttek. Muzsikáját hallotta Molnár István is, a magyar táncok tudós szakértője, aki álmélkodva nézte a gazdag figuráját, erőtől duzzadó csürdőngölőt, legényest. A szucsági táncot még elég sokan tudják járni. Filmezte Martin György is. Ma a táncházakban tanítják, együttesek adják elő színpadon.

Rengeteg táncalkalom volt, nemcsak a nagy ünnepek és több napig tartó lakodalmak alkalmával, hanem vasárnap délutánonként, sőt egy-egy nagyobb kaláka után is. A gyermekeknek „kicsik táncát” szerveztek egy-egy csürben. Volt juhmerés utáni és húshagyókeddi bál. A múlt század első felében a táncmultságokat külön tartották, nemesek, parasztok, románok, cigányok, bár különös konfliktus nem volt közöttük.

A lelkész feljegyzése szerint: istentiszteletet vasárnap délután csak kéthetenként tarthattak a tánc miatt. Még arra is volt példa, hogy az istentiszteletet, esketést a templom előtti hangos éneklés, csujogatas miatt félbe kellett szakítani.

Ma a novemberben tartott szüreti bál az egyetlen megmaradt táncalkalom. Vőfélyes, falusi módra rendezett lakodalom nagyon ritka, „hérészbe” akkor sem mennek. Egyre nagyobb erőfeszítés árán, de él még a legények karácsonyi kántálási szokása (ami szintén különbözik a szomszédokétól).

A Kalotaszegen egyedi és csak erre a falura volt jellemző a házassági szokásuk. Mivel a falu nemzetiségileg, vallásilag és társadalmilag rétegzett volt, és kevés lakossal bírt, a rokonok közötti házasságok elkerülése végett viszonylag nagy volt a lokálisan exogám (csoporton kívüli) házasságok száma, de nem a 3-5 km-re lévő nem nemes falvakból (Bács magyarsága katolikus volt, a szomszédos református magyar falvak pedig jobbágyfalvak voltak), hanem a 30-50 km-re lévő, hasonlóan nemesi öntudatú falvakból házasodtak. 124 év alatt (1782–1906) 464 református házasságból a szomszédos református magyar falvakból 1-1 fiatal házasodott. A különböző társadalmi csoportok – a kisnemesség, parasztok (jobbágyok) – kifelé tájékozódtak, más hasonló közösségekkel tartottak fenn kapcsolatot. Falunk esetében, idővel mindkét közösség rokoni kapcsolatai azonos irányúak lettek (Gyalu és Bodonkút). A házasság (az endogám és exogám is) azonos társadalmi kategórián belül történt, szucsági mondás szerint „suba a subával, guba a gubával”.

A 20. század közepéig mindhárom nemzetiség előnyben részesítette az etnikailag homogén családot és falurészt. Eleinte még a különböző anyanyelvű cigányok is a falu más-más részén laktak. Bár a cigányok folyamatosan jelen vannak a faluban, és ebben az időben többségük református, egyetlen magyar–cigány házasságot sem jegyeztek be. Mindegyik, cigányok által kötött házasság etnikailag azonos. Román–magyar házasság sem kötött. Talán e szigorú „rend” miatt gyakori volt a lányszöktetés. Az esetek többségében a szülők előbb-utóbb megbékéltek, a fiatalok eklézsiát követtek, és a falu elfogadta, de akadt kitagadás is.

Az 1956 után következő időszak és különösen az 1989-es fordulat utáni évek mind a felekezeti, mind az etnikai exogámia tekintetében nagy változásokat hoztak. A gát (hagyomány-, értékrend-, nyelvbeli különbség), mely évszázadokon keresztül

megakadályozta, fékezte a különböző etnikumúak házasodását, mára a sokirányú civilizációs változás hatására leomlott. 1956 és 1989 között a 207 házasságból hatot kötöttek ortodox hitűvel (4 nő és 2 férfi), a következő 20 évben pedig 35-40-ről tudnak. Az első időszakbeli vegyes házasságok általában a reformátusoknál kötöttek, sokuk gyermeke jól beszél magyarul.

Karizmatikus személyek

■ Egy falu életére, gondolkodására nagy hatással lehet egy-egy karizmatikus személy, leginkább tanító, lelkész, aki közvetlen, napi érintkezésben áll az emberekkel. Erre több példa is volt a környéken, pl. Magyarbikalt a múlt század elején egy tanító szoktatta rá a gyümölcsstermesztésre, oltásra, ma is értenek hozzá. Szucságnak valahogy nem volt szerencséje ebben. A kezdeti időkben a kántortanítóról gyakran feljegyezték, hogy híresen szép hangja van, de ezt a kocsmában is gyakran hallották. A lelkészek, különösen ha a faluból nősültek, gazdálkodóvá váltak, a tudós lelkészek pedig kívül maradtak. Környékbeli mondás szerint Szucságban nehéz lelkésznek lenni, mert ott a nép parancsol a papnak.

A faluban, a mindenkori lelkészen és tanítón kívül, mindig laktak tanult emberek. A 17–19. században a régi földbirtokosok Filekiek, Kabosok, Szarvadiak. Többnyire megyei hivatalnokok, katonák voltak. Könyvtáruk volt, latinul, németül beszéltek, később franciául is, előfizetői voltak a korabeli lapoknak. Még verset, drámát is írtak, amit elő is adtak Szucságon, de csak saját körükben. Közülük Fileki Sándor országgyűlési jegyző, unokája Kabós Dániel rövid ideig a bécsi kancellárián még gubernátorhelyettes is volt. Felesége, Kemény Katalin szintén művelt családból származott. E családokból sok honvéd került ki. Ide kívánczik Versényi György neve is, anyja Fileki-utód, apja pedig Wesselényi Miklós egyik törvénytelen, de elismert gyermeke. Versényi György tanárt, költőt az első etnográfusok között tartja számon a tudomány. (Szucság helyneveit, babonáit, balladáit elsőként ő gyűjtötte össze. (Kolozsváron a Biazini-házra ő tette a Petőfi emléktáblát.)

A 19. század második harmadában Kelemen Benjamin, Wesselényi Miklós gazdatisztje, barátja, gyermekeinek gyámja (a törvénytelen, de elismert gyermekeié is) vásárolta fel a sok elszegényedett örököstől az elavult, szétaprózódott Fileki-birtokot. Erdélyben elsőként szabadította fel jobbágyait, még 1833-ban; tőkés módon, hatékonyan gazdálkodott, új növényeket honosított meg gazdaságában (cukorrépa), gépet szerkesztett. Felesége, Bod Katalin a híres Bod Péter unokája. Berde Áron a kolozsvári egyetem első rektora (Szarvadi Karolinát vette feleségül). Híres gyümölcsöst hozott létre, miután kitanulta a pomológiaiát. Ők már nem származásuk, hanem iskolázottságuk, tudásuk révén váltak vagyonossá, szucsági birtokossá. Kelemen és Berde nemcsak saját birtokukon szerveztek Erdély-szerte híres mintagazdaságot (Szucságon ők vitték végbe a tagosítást is), hanem sokat tettek az erdélyi gazdatársadalom felvilágosításáért, szervezéséért. Kelemen alapító tagja és szervezője az EGE-nek, Berde pedig ismeretterjesztő cikkeket írt az általa is szerkesztett természettudományos és gazdasági folyóiratokban. A *Mit tegyen az erdélyi gazda, hogy jólétre jusson?* című ismeretterjesztő munkája egy új mezőgazdasági rendszer kialakításának kézikönyve. Érvelő-magyarázó előadásmódja a kevésbé iskolázottak számára is hozzáférhetővé tette a művet. *Légtüneteménytan* című műve alapján az első meteorológusunknak tartják.

A falu gazdálkodására, gondolkodására nem sokat hathatott két szakszerűen gazdálkodó birtokos. Valószínűleg társadalmi helyzetük miatt még igen távol álltak a falusiaktól ahhoz, hogy módszereiket átvegyék, tanuljanak tőlük. (Legalábbis erre vonatkozó adatunk, emlékünk nincs. Igaz, a két jeles ember emlékirói sem említik a

másikat, pedig Jakab Elek, a kor történésze sokat tartózkodott és írt Szucságon Kelemenéknél. A nevük sem maradt fenn a köztudatban.

Igaz, hogy a földek minősége gyenge volt, és ma is az, azonban gyümölcsstermesztésre alkalmas lehetett. Erre utalnak a Hunyadiak korából máig fennmaradt határnevek. Ilyen például: Szőlőhegy 1453, Szilvás 1454, Eperjes, Körtvélykút, Ótoványos. Berde gyümölcsöse után száz évvel az állami gazdaság is nagy területeket telepített be gyümölcsfával, a falu lakossága sem régen, sem ma nem foglalkozik gyümölcsstermesztéssel. A szilvafa a leggyakoribb gyümölcsfa.

Híres volt a szucsági szilvalekvár. „A szilvaíz-főzést oly nagyban űzik, hogy nemcsak saját szilvatermésüket használják fel e célra, hanem távoli vidékekről szállítják ide a szilvát, s évenként több ezer kilogramm szilvaízet árusítanak el a kolozsvári, nagyváradai piacokon, sőt némelyek még Budapestre is eljutnak.” (Kabos Emma) A falu csúfneve ma is „szilvaízesek”.

A 20. században 1910 és 1962 között két tudós lelkész szolgált a faluban. Benedek Márton, ki nagy műveltségű ember, Kós Károlynak jó barátja, Erdély-szerte ismert szónok, a falunak nemcsak lelkipásztora, hanem orvosa is volt. Szolgálatát alatt két világháború viharzott el az eklézsia felett. 1946-ban Péntek Árpád követte a szószéken. A nagy tudású lelkész (már fiatalon hét nyelven beszélt) a kor kényszerítő körülményeihez alkalmazkodva a szó szoros értelmében is élte a „szántó-vető” ember életét: tehenével szántott a szucsági határban, a tehenet közigazdász felesége hajtotta. 1982 és 1990 között a kolozsvári Református Teológia rektora volt.

A Szucságon töltött évei alatt történt meg az egyháznak és lelkipásztorának teljes kiszorítása a falu hivatalos életéből. Bár a faluban még több nagy tudású tanár dolgozott (akiket politikai okok miatt helyeztek falura), mégis évekig teljes elszigeteltségben éltek, ui. a falu értelmiségének nem volt tanácsos vele kapcsolatot tartani, és akkoriban mindenki félt. Volt, amikor a szocialista társadalom ellenségeként kezelték, feljelentésekkel zaklatva, máskor megalázó feladatokkal látták el. Bár békeidő volt, ez az időszak sem volt könnyű. Szellemi társa az akkor éppen kegyvesztett, Párizsban tanult, nagy műveltségű és magyarul is jól beszélő, szavaló Romul Ladea szobrászművész volt, akivel éjszakába nyúló, hosszú beszélgetéseket folytattak a művészetekről, filozófiáról. (Ladea és felesége, a festőművész Lucia Piso 1946-ban vette meg a festői környezetű Kendeffy-villát.)

Mindkét lelkész (és csak ők a sok lelkész közül) lelkiismeretes krónikása volt a falu olykor boldog, többször megrázó történelmi és társadalmi eseményeinek.

Bár szucsági részvevőről csak egyről tudunk, azért érdemes megemlíteni az erdélyi értelmiség egyik legjelentősebb összejövételét. Ez (1946. július 31. és augusztus 4. között.) a Diakonissza Intézet nyaralójában tartott FIKE- (Főiskolások Ifjúsági Keresztény Egyesülete) konferencia volt. Mint később bebizonyosodott – rendkívül nagy jelentőségű, több évtizedre kiterjedő hatású eseménye volt az erdélyi magyar művelődési életnek. Azok a kérdések, amelyek az 1943-as szárszói konferencián fogalmazódtak meg, Szucságon reményteljes, távlati célra mutató, konstruktív erkölcsi feleletet kaptak. Az előadók is úgy hívták meg, hogy minden világnézet szószólót kapjon. A konferencián előadott a református teológia kiváló hat professzora (Gönczy Lajos, Imre Lajos, Maksay Albert, Nagy András, Nagy Géza, Tavaszy Sándor), Benedek Marcell irodalomtörténész, Buza László nemzetközi jogász, László Gyula régész, Szabédi László költő, Szász Pál közigazdász, László Dezső és Sárközy Endre lelkészek, és nagyon sok értékes hozzászólás hangzott el. Néhányan a hozzászólók közül: Asztalos Sándor jogász, Csík Lajos biológus, Dezső Loránd csillagász, Fényes Imre fizikus, Gellért Sándor költő, Gyűjtő Sándor, Imreh István, Markos András közigazdászok, Ferenczi Júlia, Fuhrmann Károly, Gy. Szabó Béla, Incze János kép-

zöművészek, Nagy Miklós és Szövérdy Ferenc mezőgazdászok, Juhász István történész, Gréppály András, Kállay Ernő, Szabó Péter orvosok, Ferencz János, Morvay Pál, Nagy Géza, Sárközy Endre, Sipos Géza tanárok, Nagy Miklós mezőgazda, Páll Árpád baloldali gondolkodású diák, Újvári Ferenc szucsági joghallgató, Dobai István és mások. Külön kiemelendő „a legszeretetre méltóbb FIKE-„szénior”, Tonk Emil orvos hozzászólása.

Gálffy Zoltán javasolta Tamási Áron hazahívását; a levél meg is íródott és aláíratott.

Talán ha a szucsági konferencia után a FIKE nem fordult volna olyan határozottan az erkölcsi megalkuvás ellen, a kommunisták és a kollaboránsaik sem kezelték volna olyan ellenségesen sem a mozgalmat, sem az abban részt vevő személyeket.

A fenti felsorolásból kiderül, hogy milyen sok, Erdély-szerte ismert, jelentős értelmiségi élt, dolgozott (fordult meg alkalmilag) a faluban. Hogy az itt élt értelmiségiek mennyire hatottak a népre, nehéz kimutatni. Ettől függetlenül is megállapítható, hogy a szucságiak nyitottak, befogadóak voltak, ma is azok, és tájékozottabbak, mint a zártabb kalotaszegi falvak lakói. Magyarázható ez a távolabbi falvakkal tartott és ápolt rokon kapcsolatokkal és azzal, hogy a kereskedéssel világot láttak. Mindig könnyen alkalmazkodtak az új helyzetekhez, felismerték a könnyebb pénzkereseti lehetőséget, követték, követik a divatot.

Mint annyi más területen, az ötvenes évektől itt is változott a helyzet. Több mint harminc évig csak a mindenkori lelkész és felesége, az iskolaigazgató, két tanítónő és az óvónő élt a faluban. A nagy tudású tanárok, míg létezett az iskola, mindanyian ingáltak. Az ifjúsággal többnyire a két tanítónő foglalkozott, évente, két évente egy-egy színdarabot, többnyire népszínművet tanultak be, adtak elő. Azután csaknem húsz évig a lelkész volt az egyetlen aktív értelmiségi a faluban, aki a szocializmusban csak a hitélettel foglalkozhatott.

Ebben az időben nemcsak gazdasági, hanem a falu szellemi elszegényedése is érezhető. Ritkák a családi, baráti, utcabeli együttlétek, beszélgetések. A múlt s vele együtt az öregek tudása is elveszítette értékét. A szókinccs satnyul, az idegen kifejezések egyre gyakoribbak a mindennapi beszédben. Ma a televízió és a számítógép hazahozza az „egész világot”. A televízió megjelenése előtt sokan olvastak, kölcsönözték egymásnak a könyveket, regényeket, amiket sokszor meg is beszéltek egymás közt. Most egy közkedvelt televíziós filmsorozat ideje alatt kiürül a falu. És ez az asszonyok beszélgetésének témája.

Közösségi tudatról abban az értelemben, hogy az egyén saját érdekeit alárendeli a közösség érdekeinek, nem csak Szucságon nem beszélhetünk. A faluban nagy volt mindig a széthúzás. Azt tartják, hogy a falubéliek eléggé irigyek egymásra, de a bajban szolidárisak, támogatják egymást, főleg temetéskor. A segítségnek hagyományos formája, a kaláka még létezik, elsősorban rokon és baráti körön belül, főleg építkezéskor. A régi fonó-, kukoricahántó-, tollutépő-, kapáló-kaszálókalákák a gazdasági-társadalmi változások miatt megszűntek.

Az utóbbi időben a lelkészválasztás osztotta meg tartósan a falut, de van, aki azért nem látogatja a közösségi napokat, mert a szervezőkkel szemben (akik a munkát végzik) van ellenérzésük. Egy ilyen kis közösségben (az elmélet szerint) kialakítható lenne egy újfajta közösségi tudat, de ehhez egy-két karizmatikus személy szükséges, aki a jó cél érdekében egységesen mozgósítani tudja a tenni akarókat. Mindezek ellenére szerencséje volt Szucságnak azzal, hogy a falu kulturális életével a kilencvenes évektől Mihály-Vitályos Edit foglalkozik, elsősorban a huszonöt éve működő Randevő Színhátszókörrel, az egyetlen intézménnyel, amely foglalkoztatja a falu fiatalágát, esetenként a gyermekeket is, és amely minden kulturális tevékenységet felvállal, a megmaradt kevés hagyomány ápolását is. A szomszédos falvakban, sőt még Magyarországon is vendégszerepeltek néhányszor. Az ők és néhány segítő

(akik között vannak ideköltözött értelmiségiek is) önzetlen munkájával valósulhat meg az évente megszervezett közösségi nap.

Bár 1950–2005 között 45 személy végzett egyetemet és főiskolát, azok, akiket értelmiségiként lehet meghatározni, Kolozsváron vagy a székelyföldi városokban telepedtek le, közülük többen később az országot is elhagyták.

Új szucságiak

■ Mára a helyzet teljesen megváltozott. 2015-ben felsőfokú végzettsége 20-22 személynek van. Soha ennyi és ilyen magasan képzett, sokféle képesítéssel rendelkező értelmiségi nem lakott a faluban. Van közöttük egyetemi adjunktus, történészdoktor és filológus kutató, nyelvész, újságíró-szerkesztő, televíziós szerkesztő, kommunikációs szakember, egyetemi végzettségű tanítónő, kertészmérnök, építészmérnök és egyéb műszaki végzettségű szakember. Itt lakik a kolozsvári opera igazgatója és a Tarisznyás zenekar több tagja. Többségük 2002-től költözött a faluba.

Néhány gondolat az új szucságiakról.

A két visszaköltöző szucsági és a lelkész kivételével mindannyian házat vettek, két család épített. F fiatal családokként jöttek, legtöbbjüknek a gyermekei is itt születtek, és általában tudatosan választották a falusi életet! A falu választásánál az olcsóbb ház és telek mellett fontos volt a város közelsége, az aszfaltos út, ugyanis mindenki a saját gépkocsijával közlekedik, viszi-hozza gyermekeit óvodába, iskolába. A szép környék, a csend, tiszta levegő, biztonság mellett volt, akinek számított, hogy magyarok (is) laknak a faluban, és egy családnak az is, hogy református falu.

Mindannyian továbbra is a városban dolgoznak, ingáznak, mindenkinek két-két gyermeke van, és magyar iskolába (óvodába), illetve magyar tagozatra járnak (Református Kollégium, Unitárius Kollégium, Báthory, Zeneiskola). Az ingázás és az egész napos munkaidő, a gyermekekkel való foglalkozás miatt csak egy család kertészkedik, a többieknek inkább csak az (esetenként virágos) udvar gondozására futja. Kutyája, macskája legtöbbjüknek van, de csak egy család méhészkedik, és egynek vannak nyulai. De van, aki méltányolja (különösen a gyermekekért), hogy sok énekesmadár van a gyümölcsösben, sündiszó, gyík, sikló és még sok más apró állat is előfordul. Hétféteken, vakációban sokat vannak a szabadban, többen kirándulni is szoktak. Bár az ingázás és az infrastruktúra (víz, gáz, szennyvízelvezetés) hiánya megnehezíti az életet, mindannyian szeretnek itt lakni, másoknak is ajánlották falunkat.

A beilleszkedéshez volt, aki maximálisan segítséget kapott, volt, aki nem, és volt, aki nem kért belőle. Ez függ az egyéntől, de attól is, hogy ki, melyik falurészre költözött. Hasonló a falu élete iránti érdeklődés, valamint az ebben való részvétel is. A szomszédjaikon kívül általában 2-3 ugyancsak kiköltözött családdal tartanak szorosabb kapcsolatot, de nem ismerik a kiköltözötteket sem. Ezen segíthetne, ha valaki közülük megszervezne egy hétféki kis összejövetelt egymás jobb megismerése érdekében. (Csaknem azonos életkorúak, még a gyermekeik is.) Ha kialakulna egy kis közösség, mely amellett, hogy a faluközösségre is jótékony hatást gyakorolhatna, egymásnak is segíthetnének. Közösségben élni jobb, mint magányosan.

A templomot mindenki látta, ünnepekkor néhányan istentiszteletre is elmennek, de a hitéletbe csak egy család kapcsolódott be, gyermekeik is ritkán járnak hitoktatásra (igaz, erre már az iskolában is van lehetőség).

Ha a falusiakat kérdezzük, mennyire épült be az új réteg a falu életébe, a válasz az, hogy semennyire. Pedig nem ilyen rossz a helyzet. A falu közösségi élete ebben az időben vett fordulatot, az I. Győrffy György Közösségi Napok 2007-es megszervezésével és a *Szucság hét évszázada* című monográfia bemutatásával. A 2008 elején

megalakult Zúgóberek Kulturális Egyesület minden évben megrendezi a Györffy György Napokat. Erre az eseményre, ha nem is nagy számban, de a faluból elszármazott családok is eljöttek. A jelenlevők megtapasztalhatták a helybeliek vendégszerezését: az asszonyok saját készítésű süteménnyel, a szervezők kávéval, üdítővel és jófajta szíverősítővel kínálták a résztvevőket és a meghívottakat. Délelőtt különféle színvonalas gyermekprogramok vannak, a délutáni rendezvény egy-egy szucsági származású vagy a faluban élt, példamutató ember munkásságáról szóló műsorból állt, melynek központját egy rövid, tudományos előadás képezte.

Az eddigi témák és előadók:

Györffy György – Szucság szülötte. Előadó: Bogdándi Zsolt történész;

Szigethy Miklós honvédezered. Előadó: Molnár Lehel levéltáros;

Kelemen Benjamin, az erdélyi (szucsági) mintagazda. Előadó: dr. Csetri Elek akadémikus, egyetemi tanár;

Szent István királyunk életműve Györffy György történetírásában. Előadó: dr. Egyed Ákos akadémikus, történész;

Földes Károly lelkipásztor küzdelmes munkássága és szucsági kötődései. Előadók: Vetési László lelkész, szórványmissziós előadó és Kozma-Vig Etelka;

Versényi György élete, néprajzkutatói munkássága és szülőfalujának emlékezete a költészetében. Előadók: dr. Hála József geológus, néprajzkutató és Antal Ildikó;

Ifjúsági találkozó (FIKE konferencia) Szucságon, 1946 nyarán. Előadó: Dávid Gyula író;

Dr. Györffy István néprajtudós munkássága. Előadó: dr. Pozsony Ferenc néprajzkutató;

Gróf Béldi Miklós ornitológus, szucsági tanárra emlékeztek Varga György tanártársra és tanítványai, Ujvári Samu, Cserei Rózsika. Ehhez kapcsolódott dr. Antal László *A Duna-delta madárvilága* című fotókiállítása.

Megemlékeztünk még *Fileki Sándorról*, a szucsági református egyház patrónusáról.

Kulturális eseményeink, rendezvényeink

■ Képzőművészeti kiállítás *Kiss Ernő* festőművész, szobrász, szucsági iskolaigazgató munkáiból, bemutatta Felházi Lenke; *F. Györffy Anna* grafikus munkáiból, bemutatta dr. Györffy Miklós; *Felházi Lenke* festőművész munkáiból, bemutatta Szép Gyula; valamint a *Zsoboki Nemzetközi Képzőművészeti és Fotótábor gyűjteményéből*. De a régi szucsági munkaeszközökből is rendeztek kiállítást – ezt dr. Tötszegi Tekla etnográfus mutatta be, valamint a szucsági kézimunkákból *Dédanyáink, nagyanyáink kezemunkája* címmel. A falut *A régi Szucság és szucságiak az elmúlt 150 évben* című fényképösszeállítással Antalné Szép Ildikó, a régi szucsági táncokat Antal Áron koreográfus mutatta be archív felvételekről a jelen lévő utódok nagy örömeire.

Minden alkalommal közreműködött a ma már 25 éves *Randevű Színjátszó Kör*, a *Tarisznyás Zenekar* (Bárdos Réka, Bardócz Sándor, Szép Gyula, Kostyák Alpár). Többször felléptek a *Kolozsvári Magyar Opera* művészei, a győri *Rába Néptáncegyüttes* és a *szucsági hagyományőrzők*.

Klasszikus zenét hallgattunk a *Szép testvérek* (Bálint és András), az *Oláh testvérek* (Boglárka, Márton és Gábor) és *Tamás Endre* előadásában. *Felházi Lenke* énekművész Kodály Zoltán népdalfeldolgozásaiból adott elő.

Verses összeállításra került sor *Versényi György* és *Földes Károly* a faluban és a faluról írt műveiből. Könyvbemutatót tartottunk *Szabó Csaba köziróval*, filmvetítés volt a szucsági színjátszásról. Portréfilm bemutatásával emlékeztünk *Fodor Sándor Nettí* híres cigányprímásra. Fellépett a kolozsvári *Kalapos Jazz Band*, valamint *Lázár Rudolf* és barátainak dzsesszzenekara. Vendégszerezelt a *Transylmania* együttes,

a *Szomszédnéni Produkciós Iroda*, *Ördögtérgye Néptáncgyűttes*, *Tokos Zenekar*. Több alkalommal is a *Randevú Színháztársaság* előadása és szucsági bál zárta az estét.

Rendezvényeinken részt vettek még: Fülemile Ágnes és Balogh Balázs, az MTA néprajzkutatói, Benkő Samu történész, Széman Péter, az EMKE elnöke, Guttman Mihály, az erdélyi magyar kórusmozgalom kiemelkedő egyénisége, Tóth Gábor történész.

Györffy György halálának 10. évfordulóján felavattuk a református templomkertben emelt emlékművet, melynek plakettjét Kolozsi Tibor szobrászművész készítette. Felállítását Szép Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia, az Erdélyi Szövetség, a Györffy család, a Zúgóberek Kulturális Egyesület és a református egyház támogatta.

Elkészült a falu színvonalas honlapja, a www.szucsag.ro is.

A fentiek megvalósítása pár lelkes helyi szervező és többek segítőkész áldozatos munkájának gyümölcse, köztük több beköltözőtté is. Közülük van, aki az első Györffy Napoktól kezdve részt vesz a kulturális munkában, többen tagjai a Zúgóberek Kulturális Egyesületnek, és végzik a rájuk osztott munkát, és van, aki a Szucság honlapot szerkeszti. Van, aki csak tud róla, de többen olvasták is a faluról az utóbbi években megjelent két könyvet, sőt egyikük szerkesztette is. A Györffy Napokon, elentétben sok falubelivel, van aki mindeniken, legtöbben legalább párszor részt vettek. Az egyéb eseményeken (anyák napja, szüreti bál, farsangi bál, szavalóverseny, *Randevú-előadás*) már csak kevesen.

Tehát semmiképpen nem mondható, hogy nincs beilleszkedési szándék, inkább az a baj, hogy a falu ezt nem tartja annak. Míg a közösségi napot sokan a legnívósabb eseménynek tartják, idegen látogatója is van, a gyülekezeti terem mindig megtelik, mások kifogásolják a sok „tudományt” – pedig elmondásuk szerint a falusiak elvárása a faluban élő értelmiségiek iránt a falu felemelése, a közösség formálása lenne.

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

Antalné Szép Ildikó – Bán Mária: *Szucság hét évszázada*. Kvár, 2007.

Berde Béla: *A Kolozs megyei Szucság község története*. Bp., 1914.

Kabos Emma: *Szucsák és népe*. In: Erdély népei. Erdélyi Néprajzi Melléklet, 1900.

Kabós Ferenc naplója. *Szucsák*. Kolozsvár, 1834. OSZK kéziratár. Okt. Hung. 1420.

Versényi György: *Egy érdekes eltűnés*. (Kabós Ferencről.) In: Egyetértés, 1905.

■ Függelék

Három válasz a 2015. őszi, szucsági kérdőívre

I.

a. *Neme, életkora*: nő 34 éves

b. *Végzettsége, foglalkozása*: felsőfokú/tanító

c. *Családi állapot*: házas

d. *Gyermekek száma*: 2

e. *Hova járnak óvodába, iskolába?* Kolozsvárra, zeneiskolába magyar tagozatra

f. *Mivel közlekednek?* – autó

II.

a. *Mikor költöztek Szucságba? Honnan?* 2003 – Kolozsvárról

b. *Miért ide? (pl. magyarok is élnek itt, református falu, visszaköltözött, olcsó telek, jó levegő, aszfaltos út, közösségbe való bekerülés stb.):* Jutányos áron itt kaptunk házat, családi kapcsolatok révén.

c. *Akarták-e, sikerült-e a beilleszkedés? (a faluközösségbe, a református közösségbe, csak a szomszédság szintjén stb.)* Számon tartanak a faluban, tudnak

rólunk, ismernek. Jó barátok is vannak, de nagyobbreszt ők is jövevények, és a mi korosztályunk. Szomszédsággal jól vagyunk, segítőkészek, kedvesek.

d. *Hány családdal tart kapcsolatot a faluban? (alkalmi, baráti):* 7

e. *A falu részéről kaptak-e segítséget a beilleszkedéshez? (lelkész, presbiter, kultúr-munkás, szomszéd stb.):* Többnyire a szomszédságtól.

f. *Hívták-e a falu különböző eseményeire?* Igen, sokon részt is vettünk.

III.

a. *Érdekli-e a falu élete?* Igen.

b. *Hallott-e az alábbi eseményekről, részt vett-e valamelyiken, mióta, hányszor? anyák napja:* Igen, 2

szüreti bál, farsangi bál: Igen, 1

Györffy György Napok (a falu magyar közösségének 2007-től évenként megszer-vezett ünnepe találkozásai: Igen, talán egy vagy kettő kivételével mindegyiken ott voltunk.

a Randevű Színjátszó Kör előadásai: Igen.

c. *Tud-e a faluról megjelent monográfiáról (2007) és a Szucság és a Györffy család c. könyvecskéről (2015)?* – Igen.

d. *Látta-e a református templomot, a Györffy emlékművet? Mutatta-e ide látogató ismerőseinek?* – Igen, láttam, de nem mutattam.

e. *Támogatott-e valamilyen eseményt? (ünnepe, temetés, kalács) munkával, pénzzel, süteménnyel, itallal):* – Igen.

IV.

Válta-e a falura való költözéshez fűzött reményei, elképzelései?

a. *Kihasználja-e a falusi élet adta lehetőségeket? Pl. kertészkedés, gyümölcsster-mesztés (csak szép udvar), állattartás (csak kutya, macska), méhészkedés, kirándulás a környéken, baráti, családi események a szabadban (flekkenezés, szalonnasütés) stb.:* A nagy udvart, kertet legjobban a gyermekeink szeretik, gyümölcsfákat/bokrokat minden évben ültetünk, kutyán, macskán s egereken kívül vannak madaraink, süni, kerti sikló s millió egyéb csúszó-mászó, röpködő, kisebb-nagyobb élőlények. Egyik ked-vencem a sárgarigó. Kihhasználjuk a csendet és a nyugalmat, a természetes, beton-mentes környezetet, az emberi/szomszédi kapcsolatok nemes egyszerűségét és ked-vességét. Örülünk, hogy barátaink szívesen jönnek hozzánk, mert itt jó, van tér és le-vegő, színek és hangok tumultusa... de ez mégsem zaj, nem stresszel, hanem nyugtat és feltölt. Nem paradicsomi a helyzet, sok a hiányosság (víz, gáz, kanalizálás, jó képvisolet), sok a munka a házban és a ház körül, de akkor is jó.

I.

a. *Neme, életkora:* férfi, 38 év

b. *Végzettsége, foglalkozása:* a történettudományok doktora, kutató, kéziratáros

c. *Családi állapot:* nő

d. *Gyermekek száma:* 2

e. *Hova járnak óvodába, iskolába?* Báthory István líceum

f. *Mivel közlekednek?* – autóval

II.

a. *Mikor költöztek Szucságba? Honnan? 2005 – Kolozsvár.*

b. *Miért ide? a városhoz közel van, magyar falu (volt), szép fekvésű.*

c. *Akarták-e, sikerült-e a beilleszkedés?* Igen.

- d. *Hány családdal tart kapcsolatot a faluban?* kb. 4
 e. *A falu részéről kaptak-e segítséget a beilleszkedéshez?* Kevés kivétellel, mindenki segített
 f. *Hívták-e a falu különböző eseményeire?* Igen.

III.

- a. *Érdekl-e a falu élete?* Igen.
 b. *Hallott-e az alábbi eseményekről, részt vett valamelyiken, mióta, hányszor?*
anyák napja: Igen, nem vettem részt.
szüreti bál, farsangi bál: Igen, egyszer voltam.
Györffy György Napok: Igen, szinte mindig.
a Randevű Színházi Kör előadásai: Talán egyszer-kétszer.
 c. *Tud-e a faluról megjelent monográfiáról és a Szucság és a Györffy család c. könyvecskéről?* Tudok.
 d. *Látta-e a református templomot, a Györffy emlékművet? Mutatta-e ide látogató ismerőseinek?* Igen.
 e. *Támogatott-e valamilyen eseményt?* (ünnepek, temetés, kalács; munkával, pénzzel, süteménnyel, itallal) Igen.

IV.

- Valóra váltak-e a falura való költözéshez fűzött reményei, elképzelései?* Nagyrészt igen.
 a. *Kihasználja-e a falusi élet adta lehetőségeket?* Igen, nyulaim is vannak, méhek viszont nincsenek.

I.

- a. *Neme, életkora:* férfi, 63
 b. *Végzettsége, foglalkozása:* tanár, operaigazgató
 c. *Családi állapot:* házas
 d. *Gyermekek száma:* 2
 e. *Hova járnak óvodába, iskolába?* Az egyik dolgozik, a másik a Zeneakadémián tanul magyarul és románul (tannyelv?).
 f. *Mivel közlekednek?* Személyautóval.

II.

- a. *Mikor költöztek Szucságba? Honnan?* 2014 decembertől, Kolozsvárról.
 b. *Miért ide?* Visszaköltöztünk, mivel jobb a környezet.
 c. *Akartak-e, sikerült-e a beilleszkedés?* Adott volt, mivel itt nevelkedtem. Nem állok mindennapi szinten kapcsolatban a falubéliekkel, viszont jól ismerjük egymást.
 d. *Hány családdal tart kapcsolatot a faluban?* Közeli kapcsolat kb. 10, alkalmi 30 családdal.
 e. *A falu részéről kaptak-e segítséget a beilleszkedéshez?* Nem volt rá szükség
 f. *Hívták-e a falu különböző eseményeire?* Igen.

III.

- a. *Érdekl-e a falu élete?* Igen.
 b. *Hallott-e az alábbi eseményekről, részt vett valamelyiken, mióta, hányszor?*
anyák napja: Nem.
szüreti bál, farsangi bál: Igen, a legutóbbi szüreti bálon.

Györfly György Napok: Igen, minden alkalommal.

a Randevú Színhátszó Kör előadásai: Igen, időnként.

c. Tud-e a faluról megjelent monográfiáról és a Szucság és a Györfly család c. könyvecskéről? Igen.

d. Láttá-e a református templomot, a Györfly-empléknűvet. Mutatta-e ide látogató ismerőseinek? Igen.

e. Támogatott-e valamilyen eseményt? Igen.

IV.

Valóra váltak-e a falura való költözéshez fűzött reményei, elképzelései? Igen, abban az értelemben, hogy jobban érzem magam, mint a városban.

a. Kihasználja-e a falusi élet adta lehetőségeket? Részben már igen, részben a jövőben fogom kihasználni (pl. kerti munka).

a. Mitől másabb itt az élete, mint városon? Mert falu.

b. Mit hiányol a falusi, szucsági életből? A vízhálózatot, sivár a közösségi élet.

c. Ajánlotta, ajánlaná-e másnak is Szucságot? Igen, ajánlom.

LÁNG GUSZTÁV

VALAHOL VAN EGY VÁROS

Büszkén állíthatom: Magyarországon mi vagyunk e könyv első olvasói.¹ Nem számítom a szerkesztőt és munkatársait; ők dolgoztak a kötetben közölt írásokkal, mint úriszabó az angol szöveggel. Hasonlatom minőséget jelez, hiszen manapság a jó szabó is ritkán jut ilyen „nemes” anyaghoz, és elmondhatom, hogy a kiadónak is kitűnő írásokat sikerült egybegyűjtenie. Olyanokat, melyek nem(csak) leírnak vagy bemutatnak városokat, hanem amelyek szerzői vallanak önmagukról, és az olvasót is az önvizsgálat és a vallomás felé vezetik. Az így támadt (olvasói) benyomásokból szeretnék néhányat megosztani Önökkel.

Igazat adhatunk-e a könyv egyik szerzőjének² abban, hogy a műalkotásnak a befogadóban katarzist kell kiváltania? A katarzis – ha eltekintünk a szó eredeti jelentésétől – megnyugvás, a „félelem és szánalom” egyensúlyba kerülése a befogadó igazságérzetével. S mivel ez utóbbi a befogadó (esetünkben az olvasó) élettapasztalataiból és nem utolsósorban életbölcséletéből fakad, a katarzis túlmutat a művön és a műélvezeten; a valóságra vonatkozik. De létezik-e a valóságban egyensúly?

A könyv címét sugalló költemény nyitja a kötetet. „Valahol van egy város”, mondja a költő. A költeményből azonban kiderül, hogy ez a város nem a valóságban „van”, hanem csak a versalany emlékeiben. Ez így szépen hangzik, és igazul is. Hiszen mindnyájan átéltek már – és minél idősebbek vagyunk, annál gyakrabban –, hogy életünk

**Amiről kevés szó esik:
az író és a közönség
viszonya. Pedig
íróembernek leginkább
ez az otthonosság
vagy a magány forrása.**

JK
2016/1

A *Valahol van egy város* című kötet bemutatóján, a Petőfi Irodalmi Múzeumban elhangzott szöveg szerkesztett változata.

valamely fontos helyszíne immár annyira megváltozott, hogy csak emlékként idézhetjük, felkeresni immár lehetetlen. Csakhogy a vers szerzője, a költő, maga is már csak „volt”, az emlékeiben (egykor) élő város tehát már annyira sincs, mint a Vezúv betemette Pompeii.

Az emlékező írások éppen erről szólnak: a bennünk élő városról. Arról, amely velünk száll sírba, és csak annyi marad belőle, amennyit az itt olvasható emlékezések megörökítenek belőle. Ez azonban csak ízelítő. Megtudjuk, hogy mit jelentett egy város valakinek a gyermekkorában; hogyan nevelhetnek városok szeretetre; miért tekintheti valaki Budát kisvárosnak; hogyan latolgathatjuk együtt és egyszerre egy város múltját és jövőjét szélrózsza-tengelyek mentén. Sok egyebet is, de mindben közös ez a személyes töredékesség, a „velünk hal meg” hol elégikus, hol fájdalmasan felháborító tudata. Mindegy, hogy a leírás szomorkás-e vagy derűsen anekdotikus; belengi ez az egzisztenciális szorongás. A „van-e még”, és „lesz-e” szívszorító kérdése. Ahogy az egyik szerző könyörtelenül kimondja: „...a sorsunk itt az egyre nagyobb magány.” Ez tehát nem egyensúly, nem katarzis.

Az egzisztenciális szorongáshoz társul azonban egy másik is: nevezném kisebbségi szorongásnak. Legszembetűnőbb a Kolozsvárhoz köthető írásokban, ahol a magyarság számaránya húsz százalék alá esett. („Több a temetés, mint a keresztelő”, mondta keserűen a Farkas utcai templom lelkésze, jó tizenöt évvel ezelőtt.) Igaz, ez a húsz százalék kitesz vagy hatvanezret, vagyis egy közepes város lakosságát. De a kisebbségi jogok tekintetében nem a létszám a fontos, hanem az arány, és ez az arány joghiányhoz vezet. A várospolitikai, a kisebbségpolitikai szempontja miatt olyan ez a hatvanezres közösség, mintha nem is lenne. Utcaneveik eltűntek, nyelvhasználata falak közé szorult, nagyjait, akik a várost azzá tették, ami valaha volt, csak „civil kezdeményezéssel”, azaz magánúton ünnepelheti. (Ennek már-már tragikomikus tünete, hogy Dsida Jenőről, aki Kolozsváron élt és alkotott, és ott is van eltemetve, azért nem neveztek el utcát, mert vezetékneve egy betű levonásával, megegyezik az AIDS nevének román betűszavával.) Persze ez a közösség létezik. És létezik a város is, az ő városuk, de csak a kollektív emlékezetben. A valóságosat valakik évszázadok alatt létrehozták, és mi az utódaik vagyunk, örököseik az emlékezésben. Ez az „utódlás” az identitásunk. A többség azonban nem tekinti magát „utódnak”. Birtokol, de nem örököl. Identitása az öröklés nélküli birtoklás. Ahogy Karl Kurt Klein, az erdélyi szászok kiváló irodalomtörténésze írta a harmincas években: „A transzszilvanizmus nem más, mint annak elismerése, hogy Erdély történetét három nép együtt alkotta.” A többség azonban nem hajlandó ráismerni „együtt alkotó” elődeire, ezért identitása nem közös a másik kettővel, hanem az övével szemben álló. Itt elemezhetnénk kollektív pszichózisokat, de ez a többség feladata. A végeredmény az, amit többen is megírnak ebben a könyvben: a legtöbb erdélyi városban két város él egymás mellett – egy magyar és egy román. A fenti logika szerint: egy emlékbeli és egy valóságos, és a kettő között egyre nehezebb az átjárás. Nem csoda, hogy van szerző, aki a ragaszkodást az „emlékbeli” városhoz úgy éli meg, mint egy ostromlott település lakója.

A nyugati diaszpóra képviselői harmonikusabb városképekkel szolgálnak. Ezek néha anekdotákkal fűszerezettek, néha kicsit bedekkerszerűek. (Honi szerzők is csábulnak erre, ha nyugati városokról írnak, ami nem csoda; nekik az ott-lét szabadulás volt a „vasfüggöny” vesztégzárjából.) Kérdés, hogy mióta van ez így. Korántsem teljes ismereteim a nyugati emigráció irodalmáról azt gyaníttatják, hogy szinte minden szerzőnél felrövedt valaha az otthontalanság fájdalma – korábban. Amióta szabadon látogathat – sőt költözhet – haza az emigráns, vagyis amióta megszűnt emigránsnak, Mikes Kelemenhez hasonló „bujdosónak” lenni, Rodostó is lakályosabbnak tűnik emlékezetében. A nagy kivétel: Márai Sándor zord otthontalansága. Ennek ma-

gyarázata: Kassa elérhetetlensége. (A kisebbségből áttelepülő szerzőknek megvan a maguk Kassája, ezért más a városképük is.)

Külön említést érdemelnek azok a leírások, amelyek az új környezet demokráciáját érzik heurisztikus élménynek. A város: az állam kicsinyített mása. (A városok az ókorban államként jöttek létre, illetve váltak azzá.) A kelet-európai kivándorló/emigráns számára boldog meglepetés volt, hogy emberi módon, jogokkal bíró polgárként bántak velük a helyi hatóságok. Rajongásuk érthető. (Erről azonban eszembe jut egy öreg szász paraszt mondása, nem sokkal a román diktatúra bukása után: „A demokrácia gyorsabban asszimilál, mint a zsarnokság.” A külföldön született gyermekek és unokák közül hányan beszélnek – és főleg olvasnak – magyarul?)

Amiről kevés szó esik: az író és a közönség viszonya. Pedig íróembernek leginkább ez az otthonosság vagy a magány forrása. Az emigránsnak alig volt közönsége; csak remélhette, de nem tudhatta, hogy munkái eljutnak-e ahhoz a nyelvi közösséghez, amelyhez szóltak. A kisebbségi írónak otthon volt közönsége, „nemzetileg” – vagyis Magyarországon – már jóval kevésbé. Az ezt akadályozó tényezők lassacskán lebomlottak, a kiadók és a folyóiratok behálózhatják az egész „Kárpát-medencét”. Ez azonban (véleményem szerint, mely szigorúan magánvélemény) azt is jelenti, hogy az eredetileg kisebbségi közönségvárásokat kiegészítik – vagy egyenesen felváltják – az „anyaországi” elvárások, és a kettő nem esik egybe. (Sohasem is esett; más az erdélyiség, és más az Erdély-nosztalgia.) Torzítják ezek a kisebbségi irodalmakat, vagy éppen egyetemesebb utakra terelik? Vagy – sarkítva fogalmazva – ki legyen a minta? Kós Károly vagy Wass Albert? Mi legyen az író ethosza? A hűség a szülőföldhöz (szellemi hűséget értve ezen) vagy a népszerűség keresése? Új választások, új döntések forrása ez is.

A transzszilvanizmussal kapcsolatos korábbi fejtegetéseim egyik tétele volt, hogy az erdélyi irodalomban (és a felvidéki, a vajdasági irodalomban, talán egy kicsit az erdélyiek példáját is követve) a szülőföld veszi át a haza szerepét, a szülőföldkultusz a hazafiságét. A „lokálpatrióta” új, pozitív értelmet nyer, különösen a „helikoni triász” költészetében. Irodalmunk jóval későbbi fejleményei bizonyítják (és ez a könyv is), hogy ez nem kimódolt program, nem pótcselekvés, hanem az identitásához ragaszkodó egyénnek és közösségének mondhatni természetes szükséglete. Ahogy Mikes Kelemen sem Magyarországra, még csak nem is Erdélybe vágyott vissza – bár Erdélyhez való hűségéről kései leveleiben nemegyszer vallott –, hanem Zágónba. Abba a Zágónba, amely alighanem neki is csak emlékeiben élt.

■ JEGYZETEK

1. A könyvet ketten mutattuk be Boka Lászlóval.
2. Nem közlöm sem a szerzőt, sem a lapszámot, és a továbbiakban is így járok el. Aki elolvassa a könyvet, úgyis rátalál a megfelelő passzusokra. Aki pedig nem olvassa, azzal miért közöljem?

SÜLI ATTILA

TUZSON JÁNOS HONVÉDŐRNAGY CIKKEI AZ 1848–49. ÉVI SZABADSÁGHARCBAN VALÓ MŰKÖDÉSÉRŐL

■ A bélafalvi születésű Tuzson János honvédőrnagy kisbirtokos nemesi család sarjaként született 1825. augusztus 25-én. Tanulmányait a kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végezte, majd szolgálatát a 15. (2. székely) határőrezred hadfijaként kezdte meg 1842-ben. 1848-ban őrmester, ezrede zászlóaljával először a román paraszttömegmek megfékezésére az erdélyi megyékbe, majd 1848 nyarán a Délvidékre vezénylik. Október 18-án hadnaggyá léptették elő, ekkor alakulata már a Feldunai hadtest alárendeltségébe tartozik. Részt vesz a schwechati csatában (1848. október 30.).

November végétől zászlóalja a Partiumban állomásozik, december közepétől bekapcsolódik az észak-erdélyi magyar erők ellentámadásába. December 27-én főhadnaggyá léptették elő. Karl Urban alezredes kiűzése és a Székelyföld felszabadítása után Nagyszeben 1849. január 21-ei ostrománál szerzett érdemei alapján József Bem vezérőrnagy két nap múlva századossá léptette elő. Alakulatával hamarosan hazatér Háromszékre, és egy új zászlóalj szervezésének lát neki, amely később a 86. számot kapta. Nagyszeben március 11-ei elfoglalása után a Szabó Nándor őrnagy vezette háromszéki haderőt Bem magához rendelte, így az részt vett a március 19-ei feketehalmi és 21-ei tömösi győzelem kivívásában. Az utóbbi harcokban kitűnt Tuzson is, Szabó Nándor Bemhez írt jelentése szerint „Tuzson első rangú százados, ki célszerűen intézkedett, rendeleteim pontosan, erélyesen telyesíté – viselte magát.” Majd jelentését így zárja le: „A fenni személyeket a Tábornok úr méltánylatába ajálom.”¹

Tuzson zászlóalja a brassói hadosztály alárendeltségébe került, ennek parancsnoka Kiss Sándor ezredes lett. Érdemeiért Tuzson 1849. május elsején megkapta a harmadosztályú érdemjelet, majd június 15-én mint zászlóaljparancsnokot őrnaggyá léptették elő.²

Parancsnokként tovább folytatta a zászlóalja szervezését. A hétfalusi csángókból besorozott újoncok közül az alakulat 116 főt kapott.³ A hadosztályhoz tartozó honvédzászlóaljok felszerelését Brassóban, a városra kivetett kvóta alapján a helyi céhmesterek végezték.⁴

Május 2-án Felsőtömösön a 86. honvédzászlóalj zászlószentelésére került sor. Az ünnepség kezdetét ágyúlövések és díszsortűz jelezték, majd Recker Ede helyi katolikus pap és Bacsoni Ádám kisboronyói református lelkész közös imát mondott Buda visszafoglalásáért. Ezután következett a „a’ tavaly Pesten nyert gyönyörű nemzeti zászló kitűzése”, a zászlóanya özvegy Czetz Jánosné, Czetz János tábornok édesanyja volt. Az ünnepség végén Tuzson János százados, zászlóaljparancsnok megvendégelte a tisztokat, a katonákat és a résztvevőket.⁵

Itt érte az alakulatot az ellenséges támadás. Az események további elbeszélésénél a Moldvából Háromszékre történő visszatérésig átadjuk a szót Tuzson Jánosnak.

A Moldvából való visszavonulást Tuzson 1849. július 30-án kezdte meg Berecken keresztül Kézdiszentkereszt felé. Sietniük kellett, mivel az ellenség ekkor már Háromszék nagy részét elfoglalta. Erőltetett menetben vonultak Szárazpatak felé, majd a Kászon-völgyében Csíkszék felé. Július 31-én Nyerges-tetőn foglalt védelmi állást, és az oroszokat egy ideig sikeresen feltartóztatta, de az ellenség elől visszavonulásra kényszerült. Tuzson alakulatai töredékével Mitácson át Erdővidék felé vonult, és egyesült Gál Sándor ezredes erőivel. A fegyvert Zsibónál tette le, 1849. augusztus 25-én.⁶

A szabadságharc leverése után besorozták a császári hadseregbe, ahonnan egy év szolgálat után elbocsátották. Ezután a gróf Mikes család alkalmazottja, rövidesen megnősült. A kiegyezés után reaktiválták, és őrnagyi rangban a 24. honvéd gyalogezred kézdivásárhelyi székhelyű 3. zászlóaljának parancsnoka lett. 1873-ban előléptették alezredesnek, ezzel a rendfokozattal vonult nyugállományba 1876-ban. Tevékeny tagja volt a Rikánbelőli Honvédegyletnek, melynek alelnökévé, majd elnökévé választották. Részt vett 1897. augusztus 8-án a nyerges-tetői harcok emlékére adományból készített emlékmű felavatásánál. 1904. január 2-án érte a halál, temetésére két nap múlva került sor.⁷

Tuzson János a hagyatékát a Székely Nemzeti Múzeumnak adományozta. Az intézmény növedéknaplója szerint a felajánlás 1903. február 18-án történt, és az alábbi tételekből állt:⁸

Fsz.	Megnevezés	Kötetszám	Darabszám
47	Az 1848–49 szabadságharcbeli 86. zászlóalj zászlójának története (kézirat)	–	1
48	Tuzson János: Töredék jegyzetek az 1848–49. szabadságharcról (kézirat)	–	1
49	Tuzson János századosi kinevezési okirata. Szelindek, 1849. január 23. Bem aláírása	–	1
50	Tuzson János százados III. oszt. katonai érdemjellel való feldíszítéséről szóló okirat. Freidorf, 1849. május 1.	–	1
51	Tuzson János százados III. oszt. katonai érdemjellel való feldíszítéséről szóló okirat. Gorzafalva, 1849. július 25.	–	1
52	Eredeti napiparancs. Okna, Moldva. 1849. július 25.	–	1
53	Tuzson J: Töredék jegyzetek a moldvai expedícióról (kézirat)	–	1
54	Okiratok Vitályos Antal és felesége, Szabó Zsuzsannának 1850-iki kormány által konfiskált fekvő birtokairól	–	32
55	1861-ben Háromszéken működött 1848–49 Honvédségélyző Egylet jegyzőkönyvének másolata (egykorú másolat)	–	1
56	1861-i Rikánbelőli Honvédegylet nevezetesebb okiratai. (Levelek, felterjesztések, átiratok, kérések, felhívások) Részben eredetiek	–	81
57	A 2. székely ezred I. zászlóalja 2-dik századának parancs- és számviteli könyve	1	1
58	Abrichtung-Reglement für die k. k. Cavallerie. Wien, 1806. (ígazításokkal)	–	1
59	Családi okiratok a XVII–XVIII. századból	–	95
60	Családi okiratok a XIX. század első feléből	–	55
61	Eredeti nemeslevél, kiadva: Gyulafehérvár, 1619. január 11. Bethlen Gábor dálnoki Szabó Ferenc részére (perga-men, zöld zsinórral, függő pecsét nélkül)	–	1

A 49–50., 54. és 61. számú tételek az utólagos pecsét szerint a második világháború alatt, a múzeum anyagának elszállítása folyamán megsemmisültek. A Székely Nemzeti Múzeum levéltári anyaga az 1970-es években a Kovászna Megyei Állami Levéltárhoz került. Sajnos a Tuzson-hagyatéknak csak egy része maradt meg, az 1848–49-es ténykedéséről szóló kéziratai hiányoznak. Eddigi ismereteink szerint ezek közül kettő a sajtóban is megjelent, ezek hozzáférése azonban korlátozott, így kritikái újraközlését mindenképpen indokoltak tartjuk. Ezenfelül a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában előkerült Bemhez írt levelének másolata, amelyet szintén sajtó alá rendeztünk.⁹

Források

Tuzson János cikke a 86. honvédszászlóaljról

Székely Nemzet Tárcaja

Az 1848–49. magyar szabadságharcbeli 86-ik honvédszászlóalj zászlójának története

Írta: Tuzson János 48-as őrnagy

Az 1764 óta 1849-ig fennállott 2-ik székely cs. kir. gyalog határvéd-ezrednek 1-ső zászlóalja – a bécsi cs. kir. haditanács (Hofkriegsrath)¹⁰ intézkedése folytán¹¹ – az erdélyi oláh mozgalomnak megakadályozására már 1848 tavaszán mozgósítva lévén, július havában rendeletet kapott: hogy a lázadó rákok megfékezésére menjen a Bánságba. Ennek következtében augusztus 11-én Balázs Konrád őrnagy, zászlóaljparancsnok vezérlete alatt a zászlóalj Verbászra érkezett. Jelvénye a zászlóaljnak a magával vitt sárga-fekete zászló volt, ezt lobogtatta a zászlóalj az augusztus 19-én és szeptember 21-én történt Szenttamás elleni ütközetben, ez alatt üldözte Jellasicsot Bécs alá, vett részt a schwechati ütközetben 1848. október 30-án; 1848. november 14-ig, midőn Budapestre érkezvén – egy néhány napig ott tartózkodva – november 16-án a fekete-sárga zászló nemzeti zászlóval lett kicserélve és ünnepiesen felszentelve.¹² Ezen nemzeti zászló az, melynek rövid történetét itt tovább folytatom.

Ennek a zászlónak a felszentelésekor Kossuth Lajos neje, született Meszlényi Terézia volt a zászlóánya, ki saját kezűleg tűzött háromszínű szalagot a zászlóra. Ez alatt a zászló alatt tért vissza a zászlóalj 1848. december havában, Bem tábornok vezérlete alatt Erdélybe s érkezett több győzelmes ütközet után 1848. december 25-én Kolozsvárra. Ez alatt űzte ki Urbánt Erdélyből 1849. január 3-án Tihucánál és vett részt a Puchner osztrák hadteste megveretésében Gálfalvánál 1849. január 17-én.

1849. január 21-én Nagyszeben előtti támadásunk sikertelensége után Bem a háromszéki székely zászlóaljnak minden írástudó altisztjét hadnaggyá léptetvén elő, a zászlóaljat azon intézkedésével küldötte Háromszékre haza, hogy ezen zászlóalj főtisztjei és legénysége több, újonnan felállítandó zászlóaljnak keretül szolgáljanak.

En is: Tuzson János, a hazatért zászlóaljnak százados minőségben igénytelen tagja, egy új zászlóalj felállításával lévén megbízva, azon szerencsében részesültem, hogy a feloszlott székely zászlóaljnak már fölszentelt zászlója az én gondozásomra lett bízva, illetőleg az általam szervezett 86-ik zászlóaljnak birtokába jutott, mit dicső szabadságharcunk küzdelmeiben fennen lobogtattunk is. Tanúja volt e zászló a 86-ik zászlóalj birtokában a muszkák és osztrák csapatok kiverésének Oláhországba a Tömösi sorsoron át 1849. március hó 21-én: élet-halál küzdelmünknek a muszkák betörésekor: június 17-én ugyancsak a Tömösi szorosban; a háromszéki küzdelmeknek a muszkák betörése után: 1849. július 2-án Kökösnél, hol Gábor Áron ágyúhősünk is áldozatul esett; és július 5-én a sepsiszentgyörgyi Eprestatón, hol a hős Gyertyánffy Ferenc honvédszázadost bátorságban követve 800-nál többen szenvedtek hősi halált; továbbá 1849. július 25-én a muszka csapatok feletti győzelmünknek Moldovában; és 17 órai ellenállásunk után fájdalmas visszavonulásunknak a Nyerges-tetőről az egyesült, sokszorosan túlnyomó osztrák és muszka csapatok előtt: 1849. augusztus 1-én.

Szabadságharcunknak elnyomása után a 86-ik zászlóalj zászlóját néhai fivéremnek, Tuzson Lázárnak adtam át, hogy azt mint szent ereklyét őrizze meg. Fivérem a

zászlót Bélafalván a csűrjében rejtette el egy ládába zárva, mit nem tudhatni, hogy ki, megészlelt, s valószínűleg azt gyanítván, hogy nagy vagyon van a ládába elrejtve, a láda elhelyezését az akkori hatóságnál denunciálta,¹³ minek következtében az akkori rémuralom által kutatás lett elrendelve. A zászlót a kiküldött cs. kir. dülőbiztos (kinek nevét azért hallgatom el, mivel fájdalom, voltak abban az időben még más hangzatos nevű muszkavezetők is) 14 éves nővéremet vasba veretással fenyegetve, a ládában megtalálta s Háromszék akkori katonai főbiztosához, Kovács István kapitányhoz Sepsiszentgyörgyre beküldötte. Kovács engedvén egy pár hozzá fordult asszony kegyeletes kérésének, nem semmisítette meg a zászlót, hanem bemázoltatván annak nemzeti színeit, azt az asszonyoknak átadta, és ezek az elferdített zászlót 1861-ig mint templomi zászlót helyezték el a sepsiszentgyörgyi rom. kath. templomban.

Magyar nemzetünk újból ébredésekor 1861-ben a Rikánbelői honvédségélyző egyesület is megalakulván, értesültünk, hogy a magyar szabadságharcbeli 86-ik zászlóalj zászlójának címeres középrésze hol van megőrizve, mit azon célból kértünk vissza birtokunkba az akkori rom. kath. plébános Kapotán Márton úrtól, hogy az újból színeztetve a honvédségely zászlójaként avassuk fel. De ezen elhatározásunk után csakhamar az akkori Schmerling-féle abszolút kormány által a honvédségélyző egyesület működése is belevén tiltva és az egyesület feloszlata, a zászlóvali célunk végrehajtásában akadályozva lettünk; és így a szent ereklye nekem mint akkori honvédségélyző egyesületi jegyzőnek újból birtokomban maradt.

És még egy pár sort a zászlószalag történetéről mint a zászló kiegészítő részéről.

A szalag nem volt Bélafalván elrejtve, mivel azzal mint kisebb csomaggal könnyebben lehetett elbánni, hanem magamnál visszatartottam és párnámba elrejtve letartoztatásom idejében és mint besorozott katona is 9 hónapig és későbbben megszabadulásom után is a katonaságtól 1857-ig mindég rajta hálтам; és mégis 1857. március 17-én, midőn a párnát kibontottam, a szalagot megcsonkítva találtam. El volt lopva a szalag két végéről a két szép ezüst bojt és a szalag hossza is megrövidítve; de azért becses előtem a szalag megmaradt része is, mit mint szent ereklyét a zászlókerethez csatolok és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba helyezek el örök emlékül.

Továbbá annak emlékéül, hogy én is 1848–49-ben a magyar szabadságharcban részt vettem s a 86-ik zászlóaljnak parancsnoka voltam, fényképeimet is 4 példányban, az 1849., 1868., 1874. és 1899-iki évekből idezárom.

Hogy ezen történetét a zászlónak és szalagjának s mint már 78 éves koromban visszaemlékezhettem, dicső szabadságharcunk 53-ik évében magam mondtam tollba, az e célra felkért tanúk jelenlétében, aláírással igazolom.

Sepsiszentgyörgyön, 1903. januárius 7-én.

Előttünk:

Kőrösi József s. k.

tanú

ifj. Gödri Ferenc s. k.

polgármester, tanú

ifj. Sass József s. k.

id. Gödri Ferenc s. k.

1848-49-es honvédhadnagy

nyug. kr. aljbíró, tanú

Tuzson János s. k.

az 1848–49-iki magyar szabadságharcban honvéd-őrnagy és a 86-ik honvéd-zászlóalj parancsnoka

Utójegyzet: Fényképeim közül az 1849-iki, az Ágotha János rajztanár által 1849-ben Nagyszebenben festett, kezemben levő képeimről lett lefényképezve; mit a még 1849-ben nem létezett fényképezés felderítéséül tartottam szükségesnek saját kezűleg megírni és nevem aláírásával megerősíteni.

Sepsiszentgyörgyön, 1903. januárius 15-én.

Tuzson János s. k.

Moldvai expeditio 1849-ben¹⁴

A részünkre szerencsétlen kimenetelű, Sepsí-Szentgyörgy melletti úgynevezett Eprešetón, 1849. július 6-án a túlnyomó muszka haderővel szembe vívott csata után, hol hős honvéd századosunk Gyergyánfi háromszázad magával egy sírban nyugszik, a magyar csapatok Csíkszékbe vonultunk vissza, hol 12 napig, a Gál Sándor ezredes parancsnoksága alatt – az újjászervezéssel sok viszontagság között foglalkoztunk, minek Bem tábornok megérkezése vetett véget.

Bemnek első teendője volt, a viszálykodásnak¹⁵ véget vetni. E célból minden törzstisztnak sáfarkodásáról – a muszkák betörése óta, számot kelle adnia. E számadást teljesítettem én is annál is inkább, mert zászlóaljam ez időben csak 400 főből állott. De miután kimutattam, hogy két századom – mint a brassai vár fedezete – esett muszka fogságba, s több mint 300 emberem a muszkák betörésekor a Tömösi szorosban esett áldozatul, sajnálatát s igazolásom iránti elismerését fejezván ki, azon rendeletét kaptam, hogy zászlóaljamat a Bocskor¹⁶ százados parancsnoksága alatti 79-ik zászlóalj tisztikarával és legénységével egészítsem ki, s mint ez megtörtént, tegyek róla jelentést.

Zászlóaljam megtörtént kiegészítéséről a jelentést megtéve, azon további rendeletét kaptam Bem tábornoknak, hogy két ágyút is rendelkezésem alá véve, saját, 86-ik számot viselt és a Hild¹⁷ őrnagy parancsnoksága alatti nemzetőri zászlóaljjal – tehát két zászlóalj és két ágyúval induljak útnak s az Ojtozi szorost foglaljam a muszkáktól vissza.

Ojtozba megérkezve, nem találtam ellenségre; a muszkák az első betörések után a hidakat az Ojtoz vizén lerombolták, az utat több helyen levágták s visszavonulva a határszélre, magokat védelmi állásba helyezték volt. Miről a tábornoknak gyorsfutár jelentést tettem, mely jelentésemre azt a választ kaptam: hogy két századot a zászlóaljamból és két ágyút hagyjak fedezetül az Ojtozi szorosban, Hild vonuljon vissza zászlóaljával Kézdivásárhelyre s én siessek 4 századommal Eresztevényre (7 mérföld távolság Ojtoztól), hol a tábornok a Csíkból levonult csapatokkal muszkákkal szemben állást foglalt, magamat jelenteni. Gyors menetben tettem ezen rendeletnek eleget, mi felett a tábornok meglegedését nyilvánította s zászlóaljamat még azon esetre is piheneni rendelte, ha netalán véletlen támadást rendelne.

Aznap semmiféle riadó nem történt, de már éjféλι 12 óraker újból magához rendelt a tábornok és Gál ezredes jelenlétében következő rendeletét vettem: hogy feladatom saját zászlóaljammal, 2 század 27-ik zászlóaljbeli gyalogsággal, 2 század lovassággal és 6 ágyúval újból az Ojtozi szorosba menni, a moldvai határszélen az ellenség előőrseit megkerülve – foglyokká tenni s a határszélét visszafoglalni.

Az erre következő nap, július 19-én délben útra is keltem a gyalogsággal és két szakasz utásszal, és a rá következő éjjel a tábornok által kirendelt 6 ágyú is két lovas század fedezete alatt utánam lett indítva. Július 20-án csapataimmal újból Ojtozban voltam, hol azonnal a muszkák által lerontott hidak és utak kijávitatásához fogattam. Július 22-én délután, mikor még mindig személyesen – közel a határszélen az utakon dolgoztattam, nem kevés öröömre Ojtozból azon jelentést vettem, hogy Bem tábornok maga is Ojtozba érkezett, minek következtében sietve mentem Ojtozba vissza, az út járhatóságát a tábornoknak jelenteni. A tábornok jelentésem véve, azonnal rendelkezett, hogy azonnal nyomuljunk a szorosba a gyilkos hídjáig előre, mi az estéλι órákban a legnagyobb csendben meg is történt, hol éjjelre táborba szállottunk.

Július 23-án reggel csapataink már menetrendben voltak a moldvai határszél felé. Beérkezve Sósmező faluba,¹⁸ mely még Erdélybe közvetlen e határszélbe fekszik, a tábornok által előre lettem küldve, előcsapatunk megszemlélésére, minek elébe érkezve, közvetlen a falu végén kozákokat pillantottam meg, minek következtében az előcsapatot csatarendbe osztottam fel s a tábornoknak jelentést küldöttem. Támadólag előre nyomulva az ellenség a határszélen erős tüzzel fogadott. Makacs ellenállásra találtunk, de fiatal honvédeink a pozíciókat, melyeket az ellenség egymás után elvett, nagy merészséggel rohanták meg. Mintegy kétezer emberünk volt s mégsem tudott a túlnyomó

ellenség nekünk ellentállani s mi őt addig kergettük, míg futásban menekült, mi pedig a bágyadság mián kényszerítettünk Csilipeát (?) és Gorzafalva¹⁹ között megállani.

Július 24-én folytattuk előnyomulásunkat, anélkül hogy ellenségre találtunk volna Onestig²⁰, hol megebédeltünk. Onesten meggyőződve, hogy az ellenség visszavonulását Bákó²¹ felé gyors menetben folytatja, megszüntünk az üldözésével s 24-én délután előnyomulási irányzatot változtatva, balra Okna²² felé folytattuk menetünket. Oknához közeledve a tábornoktól azon rendeletet kaptam, hogy a gyalogsággal és az ágyúkkal az éj csendjében lopódzam álutakon Gorzafalvára vissza s foglaljak ott állást, hova 25-én reggeli 4 órakor meg is érkeztem.

A tábornok a lovasság kíséretében Oknán hált, s onnan a muszkák által a raktárakban hátrahagyott hadi szerelvényeket magával hozva, 25-én reggeli 8 órára maga is Gorzafalvára érkezett. Ez nap délután a csapatok felett szemlét tartott s érdemjeleket osztott ki, minek megtörténével 7 század gyalogságot, 6 ágyút és 40 lovas parancsnokságom alá helyezve, engem Moldvában visszahagyott, biztosítván, hogy köztem és az erdélyi magyar hadcsapatok között az összekötést fenn fogja tartani; ő maga pedig a lovasság nagyobb részével és egy nemzetőr zászlóaljjal Erdélybe visszament. Egyszer-smind „A Moldvában állomásozó magyar hadcsapatok parancsnoksága” címét rendelte használnom.

Ez volt utolsó intézkedése hozzám és utolsó találkozásom a hős tábornokkal, mert Erdélybe visszatérve, Segesvárra sietett s így a kilátásba helyezett összekötést sem volt módjában velem fenntartani.

Minden összekötés s anélkül, hogy az erdélyi eseményekről valami értésemre juthatott volna, négy napon át, a Bem tábornoktól kapott rendeletekhez híven, Gorzafalváról Onest és Okna előőrsoket tartottam fenn, a magam és kevés számú csapatomat, mint áldozatul hátrahagyott csapatot (verlorener Post) tekintettem s azzá is váltam volna, ha a következő közbejött körülmény helyzetünkön nem segít.

Július 30-án délben az előőr parancsnokom jelentette, hogy a legkülső előőrsvonalhoz egy török tiszt érkezett, kinek utasítása, Bem tábornokkal találkozni. Több tisztem kíséretében magam siettem az előőrsvonalhoz, hol a kölcsönös magunk bemutatása után Ászlán, onesti szabadelvű bojár által, ki szintén a török kíséretében volt, azon biztosítást nyertem, hogy Tefic bég török ezredessel állok szemben.

Miután nagy öröömre Tefic bég²³ a német nyelvet bírta, s ezáltal tolmács nélkül értekeznünk alkalmunk nyílt, ketten, 20-25 lépésre félre vonulva, elsőbben is azon kérdést intézte hozzám Tefic bég, hogy találkozhatik e ma Bem tábornok úrral, kihez Bukarestből Omer pasától²⁴ üzenetet hozott. Én, ki még mindig muszka cselől is tartottam a török ezredes személynében (félrevezetés céljával) kijelenttem, hogy a tábornoknak főhadiszállása Kézdivásárhelyt van, egy 6000-ból álló hadtest K.-Vásárhelyről az ojtózi vámhöz van kiküldve, és én ennek a hadtestnek biztosítására vagyok előküldve, tehát legalább 24 órába telik, míg jelentésemre az ezredes hozzánk érkezése és kívánságára vonatkozólag választ kaphatunk. Ezen nyilatkozatomra az ezredes mintegy megdöbbenve, következőleg folytatta:

„A bákói muszka hadparancsnok jelentette Omer pasának, hogy Bem tábornok 12 ezer főből álló haderővel²⁵ tört be Moldovába s csapatai mindent megsemmisítenek, mit magok előtt találnak, nem kímélnek sem emberéletet, se vagyont s egyszersmind felszólította Omer pasát, hogy küldjön haladék nélkül illő török haderőt a török földre, illetőleg Moldova kitisztítására a Bem rablóbandáitól. Omer pasa pedig mint tisztelője a hős Bem tábornoknak őt, Tefic béget küldötte s felhívja a tábornokot, hogy vonuljon Moldovából vissza, mire Tefic bég, mint gyorsfutár van kiküldve, s Omertől bizalmasan meg volt neki engedve, hogy hozzánk érkezni (a mi előnyünkre) ne siessen, ellenben az időt visszamenet megnyerje. Mivel Tefik Bem tábornokkal nem találkozhatott, engem hívott fel, hogy vonuljak vissza.”

Az én válaszom a következő volt:

„Mi azon a szoroson, melyen a muszkák hazánkba betörték, nyomtuk őket vissza s üldöztük Moldovába, s mint mély tisztelői a fényes portának azon nézetben vagyunk, hogy igazság szerete a fényes portának minket sem fog idegenebbnek tekinteni Moldovában, mint a muszkákat.”

Erre Tefic bég azt felelte, hogy a muszkák szerződés szerint protectorai Moldovának s 1825 óta joguk van Moldovában helyőrséget tartani, a mi betörésünk pedig, az ő, Tefic

bég és Omer pasa sajnálatára az európai hatalmak által is jogsértőnek tekintnék, minél fogva ismételten ragaszkodik előbbi felhívásához, minek ha eleget nem tennénk, nagyon fájna a szívének, ha két testvérnemzet – a török és magyar – mint ellenfelek lennének kénytelenek egymással szembe szállani.

Meg voltam fogva; határoznom kellett, mert Tefic bég követelte s én szavamat adtam az azonnali visszavonulásra, biztosítván Tefic béget igazságos ügyünk kivívásában ellenfeleinkkel szemben. Mihez Tefic bég szerencsét kívánva, azon szavakkal szorított velem kezet, hogy ha a sors még összehozna vele, bene mindig őszinte barátomra számíthatok.

Tefic bég távozott, és én azonnal intézkedtem s a visszavonulást megkezdtem. Az erdélyi határszélhez érve arról értesültem, hogy Háromszékről a magyar hadcsapatok Csíkba vonultak vissza s Háromszék az egyesült osztrák–muszka sereg által el van foglalva, minek következtében visszavonulásom folytatva, a Bereck mezőváros feletti úgynevezett Magyaróستetőről, hová esteli 9 órakor érkeztem, személyesen is meggyőződtem a Kézdivásárhely és Szentlélek²⁶ közötti nagy kiterjedésű tábori tüzekről, hogy utam Szentléleken át, illetőleg az országúton Csíkba vonulni el van vágva, s csak tájósmeretemnek köszönhettem, hogy az éj oltalma alatt járatlan, vészes úton, Poljánon át, tüskén-bokron keresztül s még amellet járatlan, meredek, süppedékes hegyen sikerül július 31-én pitymaladatkor Szárazpataknál a Kászon völgyébe beereszkednem s utamat a Kászon völgyén fel Csík felé folytatnom.

Az ellen járőrei által a visszavonulásomról csakhamar értesülvén nyomban követt. Már most biztosítva hittem magamat, hogy az ellen addig be nem ér, Csíkban magyar csapatokra találok, mi nagy csalódásomra egész másképpen történt, mert Kászonba megérkezve megdöbbenve értesültem, hogy Csíkból a magyar csapatok kivonultak. A fegyverbecsületnek eleget teendő, elhatároztam magam a Nyerges-tetőn állást foglalni, hová alig érkeztem meg, az ellen már nyomomban volt, s délután hat órakor kénytelen voltam fáradt és kiéhezett, 8 gyenge századból álló gyalogsággal, 40 lovasommal és 6 ágyúval csatát fogadni, mely az éj beálltával megszűnt. Augusztus 1-ére virradólag a támadást az ellen újból megkezdette s a csata folyt szüntelen; azonban délelőtt 10 és 11 óra között azon jelentésre voltam kénytelen a természettől elősegített erős állásomat odahagyni, hogy legalább hússzorosan túlnyomó ellen gyalogságának sikerült hadi állásomat a sűrű erdőségben megkerülni; minek következtében kénytelen voltam csapatom megmaradott töredékével, az ellentől Csíkkozmás és Csíktusnád közötti téren is üldöztetve – csatarendben Csíktusnádon át a teljes megsemmisítés elől menekülni.

Tuzson János
nyug. alezredes

Megjelent: Kolozsvár, 1888. december 24. (Karácsonyi melléklet)

Tuzson János őrnagy levele József Bem altábornagyhoz

Gorzafalva, 1849. július 28.

Tuzson őrnagytól

Az erdélyi magyar hadsereg főparancsnokságának.

Gorzafalva, július 28. 1849.

Ma délután 5 órakor jelent meg előőreinknél, mint küldött gesamter:/ Bukarestből török ezredes Tefic bei, ki következőleg nyilatkozott: ő küldve van Bukarestből Omer pasától s azt a kérdést tette a pasa nevébe, hogy mi szándokkal jöttünk Moldovába? Én azt válaszoltam, hogy a muszkat, ki éppen ezen szoroson hazánkba betört, követtük, az országba pedig mint barátok jelentünk meg, abba a reménybe, hogy a fölséges Porta is bele egyez.

Továbbá tudatta velem, hogy Omer pasa Bem altábornagy urat nevébe ösmeri s tiszteli s Istentől segedelmet óhajt, de ügyünkbe jelenleg bizonyos okokból – ámbár örömet tennék – föl nem léphetik, s mivel azon jelentés ment bé, hogy Moldovába az

egész nép mozgásba van s a munkát tunyán hagyja, kéreti, mint barát, hogy a magyar sereg a határszélig szíveskedjen visszavonulni, s nekem, mivel a követnek vissza kellett térni, szavamat kellett adni, hogy rögtön visszavonulok a határszélig s már útban is vagyok.

Az ezredes tudatta²⁷ pasa nevébe az altábornagy úrral, hogy el jó az idő, hol ők is velünk kezét fognak, de fájdalom jelenleg nem tehetik, de azzal legynők meggyőződve, hogy soha ellenségünké nem válnak.

Továbbá föladatja volt a követnek a pasától útjába kérni,²⁸ mivel azt hallották, hogy a magyarok a muszkákat Moldovába befogják.

A ravasz muszkák még azt a gaz tudósítást is tették a pasához, hogy a magyarok a föld népe ellen is fölléptek Moldovába.

Tuzson őrnagy

Másolat. MNL OL R.14. 3. tétel. 2/9.

■ JEGYZETEK

1. Tuzson életútjára Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban*. Bp., 2000. (A továbbiakban Bona 2000) 689–690. A háromszéki honvédszászlóalj harcairól Csikány Tamás: *A 15. (2. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóalja Magyarországon 1848-ban*. In: Csikány Tamás – Demeter Lajos – Egyed Ákos – Kedves Gyula – Urbán Aladár: *Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken*. Bp., 2008. (A továbbiakban Székely határőrök 2008) 145–232. Szabó Nándor 1849. március 21-én, Felsőtömösön kelt jelentésének lelőhelye: Deák Imre: *1848, a szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták*. Bp., 1943. (A továbbiakban Deák 1943) 330–332.
2. Bona 2000. 690.
3. *Barcaság 1848/49-ben*. Szerk. Hochbauer Gyula. Szecseleváros, 1998. 40.
4. HL. VII 203. Csány-levéltár. Mikrofilmgyűjtemény. 23. d. 1849:59. Kiss Sándor ezredes levele Csányhoz. Brassó, 1849. április 8.; Uo. Szn. A brassói felszerelési bizottmány jelentése Kiss ezredeshez. Brassó, 1849. április 7.; MNL OL. Berde Mózes kormánybiztosi iratai. F. 247. 1849:499. Szabó Nándor alezredes levele Berde Mózeshez. Brassó, 1849. május 9.
5. Brassói Lap. Brassó, 1849. Szerk. Veszely Károly. 7. sz. 1849. május 7.
6. Demeter Lajos: *A hazáért. „a patakokat a mi vérünk festette pirosra”*. Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok. Sepsiszentgyörgy, 2001. 113–114.
7. Uo. 115–116.
8. IV. A Székely Nemzeti Múzeum Könyv és Levéltári Osztályának Gyarapodási Jegyzéke. 1903. 3–4.
9. Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek és Demeter Lajosnak a dolgozatom elkészítéséhez nyújtott segítségükért.
10. Pontosabban: Udvari Haditanács.
11. Az Erdélyi Főkormányzók kérésére. (br. Jósika Samu levele gr. Teleki József kormányzóhoz. Bécs, 1849. április 1. Közli: Deák 1943. 58–59.)
12. A zászlószentelésre lásd Székely határőrök 2008. 166. és 198.
13. Beárulta.
14. Bem moldvai betöréséről Gyalókey Jenő: *Bem moldvai hadműveletei. (1849. július 23–25.)* Történeti Szemle 1918. 237–253.
15. Itt a szerző a Gál Sándor elleni tisztí zendülésre utal. (Egyed 2010. 474–475.)
16. Bocskor Ferenc százados. Lásd Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. Bp., 2008–2009. I. 190.
17. Franz Hild (1796–?) őrnagy, az 5. határvéd zászlóalj parancsnoka.
18. Sósmező, románul Poiana Sărată. Település Romániában, Bákó megyében.
19. Gorzafalva, románul Oituz, korábban Gorzești. Település Romániában, Bákó megyében.
20. Ónfalva, románul Onești, település Bákó megyében.
21. Bákó, románul Bacău, moldvai város, megyeszékhely.
22. Okna, románul Târgu Ocna (Moldva, Románia).
23. Tefik bej, ezredes, török hadikövet.
24. Omer pasa (1806–1871) szerb származású török tábornok, a Havasalföldet és Moldvát megszálló török csapatok parancsnoka.
25. Az utóbbi adat erős túlzás.
26. Kézdiszentlélek.
27. Olvasata bizonytalan.
28. Olvasata bizonytalan.

GYALLAY-PAP ZSIGMOND

SZÉK KÖZSÉG KULTURÁLIS, GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI HELYZETE 1935-BEN

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon alábbiakat rögzítette Gyallay-Pap Zsigmondról: „Újságíró. Gyallay Domokos fia. Középiskolát a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban és a besztercei német tannyelvű Evangélikus Gimnáziumban végzett (1927), a kolozsvári egyetemen jogot hallgatott, majd újságíró lett. 1930 elejétől az Erdélyi Fialatok munkatársa, a lap Hogyan tanulmányozzam a falu életét? c. pályázatán díjat nyert. Dolgozta kibővítve A nép és az intelligencia címmel (Kv. 1931) az Erdélyi Fialatok Falu-füzetek sorozat 1. számaként jelent meg; tárgyilagosan mutatja be a kisebbségi magyar értelmiségiek és a nép kapcsolatát, s javaslatot tesz a falu és város kölcsönös megismerésére. A munkát egy új nézeteket valló demokratikus nemzedék első megnyilatkozásaként üdvözölték. 1931–32-ben az Erdélyi Fialatok faluszemináriumának egyik előadója. Mint a Kévekötés munkatársa Áron levelei c. alatt a városra került falusi fiatalok helyzetével foglalkozott. 1937–38-ban tett dániai tanulmányútjáról a Magyar Népből számolt be. A 40-es években finn feleségével Helsinkibe költözött.”

A címben jelzett, írógéppel készült eredeti, 25 oldalas kézirat 1950-ben került a nagyenyedi Bethlen Könyvtárba, ahol jelenleg Ms. 275 sz. jelzet alatt szerepel a kéziratok nyilvántartásában. Címlapján ez áll: „Gyallay-Pap Zsigmond ügyvédjelölt fölterjesztése az Országos Magyar Párt központi vezetőségéhez. Szék község helyzete az impériumváltás tizenhetedik évében. [Bizalmas].”

A bevezetést saját kezűleg aláíró szerző korrigálja a szövegben itt-ott előforduló kisebb-nagyobb gépelési hibákat. Nem tudni, milyen körülmények között, ki által, kinek adományaként került a könyvtárba a szóban forgó kézirat. Minthogy kevésbé ismert – vagy talán ismeretlen – dokumentumról van szó, szükségesnek és fontosnak találok a közlést, annál is inkább, mivel az utóbbi időben egyre több szó esik e jeles erdélyi község múltjáról, jelenéről, szociális, gazdasági, néprajzi sajátosságairól.

Gy. D.

I

■ A Magyar Népből munkatársi köre az 1934–35[ös] évek őszén és telén számos látogatást tett a Mezőség és Kalotaszeg falvaiban. Előadásokat tartottak, és a népelet időszereiről kérdéseivel igyekeztek megismerkedni.

Széken is megfordultak. Itt a nép vezetői arra kérték látogatóikat, hogy a községnek sok függőben levő ügyét karolják fel, azoknak tanulmányozására nyerjenek meg és küldjenek ki közülük szakembereket. Abban a szerencsében részesültem, hogy a Magyar Népből szerkesztősége engem is Szék zavaros jogi természetű ügyeinek tanulmányozására buzdított. Szívesen csatlakoztam egy nyári látogatás résztvevőjéhez, s arra törekedtem, hogy a rövid idő alatt is, mely rendelkezésemre állott, minél előbb képet nyerjek a magyar község általános helyzetéről és gondjairól. Ezt az eredményt úgy igyekeztem megközelíteni, hogy kintlétem alkalmával mind a falusi emberektől, mind a község vezetőitől adatokat, felvilágosításokat kértem, majd később jegyzeteimet a széki református lelkész segítségével, aki látogatásom óta több ízben felkeresett Kolozsváron, kiegészítettem.

A széki vezető emberek örömmel fogadták érdeklődésemet, s arra kértek, hogy tapasztalataimat írásba foglalva nyújtsam be az Országos Magyar Párt vezetőségéhez. Szívesen tettem eleget kívánságuknak, s rövid tanulmányomat a Szamos megyei Szék

Kolozsvár, 1935. október hó
Gyallay-Pap Zsigmond

Ha ez írás híven fogja továbbadni azokat a tapasztalatokat, melyeket Szék községből hazahoztam, akkor olvasói – ez másképp nem történhetik – nagy aggodalommal nem is egyszer fogják feltenni a kérdést: elképzelhető, hogy oly számos megpróbáltatás után is laknak még Széken sorsukkal megelégedett emberek, magyar emberek?... Bizony laknak. Megelégedettek kevesen, de – talán éppen ezért – igaz magyarok annál többen.

Gondjaik-bajaik iránt segítő törekvésselelve, kitartó magyarságukért előre köszönve, lépjünk körükbe, s örvendezzünk együtt, hogy most még nem érkeztünk későn.

De éppen jókor jöttünk. Odafent Kolozsváron biztosabb fedezékben úgy tervezték, hogy *magyar nap* lesz Széken, szép felvonulás, s komoly tárgyalása a széki bajoknak. Érkezésünkkor már aggodalom homályosította el a lelkesedést, s az ünnepség megkezdése előtt pár perccel már rászaladtunk arra a vágányra, mely az erdélyi magyar vidéken egyedül biztosít, hogy nem lesz összeütközés. Ez ünnepségnek – határozta el a rendezők – kimondottan vallásos jellege lesz, politikához nem nyúlunk. Az egyházi jelleget hangsúlyozzuk minden beszédben, mert figyelnek, s jaj a falunak, ha majd valamit kifogásolhat a hatóság.

Olyan vágány ez, melyet majd minden falusi megmozduláson, hol jelen voltam, igénybe vettek. A helybeli paphoz, magyar vezetőkhez eljuttatott „jó akaratú figyelmeztetés” azt eredményezte, hogy templomi szószékké szelődött a politikai dobogó, s megbékült, néma áhítat helyettesítette az elmondásra ugyan jól megérett vádbeszédeket.

Higgyük el, hogy jól van ez így, s örülünk, hogy keserű politikai megnyilatkozások helyett szép s nemes egyházi ünnepségen vehettünk részt. Azonban nem hallgathatjuk el, hogy e felemelő egyházi ünnepségeknek is majd mindig aggodalom és riadtság a kísérelője. A helybeli rendezőség többször feltette a kérdést, melyből kitűnt, hogy ilyen alakban is kockázat a vendéglátása: – Uram Isten, vajon mi lesz, ha lezajlik ez a nap, Önök hazamennek, s nálunk elindulnak a mendemondák, burkolt fenyegetőzések, talán éppen vizsgálatok, hogy ezért az „irredenta nap”-ért kit lehet felelősségre vonni?... Mert így van ez: az ünnepség napján nyílt részvétel, ellenőrzés, tiltakozás nagyon ritka a hatóság részéről. Bujkáló hallgatóság, rosszindulatú besúgás, alaptalan feltevés: ezek képezik a falusi hatóságok közbiztonsági ténykedésének alapjait. S ez ellen nem tudunk védekezni.

A vallásosra átfestett magyar napok tehát olyan tünet, melynek okait és hangulatát mélyebben kellene keresni – és megtalálni. Érdemes is ez irányban kutatni, mert például ezúttal is tulajdonképpeni feladatunk: Szék község drámájának megírása előtt ajánló, előljáró szónak igen helyénvaló e kérdés tárgyalása.

A falvak vezetőivel folytatott beszélgetések során mindenekelőtt az volt szembeötlő, hogy ezek a derék emberek felháborító igazságtalanságokról és jogtalanságokról ernyedtt nyugalommal beszéltek, mintha a magyar vezetőnek már csak az a szerepe maradt volna, hogy befelé építse a magyar hajlékot, kifelé már ne is nézzen, mert ügyis hiába. Ilyeneket mondanak a falvak magyar vezetői: „Az ünnepségre nem kértünk engedélyt, mert úgysem adtak volna... Kifizettem az egyházközség adóját kétszer, mert nem adtak módot arra, hogy az előbbi fizetést bizonyítsam, nem engedtek bepillantani az adókönyvbe, szóba sem álltak velem, mulattak gyenge román beszédemen – hát nem volt mit csinálni. 75 lej adóhátralékot követeltek rajtam, ami nem állott fenn. Háromszor jártam az ügyben Désen, negyedszer kifizettem, ötödször 100 lejt adtam a tisztviselőnek, mert a kétszeri fizetés után is csak újra zaklattak a hátralékért... Nincsen dalárdánk, mert a pap házában tilos az előre be nem jelentett összejövetel, magánházakból kiverik az összegyűlt népet, felekezeti iskolánk nincs, az állami iskola helyiségeit kértük, de elutasítottak... Én, mint pap, beszélgetek az utcán is híveimmel, de attól őrizkednem kell, hogy egyszerre több emberrel álljak szóba, mert az már gyülekezés, amit vagy szétugratnak, vagy később megizenik, hogy »ne izgassak« az utcán is...»

Jó volna, ha községemben erősebbé lehetne tenni a magyar szellemet, de én, mint pap, nem politizálhatok, tehát a Magyar Pártnak kellene a község hatósági vezetőitől független embert kiküldenie, akin később nem lehet bosszút állni... Végláthatatlan azoknak a kellemetlenségeknek a sora, melynek magamat s híveimet kitenném, ha én igitveznék élénkebbé tenni a pártéletet..."

Megértem a falu vezetőit.

Ügyvédjelölti teendőim közben gyakran találkoztam a hivatalokban magyar emberekkel, kik réveteg mosollyal mondanak „bună ziua”-t, s aztán magyarul adják elő ügyüket. Megtörténik, hogy a hivatalnok jobb érzésű, vagy talán rokonszenvesnek találja a hozzája fordulót, s válaszol világosan, kifogástalan udvariassággal – de román nyelven. Kölcsönös vállvonogatással fejeződik be a fontos tárgyalás, s a magyar embernek esetleg rémlik valami, hogy mi tovább a teendő. Azt is megfigyeltem azonban, hogy a hivatalnokoknak nem rokonszenves a dolgokban kevésbé jártos s mégis akadémikusfalusi ember, s ha ez még magyar is ráadásul, bizonyos, hogy a találkozás röviden és egészen eredménytelenül végződik. Ez is oka annak, hogy a falusi ember, akár vezető, akár egyszerű földműves, ha csak lehet, kerüli a hatóságokkal való érintkezést, s hivatalos részről nélkülözött felvilágosítások hiányában sötétség, tájékozatlanság veszi körül hivatalos ügyeit, ami az anyagi károsodást biztosan vonja maga után.

A falusi intelligencia helyzete nagyon nehéz. Mindenekelőtt azért, mert sorai egyre gyérülnek. A magyar jegyző mint a falusi intelligencia egyik alakja vagy teljesen eltűnt, vagy semmi köszönet nincs magyarságában. A magyar tanítók száma is erősen elapadt, s a meglevőkből is csak a felekezeti tanítókat lehet a magyar célkitűzések munkásának tekinteni, mert az állami tanítók, ha magyarok is, tartózkodóak, idegenkedők – ha éppen nem ellenségesek. Marad tehát a magyar pap, s ami öröndetes, gondolatokat ébresztő tapasztalat volt számomra: maradnak a mind nagyobb számban falun meghúzódó nyugdíjasok, akik, mert rá is érnek, igen sok esetben nagy hasznára válnak a magyar falunak. Ha ugyanis beszélnek az állam nyelvét. Mert figyelembe kell vennünk, hogy a pap és a nyugdíjas egy újonnan kitermelt román intelligenciával áll szemben mind az iskolában, mind a jegyzőségen, mind a hivatalokban, mely a magyar idők tisztviselőjét felváltva már nem tud, vagy nem akar magyarul megszólalni. Márpedig az említett két magyar falusegítő a magyar falusi intelligenciának éppen azt a két osztályát képviseli, mely a román nyelv használatában a legkevésbé felkészült, tehát csak óriási nehézségekkel képes megfelelni annak a feladatnak, hogy a falu magyar lakosságának érdekeit képviselje, védelmezze.

Honnan jöjjön a segítség? Csak városról jöhet.

A kapcsolat a falu és a város között ma szorosabb kellene hogy legyen, mint valaha. Meg kellene találni a módját annak, hogy a nép falusi vezetőinek megritkult rendjét kitöltse a városon munkát hiába kereső új magyar szellemi hadsereg, mely már rövid, a falusi teendők megismerését célzó kiképzés után, csupán a román nyelvtudásával és azáltal, hogy az államtól vagy általában, román pénztárból fizetést nem kap (mint a nyugdíjas), tehát független és megfélemlíthetetlen, óriási szolgálatokat tehetne a magyar falunak. Ezek a szolgálatok értékben és jelentőségben messze felülmúlnák a más munkával is eléggé elfoglalt pap vagy az állami nyugdíjas jóindulatú, de szorongó, hozzá nem értő próbálkozásait.

Hogy a magyar vidék mennyire nélkülözi a falusegítőt, akinek munkakörét fennebb csak egészen nagy vonásokban jeleztem, arra igen kézenfekvő példára hivatkozhatok, midőn a következőkben most már rátérek Szék község kulturális, gazdasági és általában szociális helyzetének ismertetésére.

A székielekről általában jó a vélemény városban, mert fiatalsága közismerten nagyon szorgalmas és becsületes a városi szolgálatban. A kolozsváriaknak különösen jó ismerőse kell hogy legyen a „sziki” leány és legény, kiket vasárnaponként százával látni szép viseletükben és mindig a többitől különvált csoportokban.

A község múltjával Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája igen részletesen foglalkozik. E munkából tudhatjuk meg, hogy e község valaha fontos gócpont volt, sobányái révén „város” jelleggel bírt, melyben „tanácsos urak” igazgatták a közügyeket. Sok megpróbáltatást, többször ismétlődő tatárdúlásokat kellett kihevernie, de szorgalmas, kitarító népe minden csapás után talpra tudott állani.

Ma a fordulatokban gazdag múltra szívesen emlékeznek a székiek. Emlékképpen számon tartják az ősi templomot, a régi sóbányának befalazott tárnanyílásait, s büszkén hordják egyszerű viseletüket, mely szintén a bányászmultra emlékeztet. Természetükben állítólag sok olyan vonás van, ami tatárvérrel való keveredés jele. Arcvonásaikban ezt nem tudtam felfedezni. A férfiak szép szál magyar emberek, az asszonyok azonban nagyon jelentéktelenek, homályos szeműek, s viselkedésük is különösen féltékeny, esetlen. Több helybeli ember amellel bizonykodott, hogy az asszonyok azért olyan gyengék, mert túl korán férjhez mennek, rengeteget dolgoznak a határon, mely igen hegyes-völgyes s nagy kiterjedésű, csak hosszú út után megközelíthető. Erre a határra viszik ki a hatalmas ételes kosarakat nagy terűvel s a fejükön egyensúlyozva.

A mai közigazgatási rendszernek egyik következménye, hogy a Felszeg – Csipkeszeg – Forrószeg részekre oszló nagyközség lakóinak a számát senki sem tudja pontosan. 1000–1200 „fűst”-ről beszéltek, ami kb. 5 ezer léleknek felel meg. E számnak legfeljebb 10 százalékát képezi a románság, s rajtuk kívül 4-5 zsidó család a nem magyar elem. A magyaroknak túlnyomó többsége református vallású, de a katolikusok is vannak 6-8 százan.

Gazdasági erőforrásuk a 13 ezer holdat meghaladó határuk. Gyenge, szikes talaj. Ennek jövedelmét pótolja a szolgáló fiatalság hazaszivárgó keresete, mely összegben kb. egy félmilliót jelent évente. Ez a pénz uzsorakamattal kering a faluban, a bankokkal szemben a konverzió óta bizalmatlan a nép.

Nagy a szegénység. A 700 református családfő közül 300-nak házon kívül ingatlanra semmi nincs. A legnagyobb gazda 120 holdon gazdálkodik, az átlag azonban az 5-6 holdas gazdaság. A nincstelenek a háború előtt a városi szolgálaton kívül a közeli tó nádjának kitermeléséből és feldolgozásából éltek. Különösen a szobamennyezet vako-lásához szükséges nádfonatot (stukaturt) tudták jól értékesíteni. A mai vasbeton építkezés azonban jórészt fölöslegessé tette ezt az iparágat, emellett pedig az csökkenti nagyon a kereseti lehetőséget, hogy az állam nem házi, hanem rendes iparként adóztatja munkálóit. Jelenleg 8 szövőgép mellett 15-20 család él ebből a régi 200 család helyett.

A szegénységnek egyik következménye a nagy gyermekhalandóság. Ez azonban főleg a románság körében észlelhető, kik a falu szélén („ott a lyukban vannak a románok” – mutatta az egyik gazda) nyomorúságos állapotban s igen egészségtelenül laknak. Különös azonban, hogy a máskülönben a külsőségekre igen sokat adó székiek, még a legtehetősebb gazdák is, földes padlózatú házakban laknak, bár nagy kiterjedésű közbirtokossági erdejük van.

Szék község problémái

■ 1. A község kulturális helyzete már a szegénység miatt is elég rossz. Akik azonban azt hangoztatják, hogy előbb kulturális téren s csak azután kell gazdaságilag a népen segíteni, a széki példában különösképpen ugyancsak erős érvre találnak, mert amint erről később beszámolok, az anyagi veszteségek sorozata azért érte a székieteket, mivel írástudatlanságukat s elmaradt szellemüket egyes szélhámósok a maguk javára és hasznára ugyancsak kihasználják.

A katolikus pap egészen sötét képet festett a „bolszevista” széki népről. Bűnei, hibái eredetét még a háború előtti időkre vezette vissza, mikor is híres-nevezetes jogukkal élve egyedül maguk választhattak egy országgyűlési képviselőt. Ez a kiváltságos helyzet azzal járt, hogy a választások előtt ömlött a faluba a pénz, s több ízben a lelkiismereti kérdések megkerülésével egyesek bizony könnyen nagy gazdaságra tettek szert. Ez az „immorális” intézmény megrontotta a népet – mesélte a katolikus pap –, s ennek tulajdonítható, hogy a háborút követő években nemcsak hogy fenntartotta igényét arra nézve, hogy voksáért anyagi előnyökben részesüljön, de elég közömbös volt a nemzeti áldozathozás terén is. Ezzel a régebbi politikai magatartással jelentésemnek más részében még foglalkozni fogok. Ezúttal azt a megállapítást fűzöm tovább, hogy a széki nép az impériumváltozás után nem ismerte fel a helyzetet, s a nemzeti áldozathozás terén annyira elmaradt, hogy most alig győzi helyrehozni a sok mulasztást.

Hosszú évek óta perben áll az elmaradt képéért egyik volt papjával, s ottlétemkor a hetedik tárgyalási nap már ki volt tűzve. A békés kiegyezést az hátráltatja, hogy a tartozás részlettörlesztését a felperes nem volt hajlandó elfogadni. Tehát a falu részéről ennyire szelídült már a hajlandóság. A község egy évtizeden keresztül nem fizette az

egyházi adóját, s a felekezeti iskola felállítására sem volt hajlandó áldozni. „Amikor bővíben volt a pénz – mesélte Sallai Mihály gazda –, nem fizettünk az egyházközségnek, mert nem láttuk annak értelmét. Nekünk volt bőven pénzünk, az egyház sem szűkölködött, anyagi bajok nem jelentkeztek sem itt, sem ott, hát elhanyagoltuk ezt a kötelezettséget. Amikor rosszra fordultak az állapotok, nem volt miből fizetnünk, bár rájöttünk, hogy áldozathozásunknak – már csak a felekezeti iskola felállításával – csak hasznát látnók. A hátralékok közben úgy felgyűltek, hogy az egyházi adónk iránt még kérdezősködni sem volt merszünk. Ma már egészséges útra terelődött az egyházi adózás: a presbiterek házról házra járva hetenként szedik be az esedékes pár lejt.”

Nagy munka kicsiny anyagi eredménnyel, de – amint a presbiteri gyűlésen hallottam – ez a pár ember nem sajnálja az idejét, s látogatásai, eltekintve az anyagiaktól, igen hasznosak, mert élénkké teszik az egyház és a hívek között a kapcsolatot.

Az iskoláztatás kérdése azonban ma sincs megoldva. A hatalmas község egyetlen, kéttanerős felekezeti iskolát tart fenn, melyben a tanköteles gyermekeknek egytized része sem fér el. Az iskolának csak működési engedélye van, ami azt jelenti, hogy az év végi vizsgáztatást nem az iskola tanítói, hanem egy román bizottság végzi. Ez év júniusában például olyan bizottság vizsgáztatott, melynek – törvényellenesen – csak egyetlen tagja tudott valamennyire magyarul. A következmény: a négy osztály 45 növendékéből 33 megbukott. – Mondd meg!... – ahelyett, hogy mondj egy mondatot. A széki gyermeket ilyen rendszer mellett nem lehet a kudarcért hibáztatni. Az állami iskola tízszer annyi tanulóját egy nap alatt vizsgáztatták le, a felekezeti iskolában több mint egy hétig vallatták a gyermekeket.

A nehézségek arra indítják a magyar szülőket, hogy gyermeküket inkább az állami iskolának nyugodtabb világába vezessék be. A községi állami iskolának papíron van magyar tagozata is. De ha a gyakorlatban ezt nem is lehet sehol felfedezni, az Széken nem az egyetlen sérelme a magyarságnak. Nagyobb baj ennél (vagy lehet, hogy nem is az...), hogy a hat tanerős két állami iskola sem képes befogadni minden tankötelest. Évente kb. 1200 gyermek kellene hogy az iskolákat látogassa. Tehát, a felekezeti iskolát is számítva, 140-180 tanuló esne egy tanító keze alá. Rendszertelenül eljár az iskolába a tanköteleseknek a fele. Rendszeres oktatásban azonban 200-250 tanuló ha részeseül, s e számnak is egyharmada a többiek elé helyezett román gyermekekből kerül ki. Így, tanerő és tanterem hiányában, valamint a lakosságnak is némi szemhunyasza mellett, az erős, legalább 4500 lélekszámú magyarság évente 150-200 gyermeket járathat iskolába, 80-100 román gyermek mellett, holott a román lakosság az 1:10 arány körül mozog a községben a magyarsággal szemben. És ezeknek az állapotoknak az volt ez évben a különös betetőzése, hogy röviddel az iskolai év befejezése előtt mintegy 120 ezer lej büntetéssel hajtottak fel a magyar lakosságon az iskoláztatási kötelezettség elmulasztása miatt.

Döntő fontossággal bírna, hogy e súlyos és vigasztalan állapotok megszüntetése érdekében az egyház, az államot ésszerűen megelőzve, még egy felekezeti iskolát állítson fel, vagy a mostanit erősebbé tegye. Mert az előadottakból könnyen le lehet vonni azt a következtetést, hogy a mostani helyzet fennmaradása mellett a magyar gyermekek vagy a román iskolában idegen szellemben nőnek fel, s az idegen nyelv nehézségei mellett utóvégül semmi maradandót nem visznek az életbe, vagy teljesen parlagon maradnak, ugyanakkor, amikor a kevés számú román lakosságnak majd minden gyermeke iskolát végez, s így azon az úton halad, hogy a falu szellemi „elit”-jét alkossa előbb-utóbb.

Szék községből tanult ember nagyon kevés került ki, ma például e hatalmas község egyetlen magyar gyermeket sem tanítat középiskolában. Pedig az iskoláztatástól való idegenkedésnek – mely még az elemi iskolával szemben is fennáll – lehet felróni, hogy a gazdasági-anyagi veszteségek hullámai végigverték ezen a magyar parton, mely szellemi felkészültséggel olyan gyarlón volt (és van) alátámasztva.

Van a község határában egy tanya, melyet arra szántak eredetileg, hogy a község és a vidék tanulni vágyó fiatalságát gazdaságilag továbbképezzék benne. Ez a gazdasági iskolászerű intézmény az impériumváltozás után teljesen különvált a magyar ajkú falutól, ma messze tájakról beajánlott román gyermekek a lakói, kiket a háztartás és a gazdálkodás elemi tudnivalóira oktatnak ki, anélkül hogy a falu e közelfekvő művelődési lehetőséget igénybe vehetné.

A község gazdakörén nyílik alkalom némi iskolán kívüli művelődésre. Sajnos ez a régebb nagy feladatok megoldására hivatott intézmény ténykedése ma teljesen ebben merül ki: kaszinóhelyiséget bocsát az olvasni vágyók rendelkezésére. Télen élénk az élet e falak között, nyáron azonban senki sem látogatja.

2. A gazdasági bajok vizsgálásánál azt kellett megállapítanom, hogy a széki magyar gazdát, ahol csak lehetett, rászedték, becsapták. Erős veszély fenyegeti a község mai vagyoni helyzetét is, mert a létalapja: földbirtokának jogi helyzete bizonytalan, homályos. A föld kérdése rendezetlen mind a múltat (telekkönyv), mind a jelent (újabb kisajátítások bonyodalma), mind a jövőt (az ingatlanforgalom nehézségei) illetőleg.

A telekkönyv átalakítása körül merültek fel az első gondok és súlyos kárvallások.

A község határának tagosítását még a háború előtti években megkezdték, de abahagyták. A háború után, valahányszor egy földdarab öröklés vagy adásvétel során gazdát cserélt, egyúttal a legzavarosabb jogi helyzetet bolygatta fel, mert a telekkönyv hiányos volt, sőt sok esetben teljesen hiányzott. E nehézségek annál nagyobb kárral jártak, mert e konjunkturális idők gyökeres változásokat vontak maguk után a falu birtokviszonyaiban.

A telekkönyvi átalakítási munkálatok, melyeknek országos jellege volt, jó alkalomnak mutatkozott, hogy a széki birtokok jogi helyzete is rendeződjék. Széken azonban ez a hasznosnak ígérkező hivatalos ténykedés is csak óriási kárvallással járt. A falu előjáróinak megfontolatlanlansága s egyeseknek önző haszonlesése következtében vezetője lett ama veszteségsorozatnak, mely végül kb. 10 millió lej kárt jelentett a falu rovására s olyan emberek hasznára, kiknek ellenszolgálat a semmivel volt egyenlő.

A telekkönyvi átalakítások üdvös következményeit Dragoş járásbíró csillogtatta meg a falu előtt Budai Mihály községi jegyző közvetítésével. E két ember rávette a falu közbirtokosságának tájékozatlan vezetőségét, hogy vállalja az egész község telekkönyvi helyzetének rendezésénél felmerülő költségeket. Érthetetlen módon, hiszen a közbirtokosság jogi személyisége távolról sem jelentett egyet az egész falu közösségével, a közbirtokosság kiadta minden pénzét, összesen 136 292 lejt a műveletek költségeire.

Ez összeg erejéig két hónapon keresztül folyt a munka, amint azonban a pénz felémésződött, a helyszínen dolgozó átalakító bizottság azonnal beszüntette működését, s a telekkönyv rendezése, akárcsak a háború előtt, a kezdet kezdetén újra megállott. Azóta egy lépéssel sem jutottak előbbre e fontos kérdés megközelítésénél a székiek. A legújabb fejlemény csupán az, hogy a hiába kiadott összegek megtérítésére nézve a hatóságok azt a tanácsot adták a közbirtokosság vezetőségének, hogy a közbirtokosság perelje be a községet.

Az az általános vélemény, hogy e rövid időnek lanya iramú munkássága csak porthintés volt, a telekkönyvi átalakítás név alatt előre jól kigondolt szélhámosság húzódott meg, már attól a pillanattól kezdve, amikor az átalakítás előnyeinek felsorolása mellett a község lakosságát azzal kecsegtették, hogy a hivatalos költségeket a közbirtokosság fogja egyelőre viselni. A falu jegyzőjének ugyanis tudnia kellett, hogy az összeg, mely felett a közbirtokosság rendelkezik, a munkálatok rendes beindítására sem elegendő. Annak is tudatában kellett lennie, hogy midőn a falusi gazdát felmenté az átalakítás ráeső költségének a megtérítésétől, s azt globálisan, a közbirtokosságon keresztül ígéri fedeztetni, holtvágányra téríti a jobb sorsra érdemes ügyet, illetve megakasztja azt végérvényesen abban a pillanatban, amikor a közbirtokosság pénztára kimerül, s a falu gazdáit, a nagy részben még rendezetlen birtokosok megtagadják a fizetést, mivel az előttük levőért még a közbirtokosság viselte a költségeket.

Mi lehetett a jegyző buzgólkodásának a titkos rugója? A következmények tisztázták ezt a kérdést.

Amint ti. a községben elterjedt az átalakítás híre, s főleg az, hogy az átalakítási költségeket a közbirtokosság fizeti, a falu minden gazdája sietett tisztázni birtokának jogi állását, még mielőtt az átalakító bizottság elé került volna. Mivel a tulajdonjog az eltelt hosszú évek során csak a tényleges birtoklásban jutott kifejezésre, de jogilag minden formái kelléket, szerződést, telekkönyvi beírást nélkülözött, a harmincévesnél újabb keletű birtoklás jogi formáságait pótolni kellett. Mégpedig a jegyző ösztökélése alapján sürgősen, mert minden gazdának érdekében áll, hogy az átalakítás bizottsága már tisztán lássa a birtokok állását.

A szerződéseket a jegyző készítette el. Mennyiségben kb. 10 kilogramm súlyú tömegben, összegben kb. másfél millió lej honoráriumért. A szerződések illetékezését is vállalta, ideiglenes nyugtákat adott, hogy majd a végleges pénzügyigazgatósági nyugtákat maga hozza el Szamosújvárról, de bizony erre csak a legritkább esetben került sor, mert a széki gazdaember megbízott a jegyzőben, s a hatalmas összegek: honorárium, illeték, bélyegköltések lerovása után megkönnyebbülve várta, hogy az átalakítás folyamán reá kerüljön a sor.

A jegyző iránti bizalma következtében érte a széki gazdát a második óriási kárvalás. A jegyző ugyanis, miután előzőleg megszarolta a gazdát azon a címen, hogy ő tulajdonképpen szívességet tesz, midőn a képletes adásvételi szerződést elkészíti, a horribilis bevételei mellett az illetékekre fizetett összeget sem juttatta el rendeltetési helyére, hanem a szerződéseket a fiókba rejtve, ad acta tette a fontos írásokat. Letelven a törvénytábla illetékezési határidő, a büntetőeset illetékezését még kevésbé intézte el. A gazdáknak fogalmuk sem volt arról, hogy nagy áldozathozásuk mellett egy lépéssel sem haladtak előbbre birtokállásuk rendezésében, – részben bizalom érzetében, részben félszből nem követelték az illetékezett szerződések kiszolgáltatását. A jegyző pedig sápjainak megosztásával minden hatósági érdeklődést elhallgattatott, úgyhogy az átalakítási bizottság rövid szereplésének megszűntével nyugodtan engedhette át a méregdrágán megfizetett szerződéseket az enyészetnek. Sok esetben nem a gazdát, hanem az államot károsította meg a jegyző, ha az új gazda továbbadta a birtokot, a legutolsó vevő szerződésében úgy tüntette fel a dolgot, mintha az eladó a régi tulajdonos lenne, amiből az következett, hogy az előbbi adásvételi ügyletből származó illetéket nyugodtan eltulajdoníthatta. Valószínű, hogy a jegyző mulasztásának tulajdonképpen ez a reménység volt az okozója: nagy volt a vásárlókedv, a pénz és a birtok forgott, érdemes volt megkockáztatni, hogy egy birtoknál gyakran 5-6 szerződés illetékezését kiugorva csak az utolsó szerződést mutassa be, melynek vásárló felét úgy ismerte, mint aki a birtokot megtartja, nem árulja tovább.

A jegyző később öngyilkos lett, s a vizsgálóbizottság találta meg az eldugott szerződéseket. Jellemző, hogy e visszaélések elmesélésénél a széki gazda főleg azon háborodik fel, amit a vizsgálóbizottság enyhítés végett hozott a falu tudomására: hogy ti. számos szerződés úgy került elő, hogy az illetékre fizetett nagy összegek – forgalomból kimint papír húsz- és százelesek – ezres tételekben a szerződés lapjai között lapultak meg, szinte egy évtizeden keresztül.

Az öngyilkosságot követő vizsgálat megállapította a visszaéléseket, de a falu gazdái a kárral maradtak, mert a hatóságok hallani sem akartak arról, hogy a szerződések illetékezésére átvett, de elsikkasztott összegeket az állam elismerje, vagy hogy akár az illetékek egyszerű újabb kifizetése mellett a szerződéseket büntetés nélkül visszamenőleg közokirati jelleggel lássa el. Az egész ügy elalvóban volt ez év tavaszáig, mikor is dr. Abrudbányai Ede képviselő úr felvette a község panaszait, és a telekkönyvnél is érdeklődött a dolgok állásáról. A községben tájékozatlanok voltak az iránt, hogy a képviselő úr milyen irányban tevékenykedett a hatóságoknál, s nekem sem volt alkalmam ez iránt érdeklődni.

A kérdés mindenestre rendezésre vár. Ma, ha Széken egy birtok gazdát cserél, az elkészített szerződést illetékezik, de aztán csak csomóba rakják, mert nincs telekkönyv. Azaz a széki gazda megfizeti a költségeket, de ellenszolgáltatás: a telekkönyvi bejegyzés jogi biztonságát és előnyeit nem éri el.

A közbirtokosság károsodása nem csupán a telekkönyv átalakítási költségeinek fedezésében állott. Ennél sokkal érzékenyebb veszteséget szenvedett elnökének, Rus Ioan széki román gazdának vezetése következtében. Rus Ioan személyiségét és manipulációit érdemes ismertetni.

Közvetlenül a háborút követő időkben választatta meg magát elnöknek s a magyar vagyongözösség örvendett, hogy kifelé e jóhangzású névvel állíthatja föl a védekezés frontját. Azonban már 1920-ban kitűnt, hogy e szalmabábnak szánt emberben hatalmas koncepciók érlelődnek, s ezeknek megvalósulása egyet fog jelenteni a megsemmisüléssel. Programjának ugyanis az volt a legelső pontja, hogy a közbirtokosságnak a vagyonát ne a háború előtti arányban bírják tulajdonosaik, hanem az egész falu lakossága egyforma arányban részesüljön a tervszerű erdőkitermelés hasznából. Törvényellenes formában, nem a közgyűlés, hanem a választmány tagjaival megszavaztatott egy határozatot, mely-

nek értelmében az aláírók megbízást adtak dr. Köves szamosújvári ügyvédnek, hogy ő a közbirtokossági erdő területének minden széki lakós javára egyenlő arányban való bekebelezését járja ki. A megbízó levelet a választmány tagjai írták alá, de az aláírásoknak a java része hamis volt. Az ügyvédi költségeket illetőleg az írás úgy volt megszövegezve, hogy azokat az aláírók egyetemlegesen (in solidum) tartoznak fedezni.

Köves ügyvéd azt a jogi lehetetlenséget, amivel a választmány illetéktelen közege őt megbízta, természetesen nem tudta keresztülvinni. Az átalakítás munkálatai után, melyet a közbirtokosság birtokát illetőleg el is végeztek, kiderült, hogy a tulajdonjogot és a részesedést illetőleg telekkönyvileg minden a régiben maradt, új megosztásra nem került sor, mert annak kérése nem történt törvényes formában. Az ügy folytatása ezek után valóban meglepő volt. Nagyon valószínű, hogy jogászi ész sugalmazására a választmány egy újabb gyűlésen megállapította, hogy Köves ügyvéd elérte azt az eredményt, melynek kijárására felkérte, tehát neki azért köszönet és az előre kikötött honorárium kiutalása jár. Újra illegális formában, Rus Ioan nyomására a választmány úgy döntött, hogy megfizeti a 138 000 lej honoráriumot, mégpedig nem az aláírások alapján in solidum, hanem a közbirtokosság pénztárából. Mivel pedig a közbirtokosság készpénz felett nem rendelkezik, az összeget, biztos fedezet ellenében kölcsönveszi a Szamosújvár-kékesi banktól. Ez intézetnél tehát elhelyeztek biztosítékképpen kötvényeket, s a kézhez kapott 138 000 lejt átadták Köves ügyvédnek. Hosszú éveken keresztül nyögte a közbirtokosság ezt az adósságot, melyhez tulajdonképpen csak annyi köze volt, hogy egy, az alapjait megrendítő törekvést honorált. Évi 40 százalékos kamatot fizetve a tőke teljes visszafizetése pillanatában a végösszeg 305 000 lejt tett ki – ennyibe került Köves ügyvédnek az a ténykedése, hogy a közbirtokosság birtokállását a telekkönyv átalakítása során úgy iktatták be, ahogy az az ügyvédi közbejövétel nélkül is önmagától megtörtént volna.

Azt hittem, hogy Rus Ioanékban győzött a jobb belátás, és azért álltak el attól, hogy a telekkönyvbe minden széki gazdát beírjanak mint közbirtokossági tagot. Azonban a tényállásból az derül ki, hogy valójában tényleg ma is ez elv szerint osztják a közbirtokossági erdőt, azaz erre minden széki gazda jogot formálhat.

Egy 1927-ből származó ellenőrző bizottsági jelentés rengeteg visszaélést sorol fel, napidíjak jogtalan kiutalását, fölösleges költségeket (többek között: „Rus elnöknek 8250 lej Désre való bevitelért fel van számítva 1005 lej – miért nem küldték postán?...), homályos számadásokat, majd így folytatja: „A Szabályrendelet figyelembe nem vételének köszönhető az is, hogy választmány közbirtokosság vagyonából 138 000 lejt kiadott akkor, amikor erre semmi szükség nem volt. Mert a Sz. R. 16 paragrafusa kimondja, hogy ha a közbirtokosság általános többsége gyűlésen kimondja a birtokarány megváltoztatását, akkor ezen határozat alapján kérheti a Sz. R. módosítását az új határozat értelmében. Tehát ha az általános többség kívánta az arány egyenlő részekre való kiosztását, azért fölösleges volt 138 000 lejt kiadni, csupán a Szabályrendeletet kellett volna módosítani.”

Felszólalások hangzottak el e különös bőkezűség ellen, sőt a közbirtokossági tagok néhány elszántabb tagja, kik nem félték a román elnök bosszújától, írásbeli panaszt tettek az elnök ellen – törvényszerűen – a bukaresti szövetkezeti központnál. Cioc inspektor meg is intette Rus Ioan elnököt, s utasította, hogy kérje vissza Kövestől a meg nem szolgált hatalmas honoráriumot. E felszólításnak semmi eredménye nem volt, ellenben a szorongó elnök azt az indítványt tette, hogy a közbirtokosság perelje be Kövest. Ez ajánlat mögött ravasz menekülési terv húzódott meg. Mert a megbízó levelet Köves csak néhány aláírótól kapta, azzal a megjegyzéssel, hogy az aláírók fizetik in solidum a költségeket. Rus ajánlatával azt akarta elérni, hogy a Köves ellen megindítandó perben a közbirtokosság legyen a felperes, amiből arra lehetett volna következtetni, hogy a közbirtokosság minden előzményével és következményével együtt magáévá tette az aláírók ügyét.

A legutolsó években annyira felhalmozódtak a visszaélések, hogy a közbirtokosságnak több tagja követelte az elszámolást és a választmánynak, de különösen Rus Ioannak a lemondását. Az elszámolásból nem lett semmi, s Rus Ioan nem is gondolt arra, hogy lemondjon. Miért is riadt volna meg makacosságának esetleges káros következményeitől, mikor egy ízben az ellene felvett terhelő jegyzőkönyvet a vizsgáló inspektor éppen neki adta át azzal, hogy a benne foglaltakat hozza a közbirtokossági tagok tudomására. Rus Ioan mint magánember gyenge jellemű volt, nem merte Rus Ioan elnök

bűnlistáját köztudomásra hozni, – van, aki ezen csodálkozik?... Az elszámolás elmaradása után a támadó tagok az ügyészséghez fordultak, ahonnan azonban nem kaptak semmi orvoslatot, mert – ez elhibázott lépés volt – nem határozott vádakkal léptek fel, hanem csak vizsgálatot kértek. Az ügyészség áttette a panaszos memorandumot a közigazgatási közegekhez, ahonnan egy hivatalnokot küldtek ki a könyvek felülvizsgálására. E dési hivatalnok – személyesen beszéltem vele – az első átlapozásra óriási hiányokat fedezett fel, majd egyheti munka után megtette jelentését – 14 sűrűn teleírt lapon – az illetékes szolgabírónak. Ezzel egyelőre vagy talán örökre az ügy befejezést nyert, mivel a jelentés a szolgabírónál megakadt, s a székiek 10 hónapnál hosszabb várakozás után lemondtak arról, hogy feljelentésüknek meglesz az eredménye, azaz hogy megszabadulnak Rus Ioan elnöktől. A széki református lelkész rendelkezésemre bocsátotta a közbirtokosság minden számadásának, jegyzőkönyvének és beadványának a másolatát. Ezekből hosszabb jelentést írhatnék, mint a jelen, általános jellegű írásom. A visszatérő következtetés azonban abban is ugyanaz volna: burkolt és kihívóan nyílt lopások felsorolása, melyeket Rus Ioan elnök és a körülötte állók – közöttük bizony számos magyar gazda is – követtek el sorozatosan a magyar közbirtokossági vagyton terhére.

A fentebb elmondottakból képet lehet alkotni arról, hogy hogyan is állunk azzal a viszsonnyal, mely a magyar falu és a román potentátok, valamint a hatóságok között fennáll a jogkeresés tekintetében.

Az impériumváltozás után a fajsúlyukban érthetően megnőtt román falusi emberek, még ha a tehetség hiányzott is, különböző vezető tisztségekbe kerültek. Ha értelmes volt az új közéleti férfiú, mindjárt feltalálta magát, ha hiányzott az értelem, a városi feljebbvalók vagy esetleg a román pártvezetők kellő felvilágosítással és tanáccsal szolgáltak, hogy miként lehet a vezető szerepből hasznot húzni a magyar közintézmények vagy a közélet kárára. Az esetleges panasztételnél a magyarság aztán rendszerint éppen a bepanaszolt tanácsadóikhoz kellett hogy forduljon. Ezek a városi urak minden megtorlást megígértek, ők voltak azok, akik legjobban sápítotztak s a panasztétel alapján hatalmas arányú vizsgálatot indítottak meg. De minden esetben, ha utánagondolunk, akadt egy, csak egyetlen egy fórum a sok közül, mely rejtett verem módjára nyomtalanul elnyelte a vizsgálókat a vizsgálat eredményeivel együtt. Így a magyar falu panaszkodhatott valamelyik rosszakarója ellen, de ugyanakkor minden esetben meg kellett állapítania, hogy ama bizonyos veremig minden ment, mint a karikacsapás, a hatóságok előzékenysége és jóakarata nem ismert határt, csupán az eredmény maradt el, egyetlenegy ember ellenségeskedése miatt. Szóval nem a rendszeren múlt (!?...).

A Rus Ioanok pedig kacagnak befelé, hogy becsületességében milyen együgyű a szegény magyar...

A közbirtokosság évi bevételéből a falu közintézményei, ezek között is elsősorban az egyházak, évente kisebb -nagyobb összeget kapnak segély címen. Ez évben a magyar közbirtokossági tagok el akarták vetni azt a román részről hangoztatott kívánságot, hogy a felépítendő román templom céljaira a közbirtokosság 20 000 lejt utaljon ki. A tételenként megvitatott adományokból aztán az következett, hogy az elsőbbség alapján letárgyalt román templom ügyben a közgyűlés úgy határozott, hogy a román templom felépítésének céljára a közbirtokosság 10 000 lejt szavaz meg, de csak abban az esetben, ha a református egyházközség is ezt az összeget segély címen megkapja. De az történt, hogy mire a református egyházközség kérésének elbírálására került a sor, már nem jutott ennek is segély. A magyar tagok, kik előbb a román cél segélyezését csak az elmondott feltétellel támogatták, tiltakoztak e kijátszás ellen, majd kivonultak a gyűlés helyiségéből. A közgyűlés vezetője, egy szamosújvári járásbíró, erre azonnal a csendőrséghez fordult, hogy a távozókat tartoztassa le. Vezetőjüket azonnal a csendőrségre is vitték. A szabadon maradt magyarok aztán ígéretet tettek, hogyha vezetőjüket szabadlábra helyezik, visszatérnek a gyűlésbe, és megszavazzák a román segélyt. Így is történt, a közgyűlés megszavazott a román egyház számára 10 000 lejt, s a tízszer annyi lelket számláló, felekezeti iskolát fenntartó református egyházközségnek is jutott 6000 lejt. Ez a történet, mely a magyar akaratnak erőszakos lehengetésére vet fényt, bírói segédlet mellett, nem az első, bizonytalan évek egyikében, hanem 1935 tavaszán történt.

A széki pótkisajátítások ügye szintén sok aggodalomra és elkeseredésre ad okot a községben. Ebben az esetben azonban, ami a legsajnálatosabb, két széthúzó magyar

érdek vívja a harcát egymással, s alapos okom van feltételezni, hogy bármelyik félnek elvi győzelme után az anyagi haszon csak az örvendező harmadik, a román ügyvéd zsebébe folyik. Ennek is hosszú története van.

Az impériumváltozás után, bár Széken azelőtt nem volt nagy a birtokmegosztás aránytalansága, a gazdatársadalom két táborra szakadt: azok, akik a másokén gazdálkodtak, mert nekik nem volt földjük, kisajátítást követeltek, a vagyonosak pedig azt hangoztatták, hogy Széken nincs szükség kisajátításra. Miközben az ellentétek komoly harccá fajultak el, a szemben álló felek nem vették észre, hogy két oldalon is óriási hibát követnek el. Az egyikre akkor ébredtek rá, mikor kiderült, hogy a kisajátítások intézői mindkét tábortól pénzösszegeket vettek fel, melyek kevés eredményt hoztak, mert a végső megállapítás az volt, hogy vannak igényjogosultak, de nincs miből kisajátítani, tehát bizonyos földek kisajátíthatók, de a hivatalos átadásra nem kerülhet sor. A másik hiba az volt, hogy az állandó acsarkodás közben a felek nem vették észre, hogy valóban Széken nincs olyan nagybirtok, mely a kisajátítás igénylőit teljesen kielégíthetné, de van a szomszéd község határán – s van ma is – állami rezerva, abból kellene kérniük azoknak, akik a széki birtokosokkal szembeszállnak.

Így ez idők lezajlása után az volt a helyzet, hogy mindkét fél megvásárolt egy határozatot: a gazdák olyan értelemben, hogy nincs szükség kisajátításra, bár a kisajátítás lezajlott, s nagy darab földeket már nem ők, hanem az új gazdák műveltek, a régi nincstelenek pedig azon megállapítással, hogy az igényjogosultságuk megvan, csupán föld nincs, s lássák, hogy rendezett jogcím nélkül miként gazdálkodnak azon a földön, melyet csak kijelöltek számukra, de át nem adtak.

A meggondolatlanság a legutolsó időkben bosszulta meg magát. Állítólag úgy kezdődött a dolog, hogy dr. Vertan Vasile kolozsvári ügyvéd megnyert pár falusi vezető embert, akik rábeszéltek a falu szegényebb rétegét, hogy követeljék jussukat. Ezek szívesen ráálltak a mozgalom támogatására, s így történt, hogy ők hívták ki dr. Vertant, hogy eshetőségeikről nyújtson jogi felvilágosítást. Vertan, számos hasonló esetének tapasztalataira támaszkodva megjelent a faluban „s közhírré tette, hogy bárki, akinek földre, vagy házhelyre volna szüksége, nála jelentkezzen, mert ő pótkisajátításért keresetet ad be, s azt meg is nyeri. A falu nincstelen lakossága s a románok közül a vagyonosok is kapva kaptak az ajánlaton, s annyian jelentkeztek, hogy fejenként 101 lej fizetve, már első ízben Vertan több mint 60 ezer lej előleggel távozott a faluból.

A peres ügy folyamán Vertan első fokon elvesztette a keresetet. Személyes bosszú volt – mondta ő. Másodfokon óvatosabb volt, és igényét két különálló részre osztotta: külön kérte a termőföld- és külön a házhelyigények teljesítését. A házhely-kisajátítás több kilátással kecsegtetett, tehát azt a részt ragadta meg, s mindenekelőtt beadta az igénylők névsorát, melyet a dési törvényszék ítéletében magáévá is tett, és utasította a járásbírórágot, hogy azt figyelembe véve járjon el tovább. Ma abban az állapotban van az ügy, hogy kb. 60 hold földet, melyből 15 hold a két magyar egyházra esik, házhelyekre hivatalosan felosztottak, s az a végső ítélethez az alkalmával mintegy 300 széki lakos között kiosztódik. Dr. Vertan eddigi ténykedése tehát abban állott, hogy a régi igényjogosultak helyett – kb. hatvanan voltak a régi névsorban felvéve – 300 s egynehány ember jut házhelyhez. A megnövekedett szám, sajnos, főleg vagyonos román gazdákból került ki, akiknek jogosultsága erősen vitatható. A károsultaknak egy szamosújvári román ügyvéd képviselte az érdekeit, akire megbízói nagyon panaszkodtak. Dr. Vertan azonban Széken most már bírja a bizalmat az igénylők körében, pedig – mily élénk mozgású a román jogi ész! – az elért eredmény a legkisebb mértékben sem jelenti a további sikert. Ravasz elgondolás volt a kisajátítás kérdését két részre osztani, mert a házhelyek pótkisajátítására az agrártörvény valóban több módot nyújt, ellenben a földbirtokra nézve hasonló pótkisajátítást nem ír elő. Dr. Vertan a két kérés szétválasztását azzal indokolta a falusiak előtt, hogy ilyen nagy ügyeknél – a bíró úr azt mondta – nem illik egyszerre két problémával foglalkoztatni a magas bíróságot, tehát egyelőre csak a házhelyek ügyét rendezzük. Ez most, félig-meddig sikeresen elintézve, elsőrangú eszköz a további bizalomkeltésre – és további költségfedezések elnyerésére, mely azonban már előre kidobott pénznek tekinthető, mert más a házhely, és más a földbirtok, tehát más a pereknek a kimenetele is. Kár, hogy erre a székieket nem lehet előre figyelmeztetni... Dr. Vertan mindenképpen jól járt, mert ha a földbirtokokért in-

dítandó pert el is veszi, keresett a székiesen több mint 150 000 lejt. S ez összeg kiadása mellett mindössze 60 hold föld cserélt gazdát a mai napig.

Szék község gazdasági életében ezek az események voltak a legmeggrázóbbak. Ezen kívül azonban még számos kisebb zökkenőt soroltak fel nekem, melyek elképesztően könnyen orvosolhatók volnának, csupán az az akadály, hogy a széki ember, akár földműves, akár vezető, nem mer fellépni a kár okozói ellen, mert ismeri azoknak az összeköttetéseit, és fél a bosszútól.

Széken ma a segítséget a Magyar Párttól várják, mely fölötté áll a helyi ellentétes érdekeknek, s nem kell tartania a megtorlástól. S valóban a Magyar Pártnak kellene a község ügyét felkarolnia és támogatnia, mert egészen nagyméretű kérdések megoldásáról van szó, melyeket egyéni akció csak abban az esetben segíthetne elő, ha az egyéni munkálkodás során egy kollektív erőre és hatalomra lehetne támaszkodni, mely ha kell, egyéni útmutatással, ha kell, akár a törvényhozás terén képes segítséget nyújtani.

A sürgős segélynyújtásra azonban Szék község nemcsak a veszteségek és a szenvedések miatt szolgál rá – szükség van erre a község közhangulata miatt is.

Szék község a politikában és az általános magyar érdekek átérzésében még nem jutott el a gerinces, határozott állásfoglalásig. A község lakosságának lelkiülete nagyon bonyolult, nehezen megközelíthető.

A belső ellentéteket szítja a községnek három részre – Felszeg, Csipkeszeg, Forrószeg – való tagolódása. Midőn buzdító jóindulattal azt kérdeztem a templom előtti gyülekezet-től, hogy e „szegek”-re tagoltság ellenére van-e egység akkor, amikor arra nagy szükség van, az egyik gazda azt felelte: „Mikor van, mikor nincs” – s a vállán szinte fitymálva nagyot rántott. Hogy „ne keveredjék a vér”, a kitagadás veszélye fenyegeti a fiatal szerelmeket, ha nem ugyanannak a „szeg”-nek a lakói. A templomban sem ülnének, csak külön, szigorúan a „szeg”-ek szerint elhatárolt padosorokban. A presbiteri gyűlésen is, melyen jelen voltam, mindegyre kirobbantak a tagoltságból származó ellentétek. S ami végül a legjobban megdöbbentett: a fényképezésnél, melyet a falusi ember ugyancsak szívesen pártfogol, és nagy eseménynek tart, a három „szeg”-nek a fiatalságát sehogy sem tudtam egyszerre gépem elé állítani, mert nem akartak a képen közösen rajta lenni.

Ez a belső elkülönülés, különösen a nehéz idők eljöttével, szegyenletes eseményeket vont maga után. Mindjárt az impériumváltozást követő zavaros időkben magyar emberek feljelentették a község katolikus papját, hogy iredenta, izgat a román állam ellen. A lelkészt Désen kihallgatták, vizsgálati fogságban ült, s állítólag súlyos testi megfenyítésben is része volt. Később az egyházi adó szorgalmazása idejében az egyik magyar esküdt feljelentette a református egyházat, hogy a községben pénzt gyűjt a magyarországi hadsereg felfegyverzésére. Ezek az események a még ma is, enyhébb formában jelentkező felekezeti ellentéteknek voltak a következményei. A község szegényei és tehetősebb gazdái közötti súrlódásoknak is megtalálható a szomorú következménye a közbirtokosság károsodásában. A nincstelenség volt annak idején Rus Ioan mai elnök pártfogói, s ők mondatták le Sallay Mihály magyar gazdát az elnökségről. Igaz, hogy a gazdák valóban megfontolatlanul elnyomták a magyar szegényembereket, a kisajátítás rendjén szórták a pénzt, hogy kimondassék: Széken nincs szükség kisajátításra, ahelyett, hogy megkeresték volna a megoldásnak azt a módját, melyre ma már ráébredtek.

A „szeg”-ek szerinti elkülönülés, a felekezetieskedés, a gazdag-szegény osztály civakodásai – ezek olyan terhek a község lelkiületén, melyek a belső közéletben mindegyre éreztetik káros hatásukat. S ahogy ez lenni szokott: a megpróbáltatás idején, bajok, problémák jelentkezésével az ellentétek még nagyobb méreteket öltenek.

Ha azonban a bajokat a Magyar Párt eltüntetné, vagy legalább enyhítene azoknak káros következményein, a község széthúzó lakossága felfedezné a pártban a széthúzó érdekeken felül álló, elfogulatlan, önzetlen pártfogóját, melynek a belső életből adódó elvek, ellentétes elvek feladása nélkül is híve lehet. A katolikus ember nem vetné el a református ajánlatot, mert a kezdeményezés református részről történt, a szegény osztály meghallgatná a gazdagok indítványát, az előzetes, a tapasztalatokból eredő bizalmatlansága kinyilvánítása nélkül is.

A Magyar Pártnak mindent meg kell tennie, hogy e kiegyenlítő képességével segítsen a falun, s ugyanakkor elnyerje a székiesen politikai támogatását. Mert a hatalmas ma-

gyar község nagy erőt képvisel. Ez az erő a sorozatos politikai választások alkalmával eddig nagyon szétforgácsolva érvényesült a magyar közérdek támogatásánál. Az impériumváltás után a falu nem hitte, hogy szavazatáért nem kap pénzt. A román kortések felhasználták a székiek tájékozatlanságát, s azzal szították az ellentéteket, hogy félrevezették a választókat: – Ti nem kaptatok abból az összegből – kérdezték egy nagyobb csoporttól –, amit dr. Abrudbányay osztott ki? Akkor titeket becsaptak, követeljétek a részeseidést, s addig ne szavazzatok! A Maniu-párt kormányra kerülése előtt e ravasz tanács következtében a széki választóknak több mint fele visszafordult a választási helyről, és nagy haraggal támadott a megvádolt csoportra. A haszon lesése miatt más alkalommal is megbízhatatlan volt a széki magyar választó, mert a román pártok minden alkalommal ígértek valamit, és ez a módszer közelebb esett felfogásához, mint a Magyar Párt ígélet nélküli felhívása. Természetes, hogy a székieknek az ígéretekben való csalatkozása annál kiábrándítóbb volt, s ma már nem állnak egy román párt zászlója alá sem. Azonban ez még nem jelenti azt, hogy szívvel-lélekkel a Magyar Párt híveivé váltak volna. A sok belső harc, a nagy anyagi veszteségek, melyek még magyar emberek (Budai jegyző) részéről is érték, szinte érthetővé teszi magatartásukat, melyben a keserűség és a fásult közöny van túlsúlyban.

De az ebből való felszabadulás könnyen elérhető a székieknél, amiről a látogatás után győződhattünk meg. A széki ünnepség előadói főleg a felekezeti iskola pártfogására hívták fel a népet. Meg is volt az eredmény: ez iskolai évben, amint utólag megizenték az örvendező széki vezető emberek – a tavalyi létszámnak kétszerese jelentkezett felvételre, ami nyilvánvaló, hogy az elhangzott buzdító beszédeknek a következménye. Egyetlen látogatásnak ilyen szép eredménye volt. Ebből minden derűlátás nélkül következtetni lehet arra, hogy a Magyar Párt hathatós támogatása mellett a községnek nemcsak a jogi természetű, hanem a magyar közösséggel szemben fennálló problémái is egyszer s mindenkorra rendeződnek. A széki a „legehezebb” gyülekezetek egyike – mondotta egy ismerője a falunak, ki a szomszéd község papja –, s csodálkozom, hogy ezen az ünnepségen annyira felmelegedett. De nem tudom, hogy mi következik – mondotta a széki református lelkész –, ha a Magyar Párt nem segít rajtunk.

Nekem az volt a benyomásom, hogy a széki ember keserű s magabazárkózott a sok csalódás miatt. De ha egyszer felszabadul a sok anyagi károsodás és a nagy bizonytalanság alól, mely gazdaságát körülveszi, igaz nagy magyar érzés szabadul fel benne, s magyarsága belülről fog jönni, nem csupán hálaérzésnek lesz az ideig-óráig tartó következménye.

Befejezésképpen meg kívánom jegyezni, hogy e beszámolóim célkitűzése: Szék község jogi sérelmeinek és bajainak megismerése nem valósulhatott meg teljesen, mert adataimat csupán a panasztévőkötől szereztem, kiknek előadása a szakismereteket teljesen nélkülözte, s a populáris meghatározások sokszor a legnagyobb fogalomzavarról tanúskodtak.

A következő teendő tehát az volna, hogy a felvezetett kérdések alaposabb jogi áttanulmányozása végett sor kerüljön a másik fél meghallgatására is, azaz arra, hogy a Magyar Párt megismerje a szamosújvári és dési bíróságok és más hatóságok irattárában található adatokat is. Csak ezen az úton nyerhető valamennyi kérdésben világos, teljes kép az elkövetett hibákról és a tévedések nagyságáról, valamint azoknak orvoslási módjairól és eszközeiről.

Ez irattári tanulmányozás előtt – bármennyire is csábít az előadottak alapján – máris levonni a következtetéseket és máris indítványokkal előállni, konkrét javaslatokat tenni, nem volna lelkiismeretes dolog.

Azonban a székiek ügyének a további tanulmányozása megérdemelné a fáradságot, mert, a nép számára is, tanulságokat szolgáltatna az összefogás módjairól és előnyeiről.

S ezen túlmenően, ha sor kerülne a rendszeres munkára, a kérdés feldolgozására és jogi orvoslására, a széki példa iskolapélda lenne minden magyar közösség előtt, az eredményeket és a határozatokat, ítéleteket közismertté téve világosság gyúlana azokban a magyar községekben is, melyekben talán még több a baj, mint Széken, csak mi nem tudjuk, ők pedig nem mernek panaszt tenni, vádat emelni.

Ismétlem, amit a széki református pap mondott: „Nem tudom, hogy mi következik, ha a Magyar Párt nem segít rajtunk...”

EGY AVANTGÁRD KÖLTŐ ALTERNATÍV VÁROSKÉPEI

Reiter Róbert levelezéséből (1917–1924)

Kassák Lajos folyóiratainak egyik legrendszeresebben publikáló szerzője volt Reiter Róbert (1899–1989), temesvári születésű költő, műfordító, aki a bécsi Ma két fontos programcikkét is jegyzi (Vázlat: Társadalom, művész, művészet. Ma 1922. VIII/2–3. sz.; Dogma, szkepszis, konstrukció. Ma 1923. VIII/7–8. sz.). 1925 után Reiter nem írt többé magyar nyelven: egyetemi évei után temesvári környezetébe visszakérülve német nyelven közölte publicisztikai és irodalmi szövegeit, a második világháború után pedig Franz Liebhard írói néven vált a romániai német irodalom ismert szerzőjévé. A hetvenes években Méliusz József sürgette magyar nyelvű avantgárd verseinek önálló kötetben történő kiadását, a Korunk 1976/1–2-es számában közölt is néhány Reiter-verset saját bevezetőjével, de a kötet végül nem jelent meg, csupán egy német nyelvre fordított válogatás ezekből az avantgárd szövegekből (Reiter Róbert: Abends ankern die Augen. Wieser Verlag, Klagenfurt–Salzburg, 1989). Később, már a szerző halála után, Deréky Pál jelentetett meg bő válogatást Reiter verseiből a magyar avantgárd reprezentatív antológiájában. (Deréky Pál szerk.: A magyar avantgárd irodalom (1915–1930) olvasókönyve. Argumentum, Bp., 1998.) A szerzőre vonatkozó magyar, román és német nyelvű szakirodalmat átfogó módon e sorok írója összegezte Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban című monografikus munkájában (Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006). Ellentmondásos adatok bukkantak fel viszont a szakirodalomban Reiternek azokkal az életszakaszaival kapcsolatban, amikor az előbb Budapesten, majd Bécsben szerkesztett Kassák-folyóirat, a Ma munkatársa volt. A költő hagyatékában fennmaradt, és lánya, Helga Reiter-Ciulei által közlésre felajánlott levelezés megvilágítja némiképp ezeknek az időszakoknak az életrajzi hátterét: 1917–1919 között Reiter Róbert a budapesti, majd 1922–1924 között a bécsi bölcsészkar hallgatója.

Az alábbiakban közölt levelezésben a szerző levelezőpartnere Emilia Reiter (Milly), aki kilenc évvel volt idősebb Reiter Róbertnél, és döntő befolyása volt a költő korai kulturális tájékozódására. A levelekből is kiolvasható – olykor ízléspreferenciáik eltérő jellege mellett is –, mennyire támogatta és követte a költő egyetemi képzését, a beteges édesanya helyett ő lévén a valódi családfenntartó ebben az időszakban. Helga Ciulei levélbeli közléséből tudjuk (2015. március 28.), hogy Reiter Róbertnek 1924-ben végül éppen azért kellett megszakítania bécsi egyetemi tanulmányait és hazatérnie Temesvárra, mert Emilia is megbetegedett, és nem bírta tovább a család fenntartásával járó terheket. A levelezés fennmaradt része számos apró adminisztratív részletet, egészségi állapotokra történő utalást, rokonokra vonatkozó aktuális észrevételt tartalmaz, ezért csupán részleteiben közöljük. A kép, ami kirajzolódik a levelekből, ugyanakkor épp mikrotörténelmi dimenzióit tekintve izgalmas: jól látható a Pestre, illetve Bécsbe kerülő vidéki fiatalember életformája, az étkezési, lakhatási lehetőségek, a társadalmi hálózatok, amelyekben diákként és irodalmárként mozoghat, a korabeli nagyvárosok egyfajta alulnézete, egyben pedig a korai magyar avantgárd irodalom hátországa. A levelek datálását nem minden esetben lehet pontosan elvégezni, csupán utalásokból következtethetünk egyes levelek keltezésére. Éppen ezért a közlés sorrendjénél a hagyatékban kapott sorszámkokat vettük alapul, ezt a sorrendet csupán egészen evidens utalások miatt bontottuk meg (például a 41-es sorszámú levél Bahr-utalása egyértelműen a 29-es sorszámú levélben szereplő Bahr-jellemzésre válaszol), vagy a levélen szereplő keltezés miatt illesztettük más helyre (például az 5-ös sorszámú levél esetében).

B.I.J.

2

Emilia Reiter Reiter Róbertnek
Temesvár, 1917. IX. 13.

Kedves Róbert! Leveled csak ma reggel érkezett, a délben referáltam róla mamának. Hát mindent jól mérlegelve nem nélkülözhetünk havonta többet 80 koronánál, ez volna tehát évi 800-900 korona cipő és ruhán kívül; én tehát úgy gondoltam, ha tudnál ugyanannyi ösztöndíjat nyerni, akkor megvolna a szükséges összeg. Nem tudnál információt szerezni az ösztöndíjakról még mielőtt Csécsivel beszélnél? Ha pedig másképp nem megy, akkor Csécsinél fogadd el az állást, ha ugyan még kapható. Ha elvégezted az egyetemet, menj egy évre külföldre, hogy ott pótold, mit a Collegium révén élveztél volna. Végeredményben így is boldogulhatsz, s lesz még alkalmaid jobb állásra szert tenni (ugy értem, mint tanár), főleg pedig nem kell mindjárt kétségbe esned, minden kezdet nehéz. Okvetlen írd, mit végeztél; soraid türelmetlenül várjuk.

Csókol Mamával
Milly.

3

Emilia Reiter Reiter Róbertnek
Temesvár, 1917. IX. 19.

Kedves Róbert! Hétfőn beszéltem Schönheimmal, s abból a levélből, melyet írtál neki, kivettem, hogy nem felel meg Csécsiénél valami. Nem írnád meg nekem is? Különben tettél említést róla, Mamának persze nem említettem a dolgot, ő most olyan nyugodt és boldog, hogy ellátásod ott olyan kitűnő. Ami pedig környezeted politikai véleményét illeti, avval ne törődj, csak nem lehetsz annyira optimista, hogy abban a hitben ringasd magad, minden ember, főleg pedig a „méltóságos urak” hívei a nemzetközi szocialista eszméknek. Te csak tanítsd a fiút, hogy jó eredménnyel haladjon, az apja politikai meggyőződését pedig ne bolygasd, hiszen olyan okosan tudsz hallgatni, hát az ilyen kifakadásokra is hallgass szépen. Tőled azt kívánták, hogy jó matematikus légy, és nem pedig politikus. Mint már előbbi levelemben írtam, a feltételek kitűnőek, jó ellátást ma pénzért sem lehet kapni, nálunk alig, hát még Pesten. Van még pénzed? És a sorozás mikor lesz? Apropos! Hogyan intézted itt el a nyilvános könyvtárt? Ami pedig íróasztalod ridegségét illeti, állítsd oda pár író arcképét, mint pl. Tolsztoj, Goethe, Heine, a magyarok közül egynehányat, Munkácsy Krisztusát, vagy pedig egy pár szép művészlapot. Az egész pár korona, és mindjárt otthonosabb lesz. Azért még nem művész, aki rendetlen. Hogy Kassák jónak találta verseid, szívből örülök, s alig várom, hogy a „Ma”-ban is olvashassam őket.

Itthon semmi különösebb esemény. Mamának írd, mégpedig németül. Hát színházban voltál-e? Írd sokat és mindenről.

Csókolunk!
Milly.

Később talán lehet a fiúnak egyet-mást megmagyarázni, hogy pl. Németország sem önzetlenségből készült erre a háborúra, vagy ahogy Biró Z. mondja, önzetlen politikát egyetlenegy állam sem folytat. De ez sem okvetlen szükséges! –

4

Emilia Reiter Reiter Róbertnek
Temesvár, 1917. IX. 23.

Kedves Róbert! Mint már megírtam, Mihály Onkel 29-én reggel érkezik. Mindenestre várd meg a vonaton. Mama szeretné, ha vele töltenéd a délelőttöt, mert délben ő megint továbbmegy. Ha nem érkezne meg szombaton, úgy menj ki vasárnap is az állomáshoz. Különben is visz neked csomagot, egyelőre még 2 inget a szótárakkal együtt, s sorozás után vesz még mama szükséges fehérneműt, pl. inget. Esetleg érdeklődj Pesten s vegyél ott inget, gallért: különben amire szükséged van, szerezd be magadnak, mama idáig nem tudhatja, mi kell neked. Ami pedig a mosást illeti, a gallérokat és manzsettákat (ha ugyan viselsz) Pesten add valami tisztítóba ill. mosodába, mert ott szebben csinálják, a többit küldd el, persze sokáig tart majd a küldözkedés. Hát bizony

eleinte minden nehéz, azért nem kell csüggedni. Minden dolognak két oldala van. S mégis milyen megnyugtató – magadra nézve is – hogy jól táplálkozatsz, és a lakásod kényelmes, csendes. Mennyi diákot nyom a szegénységen kívül még a lakás- és élelmezési gond is. Csak ne kedvetlenkedj el már most, hiszen egy célt akarsz elérni, az pedig küzdelem jár mindenkire nézve, nemcsak neked. Ne lásd mindig a dolog rossz oldalát, van annak bizony nagyon sok jó oldala is. Csak most nem akarod észrevenni. Téged is olyan puhán neveltek otthon, az eredménye pedig, hogy egy kis levegőcsapkodástól már ingadozol, kétségbe vagy esve. Ez csak eleinte van, most még edzeni kell magad, tapasztalni is kell. Mert milyen férfi lesz majd belőled. Hiszen fiatal, egészséges vagy (remélem legalább), előtted a jövő. Akarattal, türelemmel a tanulással lehetsz valakivé. Hát nem szép ez? Mert pár hónapig-évig olyan emberekkel leszel együtt, akiket és akik még nem értenek. Ezért csak nem érdemes elkedvetlenkedni, vagy pláne csüggedni. Anyagi gondod nem kell hogy legyen, mert amire szükséged lesz, azt elő tudjuk teremteni, tékozzolni, hát az éppen nem olyan szükséges, avval nem akarom azt mondani, hogy ne élvezz vagy szórakozzál. Menj színházba, vegyél könyveket stb, természetesen mértéklettel. Különbem hogy helyzeted tisztán lássam, objektíven ítélek, okvetlen kell, hogy őszinte légy hozzám.

Csókol szeretettel Milly.
Mama is csókol sokszor!

6

Emilia Reiter Reiter Róbertnek
Temesvár, 1917. IX. 27.

Kedves Róbert! Körülbelül sejtettem, hogy ott valami baj van, noha nem tudtam, hol és miből áll. Mindenesetre várd be a sorozás eredményét s akkor nézz körül állás miatt. Persze akármilyen nehezedre is esik ott lenned, csak akkor menj el, ha találtál valamit. Mert te éppen a rossz táplálkozást nem bírnád ki. Persze ha ez az élelmezési mizéria nem volna, minden könnyebben menne. S még valamit, én kizártnak tartom, hogy az apjának tudomása van fia neveletlen viselkedéséről. Azért szólj róla az apjának, hogy végeredményben kijár neked a köteles tisztelet. Ezt okvetlen tedd meg, s ha nem lesz hatása, hát akkor menj. De azért nem kell gyűlöletről beszélned, mert a gyűlöletben legtöbbszörre ártatlanok is pusztulnak. Még sok erőre lesz szükséged, ez csak az első állomás volt.

Mihály Onkel vasárnap reggel érkezik, ő majd elhozza a szótárakat, eddig ugyanis nem sikerült megtalálnom, azon kívül elvisz egy mappát, amit Kati küld, tehát köszönd meg direktre. Harkay kért lisztet, havonta 6 kg, írtál neki? Mama az egész dologról még nem tud semmit.

Csókol
Milly.

7

Emilia Reiter Reiter Róbertnek
Temesvár, 1917. okt. 10.

Kedves Róbert! Tegnap kaptam IX. 28. lapodat, nyilván New York kávéházból. 10 nap óta semmi híred. Úgy látszik, a posta az oka, vagy pedig nem írtál volna?

Mama sajnos még mindig beteg, ezt a tésztát is Eliz Tant sütötte. Különbem is ő főz nekünk, képzelheted, mennyi dolga van.

Lejelenteni majd csak sorozás után fogunk, vagy pedig egyáltalán nem. „Ma” sem érkezett eddig, különben úgysem jutok az olvasáshoz, először sok a dolgom, azután nincs világítószér, villanyt nem vezetnek be, állítólag egy miniszteri rendelet megtiltotta. Schönheim még nem hozta a könyveket, úgy látszik, ő is olvassa, de mondom, úgysem értem volna rá őket elolvasni, tehát nem sürgős. Csak Mama legyen már egészséges, erre, úgy látszik, egyelőre nincs kilátás. Csupa gond, betegség, szomorúság, mindig ezek váltják fel egymást.

Csókolunk,
Milly.

Délután.

Ma kaptuk, illetve mama X. 5. leveledet, s türelmetlenül várjuk a sorozás eredményét. Itt egy ideig beszüntetik a postaforgalmat, egy kolleganóm Pestre megy szabadságra, és ott adja fel. Mihály Onkel is írt, hogy nem válaszolsz neki.

A fehérneműt tehát nem küldjük, épen holnap akartuk küldeni.

Sok szerencsét!
Milly

8

Emilia Reiter Reiter Róbertnek
Temesvár, 1918. II. 18.

Kedves Róbert! Tegnap meglátogatott Harkay, hogy megköszönje fáradozásunkat, s sajnálatát fejezte ki, hogy Csécsiéknél nem maradhattál, ők elvittek színházba, az Urániába, te pedig sohasem beszéltél semmit, nagyon komoly voltál, s ebből azt következtették, hogy nem tetszik neked ott lenni. Most pedig okvetlen keresd fel Jakyt (mellékelve a címe), ő minden bizonnyal szerez állást. Hivatkozzál Harkayra. Jó háromnegyed óráig volt nálunk, nagyon haragszik a pályára, a barátjai, akik a jogot végezték, és a póstaigazgatósághoz kerültek, mind jobb fizetésben vannak. Nincs ő rokonságban a Berkeczivel vagy jó ismeretségben, úgy értem, a két csatár. Ő ugyanis Sátoraljaújhelyen van otthon. Berkecz pedig tót familiából való. Ne gondold talán, hogy mama kérdezte, hogy ő hova való, csak úgy beszéd közben mondta. Hát, Johann Onkel rád talált-e?

A „Ma”-t megkaptam. Egyik fiatal kollégám azt mondta, hogy Máék csak rontják a magyar nyelvet.

Levélpapírost vegyél magadnak Pesten, és írnál többet, és gyakrabban.

Az ágyneműt vigyétek este a kályha mellé, hogy kissé átmelegedjék, reumasok lesztek jéghideg ágyban aludni. Hol étkezel tulajdonképpen s hogy van az a menzánál 27 Kor. havonta? Van pénzed?

Mamának gondot okoz, hogy fázol és sok mindenért, az ebéd sem lesz a menzánál elsőrendű menü, de nem kell a dolgot tragikusnak vened.

[A levél vége hiányzik.]

9

Emilia Reiter Reiter Róbertnek
[Temesvár], 1918.II. 23.

Kedves Róbert! Sok mindenről nem írsz, ami érdekelne. Először is, mit fizettetek Schönbachéknak, aztán odaadtad-e a lisztet a háziasszonyoknak?

Erővel nem lehetett nagy csomagot küldeni, miután Jani nem jön haza, úgy látszik, ezentul csak postán küldhetünk. (Ami a spórolást illeti, hát persze hogy kell spórolnod – végeredményben nem olyan tragikus a helyzeted. A hideg nem tarthat már sokáig – állást is majd csak fogsz kapni, amikor majd anyagilag könnyebb is lesz a dolgod.) [...]

Megint nem kapunk petroléumot a malomból sem, és így 9 óraker már aludni megyünk.

Neked szükséged volna több melegre, nekünk pedig egy kis világosságra. És ennek a háborúnak sohasem lesz vége. Mit szólna a németek előnyomulásához? [...]

A „Ma”-t az illetékesek megkapták. Lieblich azt mondja, hogy a pesszimista világnézeted nem lehet magadból, illetve a saját tapasztalataid által nem juthattál ehhez a filozófiához, mert még nagyon fiatal vagy hozzá. Egy 18 éves ifjunak nem lehet olyan felfogása az életről, mint egy aggnak. Talán igaza van neki, de én az *Erdő* című versedet nagyon egyéni költeménynek tartom.

Hát az *Ostor*-t fogják-e közölni? Nagyon örülnék neki.

Nem jó jelnek tartom, hogy alig 3 hete, hogy Pesten vagy, azt írod Ellynek, jövő héten hazajössz 2 hétre. Ne érts félre, nem amiatt, mintha nem szívesen látnók otthon, hanem – igaz, nagyon rossz érzés, amikor az ember fázik – megnyugtatóbb lenne, ha több szeretettel, komoly akarással csüggnél a pályádon, s ha inkább úgy éreznéd, jobb volna Pesten nem nélkülözni, s ne jutna eszedbe, hogy Temesváron lehetne jobban élni.

Temesvárrott nincs jövőd, tehát nem is lehet célod.

[Hiányzik a levél vége.]

5
Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Budapest,] 1918. III. 13.

Kedves Milly, hej, de vén kujon az a betyár sors, hogy megint eldobott abba a Szentkirályi uccába. T.i. megint ott tanítok, (ne érts félre) nemzetes és vitézlő Szelezci és boczonádi Szelezcky István huszár főhadnagy 11 éves fiát. Már multkoriban megírtam, hogy ott voltam, de akkor épp felvettek már valakit, akivel azonban összekaptak, mert az apa elverte a gyereket, a tanárnő (III. éves bölcsészhallgatónő volt) így meg nem akart tovább maradni, nem akarta, hogy az apa elnászpálgolja a fiát, mert ez az ő pedagógiai elveivel összeférhetetlen. Így megtörtént, hogy ma délelőtt értem üzent. Délután két óraker felmentem és hát megbeszéltük a dolgot. Havi 100 K. a díjazás átlagos másfél óráért. Eddig rendben is van. Aztán a főhadnagy úr előadta az ő használati utasításait szerényke félóra hosszat. A felesége, borzasztó testes asszony, mintha jó módú polgárasszony volna, pedig nem is az, hanem nemes – mindig kisegítette a férjét, mert hát egy huszár főhadnagynak nem kell okvetlenül beszélnie is tudnia.

Hát kérem – mondta –, én a fiamnak a lehető legjobb nevelést akarom adni, tanul tornázni, táncolni és hegedülni. Ó különösen ez a fontos, a hegedülés. Most a fiu öt éves kora óta hegedül, hegedűművészt szeretné[ne]k belőle csinálni. Hm, hm, emlékszel-e, mikor valamikor kisgyermek koromban kaptam egy hegedűt. Én is hegedültem (?) akkoriban, és mégse lettem hegedűművész. Miért nem? Azért, mert én hála istennek nem vagyok szelezci és boczonádi.

Aztán az asszony rám kíváncsiskodott: – Mi volt az apja? Cipész – mondom. Erre a főhadnagy urnak eszébe botlott az ő jó ötlete, hogy a multkor megfenyítette a fiát azzal, hogy ha nem tanul, suszternek adja. Ugy látszik, én erre rácsodálkoztam, mert jóakaratosan hoztátette, hogy hát az nem is szégyen, ha valaki suszter. Csakugyan úgy gondolja? Nem gondolnám, különben nem ijesztette volna fiát a susztersággal; Hej, jó főhadnagy uram, szelezci és boczonádi Szelezcky István, de buta is vagy, dacára annak, hogy a fiadból hegedűművészt akarsz faragni. Csodálom, hogy vívni nem tanul a gyerek.

Csókol, Mamának kézcsók,
Róbert.

10
Emilia Reiter Reiter Róbertnek
Temesvár, 1918. V. 3.

Kedves Róbert, ma épen mondja Glückné, hogy e hó végén hazajöttök. Hát mit fogsz a szünidőkben csinálni? Jancsi tegnap írt, és nagyon kedvesen hívott, hosszabb időre. Gondolom, az a leghelyesebb, ha elmégy. Lehet, hogy én is megyek. Vedd ki az utazási igazolványod, és küldd el. [Szövegrész hiányzik.] Ma olvastam, azaz csak átnéztem a legújabb Ma számot.

Nagy meglepetés, hogy fordításodat közölték, miután a multkor hozták a verseidet. A fordítás kitűnő, hanem a megértés körül baj van. A legutóbbi verseid J háromszor is elolvasta, fennhangon is, hanem megérteni [szövegrész hiányzik] volt, de az író nem tud eléggé meggyőzni róla. Csupa szavak.

Szomoryt sokkal nagyobbban tartom mint novellaíró. Mint drámaíró is, de nem történelmi drámaíró. Drexler el van ragadtatva a darabtól, főleg mert kevés van benne Szomorýból.

Kérlek érdeklődj a Nő című feminista lap iránt.
[A levél vége hiányzik.]

11
Emilia Reiter Reiter Róbertnek
[Temesvár,] 1918. V. 18.

Kedves Róbert, nem az volt a fontos, hogy írjad meg, a csomagot megkaptad-e, hanem mamának egy pár kedves szóval megköszönd. És hogy sohasem írsz neki direkte is. Ha már az írásnál tartunk, hát Belgrádba is írjal szorgalmasan. Nem akarom, hogy

azt higgyék rólad, Te is „ein eingebildeter Ungar” vagy, akivel ők, mert nem olyan tanultak, nem tudnak beszélni vagy levelezni. Nem mondták ezeket, de körülbelül ezt vettem ki Jancsi szavaiból. Ilyen félreértésekre igazán nincs szükség. Hogy fogunk-e utazni, az persze még nem biztos, kellene, mert Jancsi tud talán nekem szövetet szerezni, és érte kell mennem. Mamára is nagyon ráférne pihenés és levegőváltás, azért szeretném, ha ti ketten elmennétek 3-4 hétre valahová falura. Gondolom, ha saját rizikóra kosztoznánk, nem kerülne sokkal többbe, mint itthon. Ő persze hallani sem akar róla, igaz, egyelőre nem is tudnék alkalmas helyet, fönn van ugyan, de milyen rosszul néz ki. Ha kijárhat, elmegyünk orvoshoz, az Engelshez már nincs bizalmam. És azt hiszem, a lakásunk tényleg nagyon egészségtelen.

Holnap pünkösöd van, akartunk megint valamit küldeni, de nem lehetett. Majd Jánival. Eliz Tantot már nemigen lehet megterhelni, remélem, addig Mama már jobban érzi magát.

König is fog meglátogatni, hallottam, szabadság hosszabbítást kapott az érettségi miatt.

Harkayról? Találkoztunk egynéhányszor – és ő nem köszönt.

Ha olyan nagyon lenézi és megveti a szocialistákat – én igazán nem emlékszem, hogy mit mondtam neki erről – igen, ha utálja a tömeget bennük, de valakivel, akit az ember nyolc évig ismert, csak azért, mert más a politikai meggyőződése, éreztetni a megvetést igazán nagyon furcsa.

Végtelenül sajnálom, hogy éppen én voltam az, aki megmondta neki. Ha ugyan emiatt neheztel. Valószínűleg.

Mamának szót se erről.

Csókolunk számtalanszor,
Milly.

12

Emilia Reiter Reiter Róbertnek
[keltezés nélkül]

Kedves Róbert! Szombaton jön megint a vasutas és elhossa a fehéreneműt, más is persze, a szennyest, ami van, készítsd elő, ő majd visszahozza, hogy esetleg König magával vigye. Úgy értesültünk, hogy szabadsághosszabbítást kapott. [...]

Levélpapírt is küldök, hogy gyakrabban írj, mégse járja, hogy hetenkint egyszer írsz kétoldalas levelet.

Hogy hány Sturmot hozzád, hát, egy-egy példány Sturm, Aktion és a feminista lapot, 4-5 db Sturm képes lapokat, főleg szobrokat és művészek arcképét, linóleummetsetek nem kellene. A pénzt is a vasutással küldöm.

Cilli Codlnak is megköszöntem a szívességét. Voltál-e már az előadásokon? Értem az egyetemen?

„Ma”-t eddig nem kaptam. Lieblich igen. Miért nem? Mama megint kétségbe van esve, ellopták a nagy fehér tyúkot, a házmesteréktől kettőt. Hát, a németek, ugye most leest az álarc róluk, az annexió nélküli megegyezéses béke ez, amit Oroszországgal kötnek.

Befejezem, sok a dolgom.

Szervusz. Csókolunk,
Milly.

14

Emilia Reiter Reiter Róbertnek
1922. VIII. 2.

Kedves Róbert, végre-valahára írtál, már majdnem kétségbe estem, 4-5 napig tart, míg ideér a posta. Örülök, hogy rendben vagytok otthon.

A kabátot nem küldtétek póstán? Nem kell, csak tudni akarom, nem-e küldtétek mégis, hogy érdeklődjek a kiváltás iránt. Ujságot sem küldtél. Hetenként egyszer lehetne a Hirlapot küldeni.

Sok itt a sváb vendég, az Arb. Zeitungot forgatják, [olvashatatlan] a sváb, illetőleg a német intelligenciára, milyen csúnyán beszél németül.

Ma délben végre megkaptam az újságokat is. Elég, ha kétszer hetenkint küldöd a Hírlapot, mert sokba kerülnek s Mamának aligha van még sok pénze abból az ötszázból, amit otthon hagytam. Itt is elég sokat adtam már ki, noha nem engedek meg magamnak semmi fölöslegest. Johannonkel még nem jött meg? Sáriék már el akarnak utazni. Unatkoznak. A férj nem tud meccs nélkül élni.

Nem mégy Parácra? Meglátod, megbánod ezt még.

Na szervusz. Jól viselkedj!!! Neked sem ártana Stájerlak, de azért sok kemény húst kellene enned.

Csókkollak,
Milly.

15

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, leveledet ma este kaptam kézhez, és sietek rögtön válaszolni. Ami a pontokba való szedését a levélnek illeti, hát az lehet, hogy a precizitás előnyére van, de egy kicsit katonásnak tűnik: olyan, mintha zsinóron rángatnák az egészet, amit még fokoz az a körülmény is, hogy bizonyos dolgok olyan magától értetődőnek vannak beállítva, hogy az emberen önkéntelenül is erőt vesz a csodálkozás: hát lehet-e, hogy másképpen is van?

Ami az egyetemet illetőleg, csak a második félévre vesznek föl, mert a beiratások külföldiek számára már le voltak zárva, amikor ideérkeztem. Ez azonban mit sem változtat a dolgon, teljes erővel hozzáfogtam a tanuláshoz, és eltekintve attól az időtől, amit az utcán menés vesz igénybe (naponta minimum két óra), vagy amit Hentscheléknél töltök, egész nap a könyvtárban ülök, a Habsburgok „Burgbibliothek”-ában, amit kellemesen fűtenek. Ha már itt vagyok és sikerült elhelyezkednem, akkor már itt is maradok ebben az évben. A lakás ellen igazán nem lehet kifogás: az ágy jó, nincs benne fűreg, a szoba jól van berendezve, s az öregasszony mindent megcsinál, amit az ember kíván, vizet melegít, teát főz stb. Ez pedig olyasmi, hogy nincsen 100 hely közül kettő itt Bécsben, ahol ezt megcsinálnák. A fűtés, az már nem olyan könnyű dolog, de most meg is enyhült egy kicsit az idő, meg aztán van jó ágynemű is. Különben szombaton kapok a Johann Onkeltól szenet (nehogy azt hidd, hogy ingyen) s majd én is veszek még hozzá úgy, hogy esténként lesz befűteni való. Aztán igen, a „Gemeinschaftsküche”, ez is egy külön fejezet. Azt nem értem, hogy lehet valamiről írni, hogy „nem akarjuk”, ha nem tudod, hogy mi az a „Gemeinschaftsküche”. Ilyen van itt Bécsben legalább száz, melyet különböző egyesületek, város, magánosok tartanak a kezükben. Ezek kisebb nyereséggel dolgoznak, mint a vendéglők, de sokkal tisztábban, szépen terített asztalok, jó kiszolgálás, friss víz, virág. Látogatják: a középosztály tagjai, tisztviselők, diákok stb. S amit adnak, az jól el van készítve, ízletes. Ma pl. grízes leves, virsli burgonyával és almáslepény volt. Tészta mindennap van. Hát ez a Gemeinschaftsküche, amit már látatlanul is megátkoztál.

Hentschelére vonatkozólag: nem szükséges most valamit küldeni, és egészen bizonyos, hogy nem is fogadnák el. De: tudnál-e egy nagy zsák lisztet szerezni, melyet aztán a gyermekvonat, ha visszajön majd a gyermekekkel, magával hozna. Ez utóbbit ők elintéznék. Tehát: ha lehetséges, írd meg (a főző és a kenyérliszt árát is), hogy szívesen megveszem. Az árát aztán ők itt nekem kifizetnék.

Ami a pénzkérdéseket illeti: a Mának 275 Lei jár. Tedd papír közé borítékba és add fel ajánlva a címükre. XIII. Amalienstrasse 26/11. A nekem jutó későbbi pénzküldeményeknél esetleg el lehet majd kerülni a bankot, éspedig úgy, hogy a Klinenberg (ismered? – a szeszgyárban volt) szüleinek kifizetnétek egy bizonyos összegű leit. S ő nekem Hollandiából elküldené a megfelelő summát. Úgy ő is, meg én is megszabadulnék a banktól. Pontosat erről majd a következő alkalommal fogok írni.

Mama mióta fekszik? Talán még azóta, hogy elutaztam? Hogy van, jár hozzá orvos? Most jönnek majd számára a csúnya idők, de sok pihenéssel mindent ellen lehet súlyozni. Hát te hogy vagy? Mit mond Hollós?

Mamát, téged sokszor csókol
Róbert

Kati írt, hogy menjek el abba a szállodába, ahol Várónak eltűnt a kabátja, és érdeklődjek utána. Az ilyesmi itt egészen kilátástalan.

XV Clementineng. 20. I/8. beitrau Stametz.

16

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

[A levél eleje hiányzik.] Ma voltam az összes fölhajtható irataimmal és okmányaimmal dékáni kihallgatáson utólagos föl vétel céljából. Ott tartotta az írásokat és két nap múlva megkapom a választ. Talán-talán fölvesznek még erre a félévre, bárcsak sikerülne. Itt már kicsit szigorúra fordult az idő, de minden este jó meleg van a szobámban, szép nagy lámpa, az egész igen jó, most veszek még szenet s így azt hiszem, egész télen fűtött szobám lesz. Ma adtam mosatásba a fehérneműmet, a háziasszony lánya, az mossa. Azt hiszem, nem fogok sokat fizetni érte. Most már kezdenek valahogy rendes vágányra terelődni a dolgok: csak maradjon továbbra is. Váró kabátja miatt is eljártam, ott a szállodában azt mondták, hogy nem találták, így tehát nem hagyta ott. Jól vagyok, egészséges, csak legyetek ti is egészségesek.

Csókolom Mamát, Téged.
Róbert.

17

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, először is egy örvendetes dologról kell beszámolnom: a dékáni kihallgatás eredményes volt és már egy hét óta látogatom az előadásokat. Tegnapelőtt nem volt előadás, mert az egyik zsidóegyesület választmányának a tagja állítólag becsmérlőleg nyilatkozott volna a deutsch-arische Judenschafttól. Erre aztán elégtételt követeltek, egy memorandumot intéztek a rektorhoz, melyben követelik a 10% numerus clausus bevezetését. A rektor elrendelte, hogy kedden szüneteljenek az előadások, nehogy zavargások törjenek ki. És ettől volt is ok tartani, mert a Burschenschaftok tagjai botokkal és egyéb ütő szerszámokkal fölfegyverkezve szállták meg az egyetemet. Tegnap megint megkezdődtek az előadások, de a zsidókat nem engedték be a botosok. Mindenkinék igazolnia kellett magát, hogy keresztény. Ma aztán megint rendes mederbe terelődtött a dolog.

Ami a lisztet illeti, hát jó volna, ha lenne valami belőle. Véglegesen majd legközelebb írok róla. Írd meg, hogy mikor volna aktuális, hogy én ennek megfelelően lépéseket tehessek a továbbadás tekintetében. És ugyancsak kérem, hogy ha az az adóügy már el van intézve, úgy küldd vissza a fölmentést, mert szükségem van rá.

Belgrádból – miheztartás végett közlöm – nem küldtek pénzt, csak nagyon szíves levelet. Én rögtön válaszoltam, de mindeztideig nem válaszoltak: úgy látszik, meg vannak nyugodva, hogy mégsem megy olyan rosszul a dolgom. Galosnit nem lehet venni, különben sincs szükségem rá, a téli ruhanemű is drága, legfeljebb Németországban lehetne venni, de akkor megint csak baj van az ideszállítással. Ellynek majd írok, hogy vegyen nekem puha gallérokat, azt ott most olcsón lehet kapni és el is lehet valahogy küldeni. Szenet vásároltam úgy, hogy január közepéig el vagyok látva fűtőanyaggal. Egy mázsa 90.000 K. Ugy hallatszik, hogy megint föl fog menni az ára, mert a német vasutak 150%-kal emelik a tarifát. Nadrágvételről nem lehet most szó, miután a beiratás sokat fölemésztett. Ezt el kell halasztani tavaszig, amikor már nem kell majd fűtőanyagra költeni. Szabad időm kevés van, mindennap korán kelek, ½ 8-kor már talpon vagyok, és aztán jön a jó reggeli gyalogséta.

Hentschelék gyerekeinek nem lehet csokoládét küldeni, mivelhogy nincsenek gyermekeik. Majd adódik mód valamilyen formában a revanchra. Emiatt igazán szükségtelem nyugtalanzkodni.

Ellytől már megkaptam a pénzt, szóval sokat költött megint az uton. No majd csak behozza most, hisz ott most elég olcsón élnek, igaz, ez nem tart majd sokáig, mert ott

is rohamosan szöknek fel az árak. Legalább itt nálunk kezdenének már lemenni, úgy látszik, semmi hajlandóság nincs bennük.

10 Lei volt a levélben, köszönet érte.

Sokszor csókol
Róbert.

18

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, lapodat, melyben megsürgöttél, hogy nem írok levelet, melyben egy egészen meglepő következtetést olvastam, megkaptam: a levelet szombaton; rögtön ezért nem válaszoltam, mert még a lisztkérdésnek is utána kellett előbb még nézni. Mindenekelőtt az a fontos, hogy „doppelgrittig”-e, vagy sem, mert ez kalkulációnál igen jelentékeny tényező. A doppelgrittig itt 8000 K, úgy hogy el lehetne érni 7 ezer és néhány század, de rossz esetben 7 ezret, ami 450-nel számítva 15.50 Leinek felel meg. A liszt Hentschelék címére volna szállítandó, mert ott a közelben adódik eladási alkalom. Miután a gyermekvonat már több mint valószínű, hogy nem megy, egy zsákot nekik engednénk át (arról már beszélt is az asszonnyal, ő segít az eladásnál is) – természetesen önköltségi áron. A dolog azonban nagyon sürgős, minél előbb intézkedni kellene, mert a lisztárakban úgy látszik, csökkenés fog beállni. Hogy milyen mértékben, azt nem tudom. Aztán azt is kellene még tudni, hogy jár-e valami fuvarozási díj a raktártól a rendeltetési helyig. Ha igen, úgy kérek erről is fölvilágosítást.

E praktikus rész elintézése után most már rátérhetünk a „következtetésre”. Ezen a téren igazán meglepő teljesítményeid vannak, de a legutóbbi egyedül áll a maga nemében. Az ég szerelmére, hogyan lehet abból, hogy én gallérokat rendelek, arra következtetni, hogy annyira lefogytam, hogy már nem tudom a régieket viselni. Ennyire még nem tartok, sőt a mostani gallérok jelenleg pompásan pászolnak. Itt azonban minden úgy piszkolódik, hogy az ember nem győzi a friss vásárlást. Ezért és miután ott sokkal olcsóbb, írtam Ellynek, de nem soványsági okoknak engedve. Csak el lehessen valahogy küldeni.

Lencsítől is kaptam levelet, még november végén, melyben – úgy látszik, megindítva attól a levéltől, melyet írtam nekik – bejelenti, hogy elseje után pénzt küldenek majd. Ma 12. van, de eddig mi sem érkezett. De talán épp karácsonyra fog megérkezni, akkor sem lesz még késő. Annáéktól még nem kaptam semmiféle írást, Laci megírta címüket és majd egyenesen oda írok. Nem kell a rokonoknak alkalmat adni, hogy elfelejthessék a szegény diákot. Ez azonban nem jelenti azt, mintha én egyenesen várnék valamire, sőt Lencsiéknek írott levelemet is igyekeztem úgy megírni, hogy ne legyen az a színe, mintha ki akarnék valamit provokálni. Lehetséges, hogy rosszul sikerült, de – Isten látja lelkemet – igazán tiszta és ártatlan szándékok vezettek.

Ami azokat a téli harisnyaszárazakat illeti, ha van rá mód, el lehet küldeni: itt föl lehet húzni, bár remélem, hogy még nem lesz oly szigorú tél, hogy olyannyira be kell majd magunkat bugyolálni, mint a sarkvidéken. Eddig még nem fáztam, hideg vizet nem iszom, egyszóval: híven követem a tanácsokat. A bélyegekre vonatkozólag: egy bizonyos, hogy többet érnek 100 leinál, és különben sem eladók.

Ha te úgy hiszed, hogy meg kell lennie, hát válogasson ki magának tíz bélyeget: semmi kifogásom ellene. Ezzel kapcsolatban jut eszembe, hogy most már a Temeswarer Zeitungot is olvasom: annak a fiúnak a nővére, akit Olga tanított, ott volt régebben alkalmazva, és most kapja az ujságot.

Az egyetem kapui a hét végén bezárulnak: megkezdődik a karácsonyi szünet és úgy hallom, hogy három hétig fog tartani. Ez a félév március közepén ér véget, április közepén kezdődik a második. Lehetséges, hogy lesz még külön szénszünet, ez azonban egészen bizonytalan. Német–franciát hallgatok s van egy-két egész jó tanerő, általában sokkal közvetlenebbek, mint a pestiek.

Vidám karácsonyi ünnepeket, sok-sok jó télesztával, szép karácsonyfaival,

Csókol
Róbert.

19

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, tegnap este, mikor hazaérkeztem, meglepetésemre ott találtam az asztalon a két doboz csokoládét és a leveledet. Később megtudtam, hogy egy küldönc hozta el a nap folyamán. A levélből megtudtam, hogy Schauer úr hozta magával és hogy nekem kellett volna átvennem a Bristolban. Ezt azonban a legjobb akarattal sem tehettem meg, mert nem tudtam, hogy itt van Bécsben, vagy hogy nekem el kellene oda mennem. Te ugyan írsz egy levélről, amelyet meg kellett volna kapnom s amely után el kellett volna mennem a Rotenturmstrasséba, de hát ezt a levelet mindmáig nem kaptam meg, valószínűleg a posta szünetelése miatt. Persze most már el fogok menni mielőbb.

Kraskynál még nem voltam a pénzért, nem is fogok érte elmenni csak a hónap végén, pénzem van még abból, amit magammal hoztam jan. 1-ig, s annak sincsen értelme, hogy én azt a sok pénzt mindig magammal vigyem. Amit már megírtam, azt most is megismétlem: nincs szükségem többre, mint 1500 K-re, annál is inkább, mivel a múlt héten kaptam levelet az Éva Tantetól, melyben közölte velem, hogy minden második hónapban kapok tőle 500 dr-t, amit itt Bécsben vehetek föl egy itteni kereskedőnél o.k.-ban. [...]

Az étkezéssel megvagyok. Most különböző helyeken eszem, főlváltva, nehogy nagyon megunjak egy helyet. Van úgy, hogy a vegetáriánusoknál eszem, vagy máshol is, de akkor is csak levest, főzelékféleket és tésztát, meg esetleg egy kis aszaltszilva-kompótot. Húst úgy általában nem eszem, mert az, ami itt a fizetési lehetőségek körébe esik, oly kevés, úgy ki van főzve, hogy igazán nem érdemes megenni. Így hát inkább eszem két- vagy esetleg háromféle főzeléket, meg két adag tésztát, amivel összehasonlíthatatlanul jobban belakhatik az ember, mint azzal a vacaknyi hússal. Az ebéd ilyenformán belejön 7-8 o.k.-ba, és aránylag elég jó. [...]

Végül kiegészítésül: tejet is iszom, naponta egy fél liter.

A karácsonyi szünet ma kezdődött, eltart jan. 7-ig.

Jó, boldog s kellemes ünnepeket kívánok,

sokszor csókollak,
Róbert.

20

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, lapodat ma 21-én kaptam meg és sietek rá válaszolni. A belgrádiakat illetőleg már mult levelemben részletesen beszámoltam: úgy hiszem, megkaptátok már. Ha az itteni helyzetem megfelelőség tekintetében legalább a tizedrésze volna a belgrádinak, akkor valahogy megjárna. De nincs a huszadrésze sem. Majdnem egy hét óta vagyok itt, de ez a hét már úgy levert, hogy szinte kedélybeteg vagyok. Ha így fog folytatódni, akkor nem igen hiszem, hogy kibírnám. Négy nap óta szakadatlanul lakás után szaladgálok, szó szoros értelmében: szaladgálok esőben, szélben, és nincs, nem lehet kapni. Hirdettem az újságban: kaptam is egy csomó ajánlatot, szoba ellátással, de megfizethetetlen. Csak egy-kettőt ragadok ki a sok közül: egy 2. vagy 3. emeleti bútorozott szoba: 400.000 K. Egy másik helyen: szoba reggelivel és ebéddel 900.000 K. Ebbe mosatás stb. nincsen beleértve. Mozgósítottam itt található ismerőseimet, de sikertelen minden. Hentschel nagyon sokat fáradozik, de mindedig eredménytelenül. És hogy a dolog még teljes legyen: november 1-én 500%-kal fölemelik a házbéreket, s így azok, akik kiadnak szobát, a többlet túlnyomó részét természetesen át fogják hárítani az albérlőkre, minek következtében a legutolsó kis vacak is százezrekbe fog kerülni. Egy-szóval: elviselhetetlen. Aztán a többi ár: egy villamos utazás átszámítva 4 lei, tegnap voltam fürödni, fizettem 15.000 K-t azaz 36 leit. Egy tejeskávénak elnevezett lötty 6 lei, minden nélkül, s azután még hozzájön a borraivaló. Borzalmas dolgok s hozzá még éjjel-nappal fázom: nem egyszer fordult elő, hogy vacogtak a fogaim, ami még sohasem, még a legrosszabb téli vonatkozás idején sem történt meg velem. Johann Onkelnál nem

lehet maradni, mert ott nincs csak egy vikszleinwanddal áthúzott pamlag – ágyemű nélkül. Mostanáig az ágyban fekvő: egy pokróccal és a téli kabátommal takaróztam, a párna alig terjedelmesebb egy kis párnánál. Ugy fázom éjjel, hogy a lábam reggel jég-hideg. Holnaptól kezdve munkába áll s így igényt emel az ágyra. Átvándorolhatok a pamlagra, a hideg vikszleinwandra, az ablak mellé, mely be van zúzva. S így van itt minden: összezúzva, összetörve az egész város s a láthatáron egy újabb drágasági hullám fenyegét. Kezdődik majd a lakbérrel, folytatódik a postával, mely nov. 1-én szintén emel, s azután jön a többi. A gyárak kezdenek megállani, mert a valuta kedvezőtlen állása miatt nem tudnak exportálni. A munkanélküliek száma naponként ezekkel növekszik. Az állam is nagyarányú tisztviselői elbocsájtásra készülődik, úgyhogy nem tudom, mit fognak az emberek itt a télen csinálni, mikor már most is egy kiló szén 2 lei s az egy kiló 20 dekás barna kenyér 16 lei. A létehetőségek egyenlők a nullával, illetőleg kb. 2500 lein fölül kezdődnek. Én jól átgondoltam a dolgot s elhatároztam: megtanulok románul (már hozzá is fogtam) és Kolozsvárra megyek majd. Azt hiszem, ilyen viszonyok között nem lehet okosabbat tenni, mert annak, hogy az ember itt fizikailag és ezzel lelkileg is teljesen tönkretégye magát, igazán nincsen sok értelme. Nagyon sajnálom, hogy nem határoztam el magam már régebben erre: de hiába, az emberek mégis csak az évekkel jön meg az esze. Remélem, te is osztoztad ezt a tervemet, mely a mostani állapotok között valóban a leghelyesebb. Írj sürgősen erre vonatkozólag.

Mama hogy van? Volt már orvosnál? Nagyon jól volna, ha rá lehetne venni, hogy kezeltesse magát a Hollóstól. És neked is jó volna, ha ugyanezt tennéd. És nekem is, mert a Belgrádba való hajózásakor úgy meghűltem, hogy az ott-tartózkodásomat egy torokfájással párosult iszonyú nátha alaposan elkeserítette. Most már kiláboltam belőle, de reggelenként és napközben is többször erősen schleimolok és délután rámjön a régi láz: nem nagyon erős, de tartós és csak úgy 8 óra tájban múlik.

Mamát, téged sokszor csókol
Róbert.

Kérlek, küldd el illetőségi bizonyítványomat, mely német fordításával van össze-fűzve.

21
Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, ajánlott leveledet ma (22-én) megkaptam és igazán csodálkozom azon, hogy mért vagytok olyan türelmetlenek, ami a levelezést illeti. Nem kell mindjárt arra gondolni, hogy beteg vagyok. Igaz, az idő nem a legszebb, de hát az embernek van más dolga is, mint hogy rögtön megbetegedjék. Nem kell mindig az ördögöt falra festeni és nem kell azonnal a legrosszabbra gondolni.

Nálunk néhány nap óta megenyhült az idő, csak úgy uszunk a lucokban és előre-láthatólag ilyen lesz a Karácsony is. Nem baj, legalább nincs hideg, különben is, most már tul vagyunk a tél legrosszabb részén: a nappalok megint hosszabbodnak. Az árak is lassankint cammognak lefelé, de még mindig nem annyira, hogy különösképpen érezhető volna.

Tegnap voltam a Bristolban, de Sch már elutazott, s így el kell mennem a Strauskyhoz. Remélem, hogy megadja a dupplafogókat, mert azt sokkal előnyösebben el lehet adni, mert az üzletekben ritkábban van. Ami a pénzkérdést illeti, most jól állok, mert Belgrádból kaptam egy az Annával üzleti összeköttetésben álló cég útján 700 dinárt, azaz 500.000 osztrák koronában kifizetve. Kár, hogy éppen most csuszott le annyira ez a jugo-valuta, ha öt héttel ezelőtt kapom, legalább 700.000 k-t fizettek volna érte. 500-at adott az Eva tante, 200-at Annáék. Már erősen készülődöm, hogy megírjam a közö-nő leveleket; tudod, nálam az ilyesmi nagyon lassan megy.

Január 9-ig van karácsonyi szünetünk, most legalább jól aludhatok reggel 9-1/2 10-ig. Ha fölkelek, már meg van főzve a reggeli, egészen kellemes, ugy-e? Az ebéd néha egészen jó, máskor pedig gyöngécskébb, de mindig összehasonlíthatatlanul jobb, mint volt Pesten a legjobb menzaidőkben. Csak káposzta ne volna a világon, itt nemcsak a rendeset főzik, hanem vöröset, meg kéket. Estére eszem kávé, aztán otthon vajjat stb. Nem kell attól félni, hogy éhen halok, különösen ha annyi jó csomag jön. Eddig min-

dent megkaptam: csokoládét, kiflit, szardíniát, vaját, semmi sem veszett el. A fölmentés is megjött, csak azt nem értem, hogy mit csináltak vele a katonaságnál: nincsen semmi megjegyzés rajta. Az adónyugta is megérkezett vele. Legközelebb majd elküldöm az igazolványt a konzulátustól, ott mindig annyi ember ácsorog, hogy az ember nem győzi a várást. A nadrágot is el lehet küldeni, bár nem hiszem, hogy most már viselhető volna, de majd meglátom, ha fölpróbálok. Elly eddig a gallérokról mit sem írt, talán nem kapta meg a rendelést.

Sok jót kívánok új évre, legyen jobb és vidámabb nektek, mint volt az idei.

Csókol
Róbert.

22

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, leveled ajánlás ellenére is csak karácsony után érkezett meg. Nem kellett szomorkodnotok: igazán nem éltem rosszul az ünnepek alatt, amiképpen általában sem élek rosszul. [...] Legnagyobb örömömre átestünk már az ünnepeken, most megint nyitva vannak a könyvtárak s az embernek nincsen gondja, hogy hova meneküljön a hideg elől. Most járt le az osztrák vízumom, melynek meghosszabbításáért „horribilis” 1000 kr-t kellett fizetnem. Az élet megy tovább a maga kerékvágásában. Ha talán néha el tudnátok küldeni a Zeit.got, többet egy csokorban, jó volna.

Sokszor csókollak téged, a Mamát,
Róbert.

23

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, leveled és lapodat két nap időkülönbséggel megkaptam. A lapot hétfőn (ma kedd van) és rögtön elmentem a megjelölt szállodába a csomag átvétele végett. Ott azonban legnagyobb meglepetésemre azt válaszolták, hogy az illető nem is lakott ott. Ma aztán kaptam valamilyen I. kerületbeli cégtől egy lapot, hogy menjek oda és vegyem át a csomagot, amit persze rögtön meg is tettem. A másik helyre valószínűleg holnap fogok elmenni, azt hiszem, nem olyan sürgős, mert az jó soká tart, amíg egy tehervagon megérkezik. Tegnap beszéltem egy szatmári diákkal és ő is mondta, hogy neki „ajánlott minták érték nélkül” küldenek. Elly nem írta meg, hogy miképp jutott azokhoz a blankettákhoz? Te is olvastad bizonyára az ujságban, hogy milyen dolgokat követnek el azokkal a blankettákkal.

A [olvashatatlan]-nál még nem voltam pénzért: összesen van nála 1.200.000 K. Miután februárig van elég pénzem, ehhez nem kell nyúlnom, marad ez március és április hónapra. Elseje óta van egy tanítványom, igaz, eddig még nem is láttam, mert az első óra mindjárt elmaradt, mivel el volt utazva. 12 éves lány, az atyja bankigazgató, borzasztóan előkelő zsidók – a Liechtenstein-palotában laknak, fényűzés stb. Szülei magyarok, és azt akarják, hogy a lány is tanuljon meg tökéletesen magyarul. Ezért adok neki hetenként két órát, fizetnek havonta 250.000 K-t, szóval kb. 20 ezret egy órára. Az első pénzből átalakítottam a sötét ruhámat, amely a nyáron elkerülte a szabót. Tisztelegesen felöltözve kell odamenni, eddig kétszer voltam ott a mélykék ruhában, friss gallérral stb. Ha az átalakítás esetleg nem kerül sokba, szeretnék egy strávos strappanadrágot venni, mert az enyém kezd lassanként elhagyogatni. Az öregasszonynak is fölemeltem elsején a házbért 70 ezerre, amiért nagyon brav-nak mondott. A tanítványt I. gnotuson keresztül kaptam meg.

Tanulni elég sokat kell, különösen olvasni. Néha 7-8 órát ülök a könyvtárban s ilyenkor mindig kell örülni, ha az ember nem főfájással áll fel az asztal mellől. Igen melegen ajánlom neked Kleist *Penthesilea*-drámáját és *Michael Kohlhaas* c. novelláját, s kiegészítő olvasmányul az életrajzát. Mariska mindezeket meg tudja szerezni. Érdemes elolvasni: mindkettő a német irodalom legerősebb alkotásai között foglal helyet. A viz-

ga csak nyár után aktuális, s az ember nem tudja, ezt vagy azt a könyvet vegye előbb kezébe, annyit kell olvasni.

Az időjárás végre megenyhült, de most meg olyan szelek szabadultak ránk, hogy gyakran meg kell kapaszkodni valamibe az uccán, hogy el ne vigyen. Nektek nincs is fogalmatok, mi az egy erős szél: itt folytonosan akcióba lépnek a mentők meg tűzoltók, akik leszedik a házakról a meglazult kéményeket, hogy ne zuhanjanak az emberekre. A napokban írt Lencsi, semmi lényegesebbet. Egészségileg megvagyok. Kívánom, hogy Mamánál, meg nálad is legyen minden rendben.

Csókol
Róbert.

24

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Míly, leveledet és lapodat, valamint a vonattal küldött leveleket megkaptam, illetve Hübert adta azt át nekem, mikor fölkerestem. A csomagot ma (kedd) délután vettem át, a hely az én lakásomtól mindössze 10-12 percnyire van s így nem kellett soká fáradnom a cipeléssel. Sejtethed, hogy milyen buzgalommal feküdtem neki a fölbontási munkának, vésővel és kalapáccsal egy-kettőre nyitva volt s aztán megkezdtem a kirakást. Bizony csak a Robinson öröme hasonlítható össze az enyémmel, amikor a vihar partra vetett egy ládát hasznos holmikkal. Na mostan jó időre tele van az éléstár, nem lesz már nehéz áttelelni azt a néhány hetet, ami még hátravan a zúzmarás, ködös, esős hónapokból. A liszt is megvan már: Stranskitól megkaptam az utalványt – egyszerű fogás és nem is kértem mást, mert az a vörös, kövérkés, kerekarcú ember olyan kellemetlen benyomást tett rám, hogy én olyantól nem kérnék semmit. A lisztet H-éknál raktároztam el, a szállítás mindössze 43.000 K-ba jött, ami az itteni viszonyokat tartva szem előtt, igazán nem sok, miután csak kb. 250 K-val terheli meg a liszt kg-ját. Az ára bár lement, de azért az egyik zsák ugyyszólván már egészen elkelt: 6500 koronáért kg-onként. A másik zsáknak H-ék valószínűleg csak egy részét fogják átvenni, mert ők is erősen foglalkoznak azzal a tervvel, hogy itthagyják a császárvárost és hazamennek. Jó volna tudni, hogy pontosan mennyibe kerül a liszt, hogy számukra is megcsinálhassam az összedást, illetőleg, hogy tudjam az önköltségi árat. A zsákokkal mi történik?

Ma kezdődtek meg megint az előadások, de vannak tanárok, akik még a jövő hétig szünetet tartanak. A félév márciusban fejeződik be s akkor megint hosszabb szünet lesz április közepéig. Bizony: nyelv és irodalomtörténet, történelem is roppant nagy anyag, ma már annyira kifejlődött tudományág, hogy még nagy vonalakban való áttekintése is nehéz. Csak a könyvekért ne kérnének oly méreg-árakat: szinte megfizethetetlenek. Sztoján számára is kellene vásárolnom jogi könyveket, de itt olyanok a kereskedők, hogy ha látják, hogy az ember nem akar mindjárt venni, nem is mondják meg az árakat. [...]

Azon, amit Johann onkelről írtál, egészen elámultam. Abból, hogy ő szerzett volna nekem egy csomó szobát, de nekem nem voltak jók, egy árva szó sem igaz. Csak azt nem értem, hogy miképpen állíthat ilyesmit, mikor együtt voltunk olyan helyen, amit ő írt ki az újságból s ahol lakásért-ellátásért 1.200.000 K-t kértek, egy másik helyen pedig 500.000, de fűtés és világítás nélkül. Aztán, hogy nagyon előkelő helyen étkezem: talán mert abrosz van az asztalon, és nem kell előbb a pénztárnál 2000 K. zálogot leadni a kanálért, mint ott, ahol ő szokott étkezni. 28.000 K egy hétre az ebéd – éppen elég, hogy egy körüti étteremben egyszer megebédeljen valaki. Én csak azt nem tudom: valami bogara van-e, vagy rosszmájúságból beszél-e így, no de majd alkalomadtán elcsevegek vele egy kicsit.

Most a szünet alatt voltam néhányszor a színházban, láttam egy megkapó Strindberg-darabot: *Haláltánc*, nagyszerű volt, ugye még nem hatott rám dráma a színpadról. De – majdnem egészen üres is volt a ház. Elsején egy csomó színházban volt Petőfi-ünnepély, látom az A.Z. is megemlékezett róla, de úgy, hogy Petrovici, pedig hát csak viccről lehet szó. A színházakban is lementek az árakkal úgy, hogy 5000 K-ért lehet már ülőhelyet kapni, persze még így sem lehet nagyon sokszor igénybe venni.

Testi állapotom kielégítő – csak rólatok ne kellene hallani, hogy folyton betegeskedtek. Csak hogy Annát végre rá lehetett bírni, hogy az orvoshoz menjen. Természetesen a legfontosabb, hogy minél jobban kímélje magát. Hát te hogy vagy most egészség dolgában, remélem, hogy a Hollós kúrája használ.

Csókol Róbert.

U.i.: Már majdnem minden templomot végigjártam, egyik gyönyörűbb, mint a másik. És micsoda ének! – Szegény embernek most a templom az operája. Mihály onkeléknek írtam újévi gratulációt, megkapták?

36

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, leveledet, melyre oly soká vártam, végre megkaptam. Már nem tudtam mire vélni, hogy oly soká késik a válasz, talán beteg valaki, vagy más akadálya lehet az írásnak. Szóval: nem tudtam, mi lehet az oka, hogy én egyik levelet menesztem a másik után, míg nekem egy sem jön. Egynémely dologra, mely után kérdezősködtem, most sem kaptam választ: pl. hogy mennyibe kerül pontosan a liszt: 12 vagy 13 lei. Aztán: mit csináljak a zsákokkal. Pénzem egyelőre elég van. Kb. 1.000.000 K-t vételeztem be s így most meglehetősen tőke fölött rendelkezem. Az „üzlet” tehát ez egyszer nyereggel záródott. Persze: jó volna, ha a mostani valutaesés közepette meg lehetne ismétetni.

Az utóbbi hetekben itt megint megrágtam egy kevésbé az élet. A szén q-ért már 101 ezer K-t fizetünk. Jó, hogy most már komolyan itt a tavasz. Ma és tegnap +10 fok volt a hőmérséklet és a rügyek is kezdenek már lassanként kibujni. Ha már ennél a témánál tartok: hőmérőt veszek majd és a legelső kínálkozó alkalomkor majd elküldöm. Azt hiszem, H-né márciusban hazautazik, ő majd elviszi. Lehet azonban, hogy én magam fogom levihetni, ez azonban attól függ, hogy milyen hosszú lesz a húsvéti vakáció. Ez ugyanis összeesik a szemeszterközi szünettel, és ha 5-6 hét lesz, akkor már érdemes hazautazni, persze a körülményektől is sokminden függ. [...]

Az otthoni dolgokról kitűnően vagyok értesülve: az Arb.Zeit. és a Tem.Zeit.-on kívül Kleintől kapom a Keleti Ujságot is s így mindig tudom a legpontosabban, hogy mi történik odahaza. Olvastam, hogy olyan nagy hóviharak voltak: itt is havazott a multkoriban kiadósan, de délután esni kezdett az eső, este pedig tavaszi szellő lengedezett és már nyoma sem volt a délelőtti töméntelen hónapnak. Hiába: bolond idő, bolond emberek – itt minden a Breitbart körül forog, aki vasrudakat hajlít és vasláncokat harap szét.

Legközelebb ha írsz, kérlek, keresd ki a Kammerliban *Tisztítótűz* c. novellám és küldd el az első három oldalát. Igen, hogy el ne felejtsem, két héttel ezelőtt kint voltunk a Krematoriumban és megnéztük az egész berendezést. Most már serényen folyik az égetés, bár az érsek és a főrabbi állást foglalt ellene.

Egészséget és minden jót kíván, és csókol
Róbert.

31

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, leveledet, a fényképet s a vajat megkaptam. Nem is gondoltam volna, hogy a fölmentés oly gyorsan a kezeim között lesz; ez volt az utolsó meghosszabbítás: most már kívül esem az újonc-soron. Az itt való jeletkezés nem új dolog s azelőtt is úgy volt, hogy akik hosszabb ideig tartózkodtak külföldön, azoknak az attasénál jelentkezniök kellett. Én még mult évben eleget tettem ebbeli kötelezettségemnek. A fényképeknek is örültem, mikor megjöttek, mert az illető időközben még egyszer nálam járt és éppen otthon talált. Hát aztán megmondtam neki, hogy is áll a dolog, mikor elment, már dél volt s ezért nekem adta a magával vitt disznósültet, amit tiltakozva elfogadtam. Nagy hentesboltja van s amikor kivittem hozzá a képeket, kaptam egy nagy darab krakkói kolbászt, vagy 15.000 K értékben. A felesége, jól megtermett hentes-

asszonyosság, azt mondta: „Aber wärens doch wänigsten an am Sonntag kommen!” – miután azonban hétköznap volt, elestem egy húsos ebédétől, amire azonban a hétköznap dacára is meghívhatott volna.

Johann Onkellal is szoktam találkozni, nem túl sokat, mert villamoson is majdnem egy órányira vagyunk egymástól. Ugy látom, hogy egészen jól meg lehet vele férni, ha az ember nincsen vele mindig együtt. Most munkában van már ósz óta s úgy vettem ki a szavaiból, hogy nyáron, ha kikapja a szabadságát (itt mindenkinek jár fizetéses szabadság), le akar utazni nyaralni.

Május 1 óta nagyon szép idő van, néha már egy kicsit nagyon meleg is volt, úgyhogy az ember érezte, milyen jól esik, ha hús levegő éri valahol. Most, hogy minden már teljesen zöld és virágzik, egészen más arca van a városnak. A Burg-park csupa kivirágzott orgona (kb. oly nagy, mint a gyárvárosi park), életemben nem láttam annyi orgonát, mint amennyi ott van egy helyen. És délelőtt-délután minden tele van emberrel, sok kisgyerek, minden pad lefoglalva, a székek nagyrésze is, pedig azoknak a használata 180 K. lefizetésétől függ. Én jobb szeretem a padot, kényelmesebb rajta az ülés, mint a székeken, melyek végtelen sorokban állnak szorosan egymás mellett.

Vasárnap nagy sport-esemény volt: osztrák–magyar válogatott mérkőzés, természetesen én is ott álltam az állóhelyen, hőben, napfényben, porban. És rendületlenül drukoltam, talán még jobban, mint tíz évvel ezelőtt, de minden drukolásom hiába volt; a magyarok egy góllal kaptak s az 50000 úgy ordított meg üvöltött percekig, mintha mindegyiküknek az élete ettől a góltól függött volna. Volt kint elég szép számu magyar is (a kiáltásokból lehetett hallani), de mégis elveszték a nagy osztrák tengerben. [...]

A pénzért elmegyek majd hétfőn (most hétfőn nem értem rá), s azért megyek épp hétfőn, mert akkor vagyok a legtisztább: az ingem akkor még ragyog a fehérségtől, bezeg nem ragyog szombaton, mikor már magára szedte az egész heti port. Ha átvettem a pénzt, akkor elég lesz júl. 1-ig, mert valószínűleg meg kell fejeletnem a cipőmet. Folt van már mindkettőnek a felsőbőrén, de most úgy látom, más helyen repedezik.

A mult héten küldtem egy csomó Mát, tele termékeimmel. Megkaptad? És hogy tetszett?

A belgrádiakról mit sem tudok, már régen nem kaptam írást. Talán küldjek nekik egy olyan német számot, melyben a verseim vannak?

Egészséget és jóidőt kívánok,
csókol
Róbert.

32

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, most az egyszer alaposan csalódtam: azt hittem, elküldöm a lapokat s Te majd örülsz nekik s ehelyett kaptam egy levelet, mely tele van igazságtalanságokkal. Abból, hogy én ezt vagy azt írom, nem tudom, hogy lehet arra következtetni, hogy én haszontalanságokkal vagy passziókkal töltöm az időmet, vagy hogy ez a legkevésbé is befolyásolná a tanulást, az egyetemre járást. Te jól tudod, hogy amikor az irodalomtörténeti szakot választottam – még annak idején –, tettem ezt azért, mert ez a legszorosabban összefügg az irodalom iránt érzett szeretetemmel. És ebben a szeretetemben hű maradok: ha irodalomtörténetet tanulok, akkor is – ha néhanapján beleszólok az élő irodalomba, akkor is. A kettőt nem lehet elválasztani egymástól, különösen pedig nálam, aki az egyiken (a költészetben) keresztül jutottam el a másikhoz: az irodalomhoz, annak történetéhez mint tudományhoz, s mindahhoz, ami ezzel összefügg. Ezért nagyon kérek, tekintsd így a dolgot és nem állandó rémlátomásaidon keresztül, melyekből azt hittem, hogy már kikerültél. Én igazán minden tőlem telhetőt megtettem, hogy ez megtörténhessék, és nem érdelek meg egyet sem azokból a szemrehányásokból, melyekkel közvetve elhalmozol. Tanulok, és ha néha írok valamit (nem „töltöm ezzel” az időmet) azért teszem, mert épp úgy hozzáam tartozik, mint a lélekzetvétele, vagy a napfény-szükségletem. Aztán: nekem itt semmiféle összeköttetésem nincsenek, a lap kizárólag képzőművészettel és irodalommal foglalkozik – mindennemű politika kizárá-

sával – úgy, hogy rásütötték az „ellenforr-polgári” bélyeget és hogy megtagadta a multját, meg isten tudja mi mindent még.

No, de nem akarom ezzel teleírni az egész levelet: vannak még egyéb közölni valóim is. Többek között az, hogy még sohasem éltem meg olyan májust, mint ezt a mostanit: 10. óta állandóan csúnya, szeles, esős hideg idő, és valószínűleg így lesz az ünnepek alatt is. Ha egy hétig szép idő van, akkor az ember el lehet rá készülve, hogy a jövő héten fájni fog, s hogy olyan lesz minden, mintha az őszt télbe kezdene hajlani. [...]

42

Reiter Róbert Emilia Reiternek
[Bécs, keltezés nélkül]

Kedves Milly, leveledet – a múltkori ajánlottat is – megkaptam, és miután a mult hét beiratási ácsorgásokkal telt el, csak most tudok válaszolni. Remélem, hogy nem aggódtok már megint, nincs semmi bajom, nem vagyok beteg és az egyheti nem-írásnak egyedüli oka az, hogy amikor esténként hazaértem, oly fáradt voltam, hogy le kellett feküdnöm s magam jól kialudni. Az alvásom különben változatlanul a régi, erős és mély, kevés álommal és reggel megtoldva egy kis lustálkodással. Ennek azonban most már nemsokára vége, mert megint korán kell kelni és egyébként is elhatároztam, ahogy beköszöntenek az egész szép napok, nagyon korán kelek, hogy sétálni mehessek a friss levegőn, mert napközben itt annyi a por, hogy az embernek néha úgy tűnik, mintha fátvol volna a szeme előtt. Az utóbbi időben nagyon sok eső volt, de most már talán megint sütni fog a nap is, úgy, hogy le lehessen már vetni a télikabátot, amely most már borzasztó súllyal nehezedik rám. Az enyém a legsúlyosabb egész Bécsben, a könyvtárban már minden ruhatáros ismeri, az egyik meg is kérdezte már, hogy nincsenek-e vasalók benne. Hű társa a kalapom, mely most már véglegesen nyugdíjba kerül, miután most már kalap nélkül járok. Azt írod, hogy akartok szövetet venni ruhának; ez teljességgel fölösleges, mert most, hogy a kék is reaktiválódott, annyi ruhám van, hogy lehet válogatni. Persze a tavalyi nyári öltöny stb. már egészen elhagyott, vagy jobban mondva én hagytam el, mert már úgyszólván kiesem belőle s most tartalékként lóg a szekrényben, várva, hogy mikor kerül rá megint a sor. Szóval: ruha teljesen fölösleges. Téli kabát, meg cipő fog kelleni, ami meg a kalapot illeti, hát nyáron úgysem viselek, s így csak őszt végére kell. A kalapgyárban nem tudnál kapni megint egy olyan velour-darabot, mint az enyém? Ha ott nem lehet, majd itt fogok nézni kalap után, de itt is nagyon drágák, különösen, hogy hetek óta megint lassan emelkednek az árak. A hús-árak oly magasságot értek el, mint még soha. Nálunk az étkezdedben is fölemelték az árakat napi ezer K.-val. Ha már ennél a pontnál tartok, hát azt is megírom, hogy szó sincs róla, hogy húsvétkor káposztát ettem volna, mert mindkét napon H-ék meghívtak. Úgyszintén tegnap is, amikor is jóféle kirántott bárány-húsban volt részem. Vasárnap így megjárna valahogy, de hétköznap – az egy egész külön, részeiben legmeglepőbb történet, melyben a bécsi „szakácsművészet” képességeinek tetőpontján mutatkozik.

A Tem.Zeit. változatlanul olvasom, mert továbbra is megkapom, mint azelőtt – az Olga volt tanítványának a nővérétől. Olvastam, hogy a líceumot meg akarják fosztani a nyilvános jellegétől, ha nem térnek át más oktatási nyelvre. Hát mit fognak csinálni a legkisebb unokanővéremmel, már csak azért is, mert hiszen más vallású nem mehet valamely felekezet iskolájába. Mehet most a német intézetbe. Hát Olga mikor érettségizik. És Drükkal?

Nálunk 28-án kezdődnek az előadások és valószínűleg július közepéig fognak tartani. A multkor írtad, hogy jött valami katonai irat, amit nekem alá kell írnom. Mi az? A fölmentést mellékelve, elküldöm. Valahogy el kellene menni a gyárvárosi telekbíróságra, egy Franzen nevű úrhoz, aki szám szerint az első közeg a fölmentésekben. Tőle meg lehet tudni, hogy meg lehet-e hosszabbítani úgy, ha nem vagyok ott. Azt hiszem, az idén kell utoljára meghosszabbítani.

Csak tartásokat derekasan magatokat, hogy mire hazakerülök, teljes egészségben találjalak Titeket, Mamát, Téged sokszor csókollak,

Róbert.

Kedves Milly, leveledet a fölmentéssel együtt megkaptam. Igazán túlzott óvatosságnak kell neveznem azt, hogy azért nem írtál, mert spanyolbeteg voltál és a levélen a baktériumok ide is elkerülhetnek. Megnyugtathatlak: van itt is éppen elég ezekből a teremtményekből, és nem hinném, hogy tvári segítségre várnának, ha itt valakinek ártani akarnak. Ez most megint ennek a fejfelé fordított időjárásnak a következménye: itt is roppant sok a hűlés és ilyen áramlat már nemigen vonulhat el anélkül, hogy Te ki ne vennéd belőle részedet. – Te is meg Mama is szóval megint orvoshoz jártok. Mannheimet különben sokat hallottam dicsérni. Nálad persze az volna a fontos, hogy sokat tartózkodj szabad levegőn. Egész nap irodában és mindig villamoson haza, aztán meg sohasem alszod ki magad rendesen, mert valószínűleg most is még mindig későn fekszel. Ennek természetesen mind az ellenkezőjét kellene csinálni és aztán, ha megint lesz nap, akkor sokat-sokat napon. [...]

A beiratás tényleg most lesz – e hónap végén és pénzem van már rá. A legutóbb avizált 900-t minél előbb fel fogom majd venni, hogy az elszámolás megtörténhessen. Nekem egyelőre úgy sincs szükségem rá.

Az én tanításom e hét óta szünetel egészen május 2-ig – a lány elutazott Velencébe húsvétra. Kíváncsi vagyok, hogy azért meg fogják-e fizetni ezt az időt.

Az újságokat is megkaptam – olvasom, hogy német színház lesz ott, igazán jó darabokat olvastam a műsoron, elmehetnél néhányat (Strindberg stb.) megnézni. Különböző Tvár egészen kifejlett kultúrfészek lett: Bartók, meg az a finn énekes stb. – mindmennyi alkalom, hogy Sárkány, az ő gyalázatos németségével feltalálja a Ziban az ő németségénél is hitványabb ostobaságát. Istenem, hogy tud egy ember olyan még hozzánemértésnek is nagyon vérszegény dolgokat leírni. Hogy a Hermann Bahr ilyen összehasonlításban nagyon magasnak tűnik, azt elhiszem, de önmagában – minden kereszténysége mellett – roppant keveset jelent – olyan ember, aki minden köpenyt magára terít. Hogy pedig most hitbuzgó keresztény, abból még nem következik az, hogy értékes is volna mint író. Milyen egészen más Kleist – Poroszország összeomlása után hajthatatlanul porosz nacionalista, és mégis milyen nagy író.

Csókollak sokszor,
Róbert.

Hallottam, fölfedezted, hogy én az [olvashatatlan szó] Kalenderben írtam valami cikket. Nem közölnéd velem is, hogy miről is van szó?

41
Emilia Reiter Reiter Róbertnek
Temesvár, 1924. IV. 19.

Kedves Róbert, tegnap kaptuk leveledet, amint írod, háziasszonyod még mindig beteg, ez kezd aggasztó lenni, milyen betegsége, nem-e tüdőbeteg és nagyon félünk, hogy még Te is megbetegszel és olyan hideg is van állandóan, nem vagy beteg, drágám? Tegnap küldtünk 15-én próbaképpen minta c.n. csomagot, írd meg pontosan a dátumot, amikor Te megkapod, hogy tudjuk, mit lehetne ilyenben még küldeni. A másik csomag Mihályonkelétől van, köszönd meg nekik külön lappal. E hó végén utazik Kati állítólag Németországba és vállal csomagot, IV. 29-én légy az állomáson Pestről jövő és frankfurti vagy Würzburgba menő gyorsnál, hogy átvehesd, persze a dolog nem olyan biztos, mert neki minden héten más terve van, majd még írok erről. (Most mondja, biztosan utazik és már nem írok még egyszer.) [...] Lencsiéknek már írtam, remélem, húsvétra eljönnek, ez a sok várakozás már unalmas kezd lenni. Most legalább színházba vihetem, állítólag nagyon jó társulat, tegnapelőtt adták Strindberg *Gesperster sonatáját*, mindenki el volt ragadtatva. Fényképet küldtél? Mert azt írta, hogy megígérted, akkor Jozefonkeléknek is kell egyet küldeni, azt hiszem, már írtam róla. Amit H. Bahr-ról írsz, nem lehet olyan pontos, hogy köpenyegfordító, mert nem írta akkor, hogy a természet-tudomány „war ihm nie bekömmlich”. Említett keresztény irányzatú új könyveket nagyon szeretném olvasni, biztosan nagyon drágák Bécsben a könyvek. Elfogultság azt

mondani, hogy jelentéktelen író, mert az irányzata a másik oldalnak nem felel meg. Kleisttel nem lehet hasonlítani, mert az ő kora sem becsülte meg. [...]

Szabó Dezső milyen exaltált ember, az ilyen művész lélek mind olyan hóbortos, de ez legalább igazi zseni, úgy látszik, úgy beszél is, ahogyan ír. Ma lesznek a remuneráció és emelések, lázas az egész iroda, kíváncsi vagyok már az eredményre. Remélem, voltál templomban az ünnepeken, és kívánjuk, hogy jól tölthessed a húsvétot, és menj azokon a napokon jobb helyre ebédelni. [...] Viselkedj jól, drágám, üdvözljük háziasszonyod, nagyon aggódunk miatta, hogy még mindig beteg, hogy neked nem fog ártani.

Csókolunk sok, sok szeretettel,
Mama és Milly.

Közzéteszi Balázs Imre József

ADORJÁNI PANNA

A RENDEZÉS VÉGE, AVAGY VÁLTOZATOK SZÍNHÁZCSINÁLÁSRA

Iulia Popovici (coord.): *Sfârșitul regiei, începutul creației colective în teatrul european. The End of Directing, the Beginning of Theatre-Making and Devising in European Theatre*

■ A Széchenyi Nemzetközi Színházi Fesztivál könyvsorozatában jelent meg román és angol nyelven Iulia Popovici szerkesztésében a *Sfârșitul regiei, începutul creației colective în teatrul european*, amely esszéken és interjúkon keresztül tárgyalja az európai színházi rendezés aktuális helyzetét. A kötet kiindulópontja, hogy az elmúlt évtizedek során jelentős változás állt be a rendezésről való gondolkodásban – egyre kevésbé tűnik tartathónak az a típusú rendezői színház, amelyben a darab fő alkotója a rendező, aki egy kiválasztott (klasszikus) drámát újragondolva érvényesíti sajátos vízióját, és ennek az interpretációnak alávetette a produkció minden további résztvevője. Az autoriter rendező alakját a sokkal barátságosabb színházcsináló váltja fel, aki gyakran egy személyben írója és rendezője az előadásnak, de aki a látszólagos kétszeres térfoglalás ellenére az előadás színészeit (és egyéb alkotóit) sokkal inkább alkotótársainak tekinti, mint valamely rendezői koncepció értelmében létrejövő alkotás kivitelezőinek. Ebből a megfigyelésből kiindulva Popovici könyve egyrészt különféle európai színházi modelleket vázol fel, és azokban kimutatja az említett változás módozatait, majd interjúk formájában különféle kortárs európai színházcsinálókat szólaltat meg, akik aztán személyesen vallanak arról, hogy miben más vagy újszerű a hagyományos rendezői státushoz képest az, ahogyan ők színházat csinálnak.

A kötet felütése egyben a könyv legizgalmasabb és leginkább informatív szövege, Duška Radosaljevic elméleti bevezetője. Ebben egyfelől történeti kontextust kap a színházcsinálás, a kollektív alkotás és a *devising* típusú alkotói módszer, másfelől tematizálódik mindezen fogalmak elméleti és gyakorlati háttere is. Fontos például, hogy ezek a részben új, részben csak másféle értelemmel felruházott fogalmak olyan színházi irányvonalakat és magatartásformákat fednek, amelyek némileg egymástól függetlenül és változó módokon alakultak a különféle színházi kultúrákban, következésképpen nem mindig könnyű az adott terminusokat lefordítani. Míg a magyarban némileg ismerős kifejezés a színházcsináló (angolul: *theatre-maker*), a román nyelvben sem a *creator de teatru*, sem az *autor de teatru* nem bejáratott fogalom, és egyik kifejezés sem adja vissza az angol változat egyszerűségét és pontosságát. A *devising* vagy *devised theatre* fogalmát sem a magyar, sem a román hagyomány vagy szakirodalom nem fordította le. Ez a típusú színház egyébként kissé leegyszerűsítve kollektív alkotást jelent, ahol a hatalom nem egyetlen ember – a rendező – kezében összpontosul, hanem valamelyest egyenlő(bb) mértékben oszlik meg az alkotók között. Radosaljevic tanulmányából azonban az is kiderül, hogy e fogalmak és módszerek esetében nincs egyértelmű tudományos konszenzus – annak ellenére vagy pontosan amiatt, hogy relatíve friss jelenségekről van szó. Ennek értelmében nem

túl meglepő, hogy a könyv elolvasása után sem alakulhat ki az olvasóban biztos kép arról, hogy mit is kell érteni „a rendezés leáldozása” vagy „a színházcsinálás megszűlése” alatt.

Ennek a bizonytalanságnak azonban más oka is lehet: kissé tágasnak bizonyul mind a felvetett témakör, mind pedig a vizsgálandó spektrum. A színházcsinálás ugyanis elsősorban formai és metodológiai változást jelent, és bár esztétikailag is értelmezendő, ez utóbbinak körvonalazása és problematizálása sokkal széleskörűbb és bonyolultabb vizsgálódást feltételezne, mint amire Popovici könyvében alkalom nyílik. A kötet az elméleti bevezető után ugyanis három esszében számol be a magyar, a francia és a román színházi kultúra szerzői színházairól – az esszék (a szerzők sorban: Tompa Andrea, Jean-Pierre Thibaudat és Iulia Popovici) mind hangvételekben, mind pedig tartalmi gazdagságukat illetően hullámzóak, és Radosaljevic tudományos igényű dolgozata után kissé felszíneseznek hatnak. Nem derül ki, hogy miért pont ennek a három kultúrának a bemutatására esett a választás, ahogyan az is esetlegesnek hat, hogy milyen színházcsinálókat kérdeznek meg a könyv második felét alkotó interjúorozatban. A megszólaltatott alkotók szinte kivétel nélkül elismert európai színházi embereknek számítanak, akiket elméletileg a színházcsinálói státusz kötne össze, és akiknek saját munkamódszerükről tett vallomásaikból kiderül, hogy mennyire széleskörűen és sokféleképpen értelmezhető az, amit a klasszikus értelemben vett rendezéstől megkülönböztetve színházcsinálásnak értünk. Ez a sokféleség egyrészt felszabadítóan hat, mert teret enged különféle egymást felülíró vagy kiegészítő interpretációknak, másrészt viszont a felsorolt módszerek néhol olyannyira különböznek, hogy már-már túlságosan tágassá teszik a színházcsinálás fogalmát. A rendezők között vannak olyanok, akik hagyományosabbak mind a szerzőiségről való gondolkodást, mind pedig az előadás feletti kontrollt illetően, mások viszont teljességgel közös alkotásokat hoznak létre, amelyekben minden résztvevő egyenrangú alkotóként van jelen, gyakran mindenféle meghatározás vagy feladatkör leírása nélkül. Ugyancsak széles a skála azt illetően, hogy egyik-másik rendező hogyan viszonyul a szöveghez, milyen mértékben és hogyan használ már létező drámákat és irodalmi szövegeket, vagy írja saját maga az előadá-

sok szövegeit, és az is változó, hogy mikor születik meg a saját szöveg, és milyen mértékben vállalhat szerepet ezek megírásában a színész. Változó, hogy melyik színházcsináló milyen mértékben és milyen minőségben szólal meg: Joël Pommerat vagy Rodrigo García például hosszasan beszélnek arról, hogy társulat-, illetve intézményvezetőkként milyen kihívások érik őket, míg Wojtek Ziemelski és Mundruczó Kornél vagy a három román alkotó (Gianina Cărbunariu, Bogdan Georgescu, Catinca Drăgănescu) „csupán” színházcsinálói mi voltukban nyilatkoznak.

A *Sfârșitul regiei...* egész Európát igyekszik körbejárni, és ezért szinte magától értetődő, hogy a kötet két nyelven íródott: románul és angolul. Az eredményben nincs semmi kivétlival – a jó minőségű fordítás kellemes meglepetés egy olyan környezetben, ahol a többnyelvű könyvek angol változatai nem mindig ütnek meg az elvárt szintet. A *Sfârșitul regiei...* mind románul, mind angolul jó olvasmány, és talán még izgalmasabb volna, ha az angol változat nem teljesen különállóan, a könyv második felében kapna helyet, hanem valamilyen formában a román szövegek közé ékelődve, egyetlen hatalmas, kétnyelven szuszogó organizmusban. Bár dicséretes, hogy a kötet nemzetközileg és különféle kultúrák keresztmetszetében helyezi el a színházcsinálás megújuló fogalmát, talán pontosan ebben az univerzalitásra való törekvésben rejlik a könyv gyenge pontja is. A rendezéssel kapcsolatosan megfigyelhető változások ugyanis lehetnek Európán, sőt, akár világszerte fellelhetőek, de azok vizsgálata mégsem célravezető ekkora léptékben – vagy ha igen, akkor nem ebben a formában. Ugyanakkor izgalmas lett volna egy hasonlóan olvasmányos kötet, amely egyedül a romániai színházcsinálási attitűdök megújulását veszi górcső alá, ennek pedig az angol nyelvre való lefordítása ugyancsak üdvözlendő volna.

A *Sfârșitul regiei, începutul creației colective în teatrul european* a címéhez méltóan nagy léptékű problémát nyit meg, amelyre azonban nem sikerül hasonlóan nagy léptékű választ adni. Ehelyett olvasmányos interjúkötet Európa különféle, jelenleg izgalmas színházi alkotóival, kissé esetlegesen összetakolt elméleti és kontextust felvázoló gyorstalpalóval beszélve. Elolvasása után csak a bosszankodás maradt, hiszen szinte minden komponense jó, a végeredmény valahogy mégsem az igazi.

„HOL VAN A BOLDOGSÁG, MI VAN A BOLDOGSÁGGAL?”

Mán-Várhegyi Réka: *Boldogtalanság az Auróra-telepen*

■ Mán-Várhegyi Réka novelláinak szereplői vidéki és városi értelmiségiek, középkorúak, idősek, kamaszok, kapuzárásai pánikban szenvedő férfiak és nők. A kötet novelláiban nincsenek sem ismétlődő szereplők, sem pedig ismétlődő helyszínek, ami azonban mégis szorosra fűzi ezeket a szövegeket, az a kilátástalanság, a boldogtalanság, a folytonos feszültség, az identitás keresésére és a mindennapi, konvencionális helyzetekből való kilépésre tett sikertelen kísérletek sorozata.

Az egyik legerősebb összekötő elem talán a család motívuma, amely végigvonul az egész kötetben. Majdnem minden novellában meghatározó szerepet játszik a szereplők sorsának további alakulásában. A család mint a lelki terror, az érzelmi zsarolás, a megfosztottság, a szeretetlenség, a nyomasztó légkör, az erőszak, a másik feletti uralkodás, a meg nem értés, az elnyomás, a szerepjátékok zűrös hálója jelenik meg, ami mintegy előre meghatározza a szereplők életének minden mozzanatát. Olyasvalami, amiből nem lehet (büntetlenül) kilépni. A *Viszlát, kamaszok!*-ban olyan kisközösség, amelynek öröksége a „szeretetlenség, háj, kulturálatlanság”, és ahol az elbeszélő kislány első gondolatai a világról, hogy: „kövér, aranyeres családba születtem egy kétpejtű ikerpár fiatalabbik tagjaként. Panni és én kamaszkorunkra tohonya krumpliszákokká váltunk, saját szüleink lettünk egy számmal kisebb méretben.” Ugyanez jelenik meg a *Két puha pofon* című novellában, ahol a középkorú hazalátogató nőt úgy kezelik idős szülei, mint kamaszlányt, aki nem mondhat ellent édesanyjának, s ha mégis megteszi, annak két „atyai” pofon a következménye; vagy az *Idegenek az éjszakában* című szövegben, ahol az anya maga mellé láncolja a lányát, később pedig betegségét felhasználva zsaro-

lással igyekszik hazalátogatásra, majd maradásra kényszeríteni fiúgyermekét.

További kapcsolódási pont lehet az identitásnak, a „ki vagyok én?” kérdésnek a megjelenése, amely a legtöbb novella alapproblémáját képezi. Az önmagaság keresése erőteljesen összekapcsolódik a megszokottságból, rutinszerű életvitelből való kilépés eseményével. Azonban ha adódik is olyan szituáció, ami kimozdítatná ezeket a szereplőket a megszokottság állapotából, vagy nem mernek vele élni, vagy ha élnek vele, végül mégis mindent visszazökkentenek a régi kerékvágásba (pl. *A portré* című novellában megjelenő idős apa új kapcsolatba kezd, de csakhamar kilép belőle, ugyanúgy folytatva az életét, mint azelőtt élt; a *Mária nem bírja a meleget* című szöveg háziasszonya pedig férje és gyermekei távollétében szórakozni indul fiatalkori ismerősével, azonban azt sejtjük, hogy a viszony nem jön létre, csak egy fotó őrizt ezt az alkalmat, piros ruhában és éjfélete csizmában, „ami később még jól jöhet”). Mind változásra vágnak, arra, hogy új helyet találjanak maguknak a világban, de ezért vagy nem hajlandóak kockázatot vállalni, vagy ha mégis megteszik, akkor a stabilitás, a bizonyosság, a megszokottság hiánya válik elviselhetetlenné számukra. Körkörösén ismétlődik minden (például *Jövőre az Adriára megyünkben*) – kísérlet a kitörésre és visszazuhanás a kilátástalanság kényszerű állapotába.

Egy másik megoldás, amiben a kilépésre való törekvés szépen kibomlik, az egyes szereplőknek másvalaki testében ébredése vagy a másik nézőpontjának, képességeinek birtoklása (ennek is tulajdoníthatunk kötetsszerzőve jelentőséget, a három részre tagolt kötetben mindannyiszor a fejezetzáró novellákban jelenik meg). A másként ébredni leitmotív

(*A csatárnő bal lába életveszélyes*, Gyökér, *Jó hit, rossz szerencse*) mindannyiszor a magamból való kilépés, a magamat egyszerre kívülről és belülről látás eseményére irányul, a másik nézőpontjába, testébe való behelyezkedés mint a megérteni és megismerni akarás aktusa jelentkezik. Az identitáscsere a nemi szerepek lebontásának alakzataként is funkcionál, például *A csatárnő bal lába életveszélyes* című szövegben az addig a pálya szélén olvasgató feleségből egy csapásra világszerte elismert futballjátékos válik, aki megszünteti az átjárhatatlanságot a női és férfi foci között, reklámcégeknek dolgozik, sorra igazolják le a népszerűbbnél népszerűbb csapatok, s akinek férje a háttérben tevékenykedve az UNICEF nagyköveteként Afrikába látogat, otthon várja örökbefogadott gyerekeikkel, és a sikeres feleségről elnevezett alapítványt igazgatja.

Szintén kötetsszervező elemként léphet fel a test és az ahhoz való viszony. A test fetiszizálására, a testkultuszra való rámutatás a szövegek egyik fontos komponense, a fiatalság megőrzésére tett kísérletek például rendre kudarcba fulladnak vagy nevétségessé válnak (*Idenek az éjszakában*, *Az ihlet súlya*, *Bűz*). A gyermeki és öregkori szexualitás, a nemiség felfedezése, a meztelenség, a test és a hozzánk kapcsolódó szégyen és tabu feloldása (*A fekete pont*, *A portré*) is rendkívül izgalmas ezekben a novellákban. Ha van olyan pont, amelyben a traumát traumaként érzékeli a szereplők, az általában a testhez kapcsolódik valamilyen módon.

Külön érdeme ezeknek a novelláknak a nyelvi sűrítettség és tömörség, a humor és az éles ironia, a feszes szerkezet, a vál-

tozatos narrációs technikai eljárások (például a behelyezkedés, a folytonos nézőpontváltás megoldásai a *Jó hit, rossz szerencsében* vagy a *Portré* című novella szándékosan rontott, az elbeszélés sodró menetét – a cselekmény szintjén is – megakasztó, kimozdító váltásai). A finom humor és ironia azonban mégse oldja fel a tragikumot. A szövegek mindenikéből hiányzik a csattanó, amitől még sokkal nyomasztóbbá válik ez a világ. A csattanók elhagyása ugyanis előrevetít két lehetséges irányvonalat: vagy az történik, hogy ezzel csupán elodázódik a tragédia, ami a szereplők életének egy adott pontján szükségszerűen be fog következni, így az időleges felfüggesztettség állapota még inkább elviselhetetlennek látszik, vagy pedig az, hogy a tragédia egyáltalán nem következik be, mert nem következhet, ugyanis ez egy olyan világ, amelyikben az embereknek nincsen tragédiájuk, mert a tragédiák el sem tudnak kezdődni. A tragikus esemény bekövetkezése jelenthetne valamilyen kiutat az eleve adottnak tűnő, determinisztikus kilátástalanságból, az individuummként való kiemelkedés egyik módja lehetne, és mégsem válik azzá. *A Viszlát, kamaszok!* című novella elbeszélője és ikertestvére például „rendes sebre vágynak”, égő cigarettát eloltani a felkaron, az arcon.

Mán-Várhegyi Réka első kötete erős pályakezdés, a boldogtalanság által belakott és szorosra fűzött világok lenyomata, ahol a traumát nem lehet traumaként meg- és átélni, s a legnagyobb tragédia, hogy nincsenek is tragédiák, mert valódi sorsok sincsenek.

Kész Orsolya

„A KÁSA NEM ÉTEL, A TÓT NEM EMBER”

Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben.*

19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon

■ Tanárember számára az egyik legnagyobb boldogság, ha egykori tanítványa sikeréről értesül. Márpedig e sorok írója ezúttal nem maradhat kívülálló, hiszen e kötet alkotója legelső gimnazista tanítványa közé tartozott, majd amikor diplomája megszerzése előtt tanítási gyakorlatot kellett végeznie, szakvezetőjének ismét régi történelemtanárát választotta. Persze már utóbbi esemény óta is sok víz lefolyt a Dunán; a bajai származású és a városhoz azóta is ezer szállal kötődő Tamás Ágnes azóta bölcsészdoktori fokozatot szerzett, s ma a Szegedi Tudományegyetem megbecsült tudományos munkatársa. Érdeklődése korán fordult a kisebbségi tematika felé, hiszen maga is (német) nemzetiségi gimnáziumban végzett, és szerzett magas szintű nyelvtudást. Másrészt szülővárosa, Baja maga is olyan, mint a régi Magyarország kicsiben: különféle nemzetiségek olvasztótégelye; a bácskai kisvárosban évszázadok óta élnek együtt szerbek, bunyevácok (katolikus délszlávok), horvátok, svábok (németek) és magyarok. A szerző első önálló szakkönyve a rá jellemző módon precíz munka, amely többévtényi kutatómunka után elkészített doktori munkájának foglalata.

Am a kötet nemcsak a szerző iránt valamiért elfogult bajaiak számára lehet érdekes olvasmány. Olyan témával (a magyarországi nemzetiségek megjelenítése a magyarországi és monarchiabeli élclapokban) foglalkozik ugyanis, amely egyrészt teljesen újszerűvé teszi vállalkozását, másrészt az eleve soknemzetiségű bácskai régióban különösen izgalmas lehet, hiszen itt a nemzetiségek és kultúrák együtt (vagy egymás mellett?) élése a mai napig természetes. Az Osztrák–Magyar Monarchia azonban a különféle nemzetiségek igazi gyűjtőhelye volt, és önállósodási törekvéseik, nemzeti ébredésük, illetve az államalkotó nemzetek erre adott

válaszai a kisebbségi kérdést a dualista államalakulat egyik legégetőbb problémájává tették, bár megoldani nem sikerült azt. A 19. század második fele ugyanis a magyar nacionalizmus feléledésének időszaka is volt, s az uralkodó elit az „egy nemzet” eszméjében hitt, a kisebbségek kultúráját pedig alacsonyabb rendűnek tekintette. Bármennyire szívesen is söpörték volna le az asztalról a nemzetiségek ügyét, a kérdés mégis „benne volt a levegőben”, foglalkoztatta a közvéleményt, és ez a kor humoros sajtójában is tükröződött. Ez az időszak ugyanis a magyar sajtótörténet fontos korszaka is: a rádió, televízió, mozi, internet előtti időszakban az írott sajtó volt a legfontosabb információforrás, és tömegével jelentek meg a különböző politikai irányultságú, eltérő tematikájú, eltérő olvasói rétegeket megcélzó sajtótermékek, köztük élclapok, vicclapok egész sora is. Persze maga a típus és annak ma már jellegzetes műfajai (karikatúra, gúnyrajz, paródia, pamflet, gúnyvers stb.) is nagyrészt ebben az időben formálódtak ki, anélkül hogy a jelenségnek egyfajta illemtana létezett volna.

A szerző munkája során 1860 és 1899 között kiadott élclapokat vizsgált abból a szempontból, hogyan is jelenítik meg a Monarchia nemzetiségeit, különös tekintettel a dualizmus korának néhány, a kérdés tekintetében fajsúlyos eseménye (horvát–magyar kiegyezés, Memorandum-per stb.) idején. A vizsgált lapok: a kezdetben Jókai Mór által szerkesztett *Az Űstökös*, a *Bolond Miska*, az osztrák *Figaro*, a *Borszem Jankó*, a *Ludas Matyi* és a *Herkó Péter*. (A *Bolond Miska* szerkesztője és gyakori szerzője a szintén bajai születésű költő Tóth Kálmán volt, akit a maga idejében Petőfi és Arany egyik legtehetségesebb követőjének tartottak, ám neve mára az emléket hűen ápoló szülővárosán kívül csaknem teljesen feledésbe merült.) Ezek kö-

zött egyaránt volt kormánypárti és ellenzéki szemléletű folyóirat, ám a nemzetiségek ábrázolásában inkább csak árnyalati különbségek figyelhetők meg közöttük, hiszen a kormánypártok és az ellenzék közötti törésvonalak elsősorban nem a nemzetiségi kérdés tekintetében húzódtak.

A Monarchia számtalan nemzetisége természetesen eltérő súllyal szerepelt a lapok hasábjain, a „problémás” kisebbségeknek (szerb, szlovák, román) pedig megjelenítése is túkrözte társadalmi megítélésüket. A megjelenítés alapjait többnyire a többségi magyar társadalomban élő, olykor tudatosan is táplált sztereotípiák jelentették. Népekkkel, nemzetekkel kapcsolatban természetesen ilyenek a mai napig léteznek, elég csak a „takarékos” skótokra, a „pontos” németekre, a „hideg” skandinávokra vagy a „szenvédélyes” olaszokra gondolni. A vicclapok ábrázolásai nagyrészt ezekre a sztereotípiákra játszanak rá, és erősítik is azokat, bár a korszakban az általánosítások csekély változása is megfigyelhető. A 21. századi olvasó számára persze elég furcsa lehet, hogy a korban még hírből sem ismerték a „politikai korrektség” fogalmát, így egyes ábrázolások mai szemmel nézve rendkívül bántónak tűnhetnek. A szerbeket például (fő exportcikkük miatt) nem ritkán sértés, a „tudatlan” szlovákokat (tótokat) majom alakjában jelenítették meg a karikatúrákon, míg a románok ismertetőjele a hosszú, ápolatlan haj, a jellegzetes kucsma, a bocskor és a zeke voltak. (A karikatúrák magyar szereplői jellemzően polgárosultabb öltözéket viselnek, ezzel is jelezve kultúrájuk magasabbrendűségét.) A 19. század végének társadalmában egyre fontosabb gazdasági szerephez jutó zsidóság ábrázolására értelemszerűen még nem vetül rá a holokauszt árnyéka. Velük kapcsolatban elég sok dehumanizált ábrázolás kapott teret, pl. sáska, ördög, csúszómászó, ravasz róka, majom képében vagy ilyen jelzőkkel említve jelenítették meg őket, különbséget téve a zsidó nagypolgárság és a szegény galíciai bevándorlók között.

Ezekre az ábrázolásokra természetesen rávetültek az aktuálpolitikai viták, továbbá a súlyos tragédiákkal terhelt közelmúlt emlékei is; a románokhoz és szerbekhez fűződő képzettársítások nem választhatók el az akkor még nem olyan távoli 1848–49-es időszak eseményeitől. A pánszláv mozgalmakhoz ekkortájt közeledő szlovákok állandó kísérőeleme a drótos (jellemzően

tótok által űzött mesterség) és a jellegzetesen tört magyar nyelvtudás ábrázolása. Mindkettő megmutatkozik a szlovák nemzeti törekvéseket kipellengérező gúnyversben (*Borsszem Jankó*, 1868): „Hej derik tót zembert / Fogja muszka hordoznyi / Zeszunk, ziszunk, jól mulatunk / Nem kell többet drotozni! / Lesz mi nekunk szip zországunk / Uj szürdolmány, uj nadrag / Cseh pimaszka, borovicska / Kövir disznó, kapusnyag. / Hej derik tót zember / Nem fog többet dolgozni, / Zeszunk, ziszunk, hej szlováne! / Nem kell többet drotozni!” A szlovákokat politikai követeléseik, orosz, majd cseh orientációjuk miatt *Az Űstökösben* és a *Borsszem Jankóban* „hálátlannak” tekintették, akik magyarellenes, rossz hazafiak, bár az antiszemita beállítottságú *Herkó Páter* megértőbb velük (1848-as szerepüket is kiemeli), s a magyar kormányt inkább „zsidóbarát” politikájáért kárhóztatja, mintsem a szlovákok elleni fellépései miatt. A drótotót figurája azonban pozitív összefüggésben is megjelenik: a szlovák származású miniszter, Baross Gábor a *Borsszem Jankó* egy karikatúráján például úgy jelenik meg, mint akinek az időlegesen megromlott horvát–magyar egységet jelképező edényt kellene összefoltoznia. A szerbeket többnyire vérszomjas tekintettel, harcias testtartással ábrázolják, néplelküket pedig *Az Űstökös* 1890-ben így foglalja össze: „A szerbek. Mindmegannyi vad-rózsák, »szerb tövisek«-kel.”

Tamás Ágnes könyve számos szempontból (képi ábrázolás, öltözék, ételek-italok, névadás, állandó szereplők, beszélő nevek, nyelvhasználat ábrázolása, nemzetiségi politikusok/vezetők megjelenése stb.) vizsgálja meg a nemzetiségek ábrázolását a kor humoros sajtójában; megállapításait számos képes és szöveges dokumentummal támasztja alá. Ezekből nemcsak a dualizmus korának egyik kulcsproblémájáról tudunk meg sokkal többet, de a kialakuló magyar tömegsajtóról és a korabeli magyar néplelekről általában is. Bár az élclapok a dolog természetéből adódóan egy korszak valóságát olykor elferdítve, máskor felnagyítva („görbe tükörben”) mutatják meg, arra nézve mégis adalékokkal szolgálnak, hogy miért fajulhatott odáig a helyzet, hogy az 1910-es években a magyarországi kisebbségek jelentős része jövőjét már nem a dualista monarchia kezei között képzelte el.

Mayer János

NÉP – NEMZET – ZSIDÓ

Gyáni Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*

■ Aki kezébe veszi Gyáni Gábor *Nép, nemzet, zsidó* című tanulmánykötetét, biztosra veheti, hogy érdekes és elgondolkodtató olvasmányélményben lesz része. Mindehhez azonban nem árt, ha az olvasó rendelkezik némi olvasottsággal az eszmetörténeti munkákat illetően, hiszen a könyvben szereplő tanulmányok erősen építenek az olvasók előzetes ismereteire. Mindemellett a kötetben közzétett (vagyis inkább összegyűjtött, hiszen régebbi tanulmányok egy kötetben való megjelentetéséről van szó) írások olyan fontos, a történészek által sokszor át nem gondolt fogalmak jelentéseit és tartalmát igyekeznek körüljárni, mint a nép vagy a nemzet. Pontosan kikre is gondolunk a „nép” és „nemzet” fogalmak alkalmazásakor, változott-e fogalmak tartalma az idők folyamán, kiket rekesztünk ki ezekből a csoportokból, illetve a magyarság öndefiníciójában és történelemszemléletében a fogalmak milyen szerepet töltenek be? Ilyen és ehhez hasonló kérdéseket jár körül a szerző, aki hosszú ideje foglalkozik már a 19. és 20. század társadalom- és mentalitástörténetével, a kollektív emlékezettel és nemzeti történelmi kánonnal, mely témakörök e tanulmánykötetben is hangsúlyosan jelentkeznek.

A közel 280 oldalas könyv három nagy fejezetre tagolódik. Az *Előszót* követően az első nagy blokk a *Nép* címet viseli, és három tanulmányt tartalmaz. Az első írás *A nép maga valójában* címmel a 'nép' fogalmának kialakulását, változó értelmezését és belső tartalmát (mennyire egységes valójában az a társadalmi csoport, amelyet 'nép' szóval írunk körül) mutatja be. Az írás lényegében az ezzel a témával foglalkozó kutatók eredményeinek, meglátásainak összefoglalása, kezdve a társadalomnéprajzi megközelítéstől a jogi értelmezésen át a szociológiai megfontolásokig. Ez egyfelől hasznos, mivel a téma iránt érdeklődők és némi olvasottsággal rendelkezők számára ez a tanulmány kiváló összefoglaló s emellett iránymutatás a tekintetben, hogy mely

szerveket (és műveiket) érdemes még elolvasni annak érdekében, hogy tudásunkat még inkább elmélyítsük. Az olyan olvasó számára azonban, aki nem rendelkezik legalább minimális információkkal a témát illetően, nehezen érthető és követhető az írás. A második tanulmány – *Falusi elidegenedés, avagy individualizáció Németh László Gyász című regényében* – már a laikus olvasó számára is érdekes lehet. A szerző a címben szereplő regény új értelmezését, elemzését adja, méghozzá abból az aspektusból, hogy a főszereplő – Kurátor Zsófi – falusi társadalomtól, a néptől való eltávolodását nem irodalmi, hanem társadalomelméleti szempontból vizsgálja: a gyászába bezárkózó özvegy végeredményben megszabadul a társadalmi kötöttségektől, független individuummá válik. A harmadik tanulmány *A paraszti individualizáció Erdei Ferenc felfogásában* címmel végeredményben Erdei Ferenc *Parasztok'* című művét, pontosabban a könyvet övező tudományos diskurzust és kritikákat ismerteti. Emiatt a fejezet zárótanulmánya bár egyfelől sok szempontból bemutatja Erdei munkáját, ám ahhoz, hogy az olvasó igazán értékelni tudja az írást, nem árt ismerni Erdei könyvét is.

A második nagy fejezet *Nemzet* címmel a legterjedelmesebb: öt tanulmányt tartalmaz. Az első írás *Nemzetelméletek és történetírás* címmel az előző fejezetben található tanulmányokhoz hasonlóan összegzi és ismerteti a nemzet fogalmához, valamint a nacionalizmushoz kapcsolódó elméleti megfontolásokat, tudományos diskurzust, valamint kimutatja az összefüggést a történetírás és az előbb említett két fogalomhoz kapcsolódó elméletek között. A *Bibó István kiegyezés-kritikája* című írás a híres tanulmány körül kialakult tudományos vitát mutatja be, új nézőpontokra hívva fel ezzel az olvasó figyelmét. A harmadik tanulmány *A nacionalizmus és az Európa-kép változásai Magyarországon a 19–20. században*) különös aktualitása van, mivel

Magyarország Európához való viszonya jelenleg ambivalens. Gyáni Gábor kimutatja, hogy már Széchenyi óta alapvetően követendő mintaként tekintettünk Európára, s ebben csupán Trianon jelentett fordulópontot. Ezt követően a szerző kitér a Trianont követő időszakra, az úgynevezett közép-európai európaiság fogalmára, a hidegháború időszakára, valamint a páneurópai gondolatkörre is, teljes képet nyújtva ezzel a címben jelzett témáról.

A fejezet utolsó előtti tanulmánya – *Sorskérdések és az önmegértés nemzeti diskurzusa a globalizáció korában* – különösen érdekes. A „Mi a magyar most?” kérdésfelvetés kapcsán járja körül a modern identitásdiskurzusok legfontosabb sarokpontjait. Az általános elméletek bemutatása után a szerző rátér a magyar identitás legmeghatározóbb elemeire (pl. sorskérdések, nemzetért való aggodalom), valamint arra, hogy az identitás hogyan kapcsolódik össze a kirekesztés-befogadás folyamataival. A második nagy blokkot a *Nemzet, kollektív emlékezet, public history* című tanulmány zárja, amely kétségkívül az öt írás (sőt talán az egész kötet) legizgalmasabb darabja, és amely egyaránt izgalmas és érdekes lehet mind a laikus olvasó, mind a társadalomkutatók számára. A közel 40 oldalas értekezés bővelkedik érdekes meglátásokban, és jöllehet itt terjedelmi okokból nem térhetünk ki minden részletre, három dolgot érdemes kiemelnünk. Egyrészt a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a politika és történelem, a történelmi szakma között kapcsolat áll fenn azáltal, hogy a politika nagyon gyakran használja a történelmet saját öngazolására, s ezt a kapcsolatot tovább bonyolítja, hogy a kollektív emlékezet és a racionális történetírás között gyakran ellentét feszül. Ehhez kapcsolódik a *public history* fogalmának megjelenése: leegyszerűsítve a széles társadalmi rétegeknek szóló történetírás, melynél fokozottan fennáll a veszélye annak, hogy az ezt művelő történész eltér a történelmi valóságtól akár politikai, akár kereskedelmi okokból (hiszen a a *public history* művelése legtöbbször piaci alapú, példa erre a BBC History tévécsatorna, a *Rubicon* vagy akár a *Trianoni Szemle*, valamint a szélsőjobboldali könyvek kiadása és terjesztése). A harmadik érdekes téma, melyet a szerző körüljár, a nemzeti emlékhelyek kérdésköre: jelenleg miért csak és kizárólag Trianon számít össztársadalmi

szinten elfogadott nemzeti tragédiának, a holokauszt például miért nem? A válasz abban rejlik egyfelől, hogy a zsidóságot nem magától értetődően tekintjük a magyar nemzet részének, másfelől mai napig tisztázatlan a társadalmi emlékezet és tudat szintjén, hogy a holokauszt során ki volt az áldozat és ki az elkövető.

Az utolsó nagy fejezet a *Zsidó* címet viseli, s három tanulmányt tartalmaz. Az első az *Identitás versus imázs: asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság életében* című írás. Gyáni ebben arra a komplex kérdésre keresi a választ, miszerint ki vagy mi a zsidó, rávilágítva a zsidó identitás összetettségére, az asszimiláció folyamatára és az ennek ellenére megmaradó különállásra (a vallási kötődés megőrzése okán), mely az identitás és imázs (tehát hogyan látja az adott személy önmagát és hogyan látja őt a környezete) kettéválásához és a folyamatosan jelen lévő antiszemitizmushoz vezetett. A következő tanulmány – *Zsidó identitáskonstrukciók a múltban* – szervesen kapcsolódik az előzőhöz. Az írás alapvetően Fenyves Katalin *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*² című könyvét és mondanivalóját mutatja be, és kritikai megjegyzésekkel látja el. Fenyves könyve négy különböző zsidó generáció életútján keresztül mutatja be az asszimiláció folyamatát, szintjeit és az ezzel párhuzamosan felmerülő problémákat, antiszemitizmust a 19. század első évtizedeitől kezdve egészen a második világháborúig. A fejezet zárótanulmánya – *Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában* – kifejezetten érdekes, hiszen a várakozással ellentétben a szerző nem Bibó híres tanulmányát (*A zsidókérdés Magyarországon 1944 után*) elemzi, hanem arra keresi a választ, hogy ezt az írást megelőzően Bibó hogyan vélekedett a kérdésről, milyen információink vannak erről, valamint a tudományos szférában milyen álláspontok léteznek erre vonatkozóan. Ehhez nem csupán Bibó régebbi értekezéseit, hanem visszaemlékezéseit is felhasználja Gyáni, és arra a következtetésre jut, hogy Bibó álláspontja 1944 előtt inkább Németh Lászlónak a *Kisebbségben* című művében megfogalmazott álláspontjához állt közel.

Összességében elmondható, hogy Gyáni Gábor kötete egyértelműen olyan kérdéseket vet fel, és olyan fogalmi problémákat jár körül, amelyeket minden,

a 19. és 20. századdal foglalkozó törté-
nésznek érdemes végiggondolnia, és –
jóllehet a munka nem sorolható a könnyű
olvasmányok közé – annak, aki minőségi

szinten kívánja művelni a történettudo-
mányt, mindenképpen javára válik, ha
kézbe veszi.

Harkai Ágnes

■ **JEGYZETEK**

1. Erdei Ferenc: *Parasztok*. Hasonmás kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973.
2. Fenyves Katalin: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Corvina Kiadó, Bp. 2010.
3. Bibó István: *A zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. (Fehér Ferenc tanulmányával.) Múlt és Jövő Kiadó, Bp. 2001. Eredeti megjelenés: 1948.

AZOK A BOLDOG SZÉP NAPOK...

Csatári Bence: *Az ész a fontos, nem a haj.* *A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája*

■ Nagyon nehéz kizárni a szubjektivi-
tást, ha egy olyan könyvet lapozunk,
melynek témája a könnyűzene története
a Kádár-korszakban. Ezt elsősorban ma-
gamra értem, ugyanis a cím és témafel-
vetés alapján igen nagy elvárásokkal és
vegyes érzelmekkel kezdtem az olvasást,
hiszen ifjúkorom kedvenc slágerei, együt-
tesei (gondolom, ezzel nem vagyok egye-
dül) történetével és viszontagságaival ta-
láltam magam szemben. Így meglátásaim
igencsak szubjektívek, viszont kizárólag
a jóindulatú és építő kritika szándékával
születtek.

Csatári Bence idén megjelent kötetével
nem kevesebbre vállalkozott, mint az
1957–1989 közötti időkeretbe belesűríteni
a magyarországi könnyűzene és a szocia-
lista rendszer viszonyát. Műfajilag hangsúly-
osabb teret mégiscsak a rockzene kapott,
de a szerző igyekezett kiterjeszteni és meg-
említeni a táncdal és a jazz kezdeteitől a
különböző új hullámú, akár alternatív mű-
fajokkal bezárólag minden zenei vonula-
tot, amely a szocializmus időszakában fel-
bukkant Magyarországon (is). Tény azon-
ban, hogy a rockzene megjelenésével és
népszerűségének előretörésével az addigi
könnyűzenei műfajok háttérbe szorultak,
de ettől függetlenül mindvégig léteztek (és
ma is léteznek). A szerző tehát hangsúlyo-
san a rockzene és annak különböző műfa-
jain keresztül mutatja be a szocialista kor-
szak zenei kultúrpolitikáját.

A kötet nem egy adott együttes törté-
netéről szól, sőt az együttesek felbukka-

nása a teljesség igényének a kizárásával
történik. A formációk szereplése a forrá-
sok adta lehetőségektől függ, a szerző
szubjektív szelekciója alapján. Viszont
egyértelmű azoknak az együtteseknek a
többszörös „szerepeltetése”, amelyekről
a szerző interjúk, beszélgetések miatt
több információt gyűjtött: például az
Omega, Illés, Beatrice stb.

A témaválasztás nem teljesen újszerű,
mivel az adott zenei műfaj meghonosodá-
sától kezdve Magyarországon is megjelen-
tek az első képes (vagy karikatúrákkal áb-
rázolt) rocklexikonok, majd később a mű-
faj és együttesek történetét feldolgozó
munkák. Manapság is igen népszerűnek
számítanak az ilyen jellegű visszaemléke-
zések, interjúk. Létezik tehát precedens,
melyből érdemes kiemelni Jávorszky
Béla, Sebők János vagy Szőnyi Tamás
újságírók eddigi munkásságát.¹ Ugyan-
csak újságírók által vagy segítségével je-
lent már meg kötet például Vikidál Gyulá-
ról, Nagy Feróról, legújabban Szörényi
Leventéről is. 2014-ben Mihály Tamás, az
Omega együttes basszusgitárosa is kiadta
visszaemlékezéseit. E kiadványok igen
népszerűek. Legtöbbjükhöz antikváriu-
mokban is nehéz hozzájutni, annak elle-
nére, hogy például a Sebők könyve már
a harmadik kiadáson van túl. Ezeket a for-
rásokat Csatári Bence is felhasználta
könyvében, amellyel bevalloan ezek
mellé kíván felsorakozni. Kötete a 2008-
ban az ELTE-n megvédett doktori disszer-
tációjának átdolgozott (azóta feltárt ada-

tokkal kibővített) és közérthetőbb nyelvezetre átglyúrt változata. A szerző számára nem új a téma, ugyanis eddigi publikációiban foglalkozott bizonyos aspektusával, rendszeres szereplője műsoroknak, valamint tudomány-népszerűsítő cikkekben is ígvekszik közelebb hozni olvasóit kutatásai eredményeihez. Ugyanakkor nem egyszerű eltalálni a szakmaiság és a témából eredő könnyedebb (populáris) stílus behatárolta középutat. Ebben némiképp segít, hogy a szerző szakmáját tekintve újságíróként is tevékenykedett. Kötetére végig ez az egyensúlyozás jellemző, hogy történelmi alapossággal írja le és járja körbe ugyanakkor a Kádár-korszak könnyűzenére vonatkozó kultúrpolitikai döntéseit, történelmi tények és adatok „szárazságát” érdekes történetekkel, anekdotákkal lazítja fel.

A kötet öt fő fejezetből áll, ahogyan a szerző is öt korszakra osztotta a Kádár-korszak (1956–1989) könnyűzenei kultúrpolitikáját. Lényegében ugyanazzal a klasszikus politika- és kultúrtörténeti periodizációval találkozunk, mint a legtöbb, a Kádár-korszakkal foglalkozó történeti munkában. Ezáltal gyakorlatilag állást is foglalt: nem a zenei műfajok alakulásának egyes korszakait megjelenítő törésvonalak jelentik a könyv időkereti határait, hanem a zenei élet működését meghatározó belpolitikai tényezők – ami kissé háttérbe szorítja a műfajkorszaki periodizációt. A kötetben ugyanis szó esik a beatkorszakról, a polbeatról vagy az újhullámról, anélkül, hogy ezek pontosabb meghatározása nélkül.

Mindegyik bemutatott periódus külön fejezetcímet kapott, amely az adott időszak sajátosságait emeli ki. Például az első fejezet (1957–1963) *Könnyűzene a megtorlás árnyékában* címmel az 1956-os forradalom utáni megtorlásokra és a könnyűzenei élet viszontagságaira utal. A harmadik fejezet *Új gazdasági mechanizmus, régi problémák* (1968–1972) címmel ugyancsak a korszak gazdasági és politikátörténeti megnevezését jelöli. Ezzel szemben az utolsó fejezet, amely *Ó, azok a nyolcvanas évek* címet viseli, elűt a korábbi korszakok névadási gyakorlatától, ugyanis nem tudni, hogy az olvasónak a cím alapján nosztalgiaival vagy megvetéssel kellene a nyolcvanas évekre gondolnia. Mindenik fejezet kisebb alfejezeteket tartalmaz, amelyeknek címei rövid és frappáns összefoglalói azok tartalmának

(pl. *Galerik – huliganizmus, A „három B”, avagy: beatbandák belügyi bomlasztása, vagy Az Ifipark ledőlt korlátja – hőzöngők a diszkóban*). Annak ellenére, hogy a szerző látszólag kronologikusan haladva mutatja be a korszak eseményeit, az ehhez szolgáló példák és érdekesebb történetek nem a bemutatott korszakból származnak. Így az első fejezetben, amely a kádári konszolidáció befejezéséig tart (1963), már a Spencer Davis Group vagy Nashville Teens nyugati beatzenekarok 1967-es, illetve 1968-as budapesti fellépéseiről olvashatunk. Ugyanígy jellemző a kötetre az egyes tematikák, intézmények vagy személyiségek és idősíkok közötti folyamatos ugrálás, amely főleg nem folyamatos olvasás esetén nehezen követhetővé teszi az írást. Ugyanakkor a jobb átláthatóság végett valószínűleg megérdemelt volna egy külön alfejezetet az *István, a király* című rockopera bemutatása (erről a kötetben a *Szelepcsere: emigráció és nemzeti érzés* alfejezetben olvashatunk), ide csatolva a korszakban született vagy bemutatott hasonló műfajú szerzeményeket, egy jelenségként kezelve ezeket. Így is gyakorlatilag oldalakon keresztül olvashatunk a rockoperáról, amelyről egyébként számos érdekes információt gyűjtött össze a szerző. Keletkezése és a bemutatása körüli bonyodalmak mellett mégiscsak ez volt az első olyan tömegesemény, amely a későbbiekre nézve újra meghonosította (pártvezetési engedéllyel) a himnusz éneklését és a nemzeti/keresztény szimbólumok használatát, ezért is indokolt lett volna egy külön alfejezetbe való szerkesztése.

A fogalomhasználat terén több tisztázandó kérdés is felmerül a kötetben: a 3T, vagyis a tiltani, tűrni, támogatni kultúrpolitikai elv a hatalom részéről világosan érthető. Ez szinte mindenik bemutatott alkorszakban megjelenik a kultúrpolitikai diskurzus szintjén, viszont ebből adódóan nem látszik ennyire világosan ennek a gyakorlatba ültetése. Vagyis érdekes lett volna arról olvasni, hogy mondjuk, egyik bemutatott alkorszakban melyek voltak azok az együttesek, énekesek, előadók stb., akik éppen támogatottak vagy éppen eltiltottak voltak az előadástól/zenéléstől. Tulajdonképpen ebből is látszik, hogy az ideológiai szintű fogalmak mennyire különböztek a gyakorlatban is megfogható valóságtól. Ugyanis arról viszont már olvashatunk a könyvben, hogy például az

Illés vagy Omega együtteseknek voltak olyan periódusai, amelyekben a többi zenekarral ellentétben igencsak támogatottak voltak (lehetőségük volt lemezt készíteni, külföldre utazni stb.). Más alkalmakkor pedig szinte tiltólistán szerepeltek. Így mégis inkább megtűrt elemekként számolt velük a karhatalom? Ugyanez tapasztalható az ún. „fekete bárányok” (a megnevezés a P. Mobil, Hobo Blues Band és Beatrice együtteseket takarja) esetében, amelyek először nem, majd csak késve jelentethettek meg nagylemezt, gyakran voltak eltöltve koncertezésről és szenvedtek számos retorziót. Ők ezek szerint a tűrt kategóriába tartoztak? Úgy gondolom, hogy e képlékeny fogalmak nem léteztek úgymond „vegytiszta” állapotban, hanem szinte minden rockzenekar gyakorlatilag „megtűrt” volt, ám némelyikük megtűrtten „támogatott”, mások ugyanakkor inkább a tűréshatár tiltózónájába estek. És ez korszakonként folyamatosan változott. Emiatt szerintem érdemes lenne egyszer halmazszerű grafikonon összegyűjteni és megvizsgálni az ilyen példákat az olyan együttesek esetében, amelyeknél egy ilyen vizsgálat lehetséges.

És ha már fogalomhasználat, a kötet egyik pozitívumaként emelném ki, hogy a szerző ebben a kötetben, az előző összegző munkákhoz képest végre „néven nevezi” a hatalom könnyűzenei életre hatást gyakorló intézményeit, főbb befolyásoló tényezőit. Ugyanis az eddigi összefoglaló munkák ritkán pontosítanak azzal kapcsolatosan, hogy melyek voltak azok a fő intézmények vagy személyek, amelyek, illetve akik konkrétan akadályozták az együtteseket a munkájukban, vagy éppen napi kapcsolatban álltak a zenekarokkal. Így legtöbb esetben kollektív megnevezéssel illették a felelős szervezetet, például „a karhatalom”, a „hanglemezgyár” vagy éppenséggel „Erdős doktor” nem engedett bizonyos együtteseket nagylemezt készíteni. Csatári Bence könyvében ehhez képest részletekbe menően megtudhatjuk, hogy mit jelentett az Országos Rendező Iroda, a Táncdal- és szanzenbizottság vagy a pártszervek közül melyek szakosodtak a könnyűzenei kultúrpolitika gyakorlatba ültetésére, s legtöbb esetben, hogy kik voltak az ezeket irányító személyek. Ehhez kapcsolódva talán szemléletesebben lehetett volna ábrázolni grafikon segítségével a felsorolt

szervek struktúráit, összefonódásait, amelyek még világosabbá tették volna az olvasók számára mindazon tényezőket, melyekkel kedvenc együttesüknek kénytelen volt bajlódnia. Így az is kiderül, hogy mennyire képlékeny volt a rendszer működése ilyen téren, mivel szinte minden együttes esete különálló példa lehetett volna, legtöbbször éppen személyfüggő, ezért nehéz általános mintákat megállapítani, következtetéseket levonni. Egy ilyen személyfüggő esetet meg is ragadtam a szerző: Erdős Péter, aki a rockzene szocialista rendszerbeli történetének legismertebb alakjává vált („popcézár”), azáltal, hogy a tulajdonképpeni lemezgyári feladatkörét sokszor átlépve menedzserként hozott helyzetbe vagy buktatott el különböző együtteseket. Lényegében a kompromisszumképes együttesek (nyilván némi szerencsével) középszerű ismertséggel (a rendszer kultúrpolitikája kerülte, sőt megakadályozta a túlzott hírvérést, feltűnést, „sztárcsinálást”) túlélhették a rendszer viszontagságait. A kötet kiegyensúlyozottsága segít ennek a megértésében: nem azt sugallja, hogy a gonosz és mindenható pártállam és annak szervei, kiszolgálói ellen „harcoltak” a jó és az „ellenzék” oldalán álló rockzenekarok, akiknek emiatt nem adatott meg a szabad lemezkiadás és a világsiker. És a címet idézve („Az ész a fontos...”), nem arról van szó, hogy adottak a hatalmi szervek és személyek, akik adott esetben „a buták”, és a leleményes együttesek túljárnak az eszükön (bár lényegében van példa az ellenkezőjére is). Adott esetekben valóban léteztek túlkapások, mivel egy együttes a támogatottból nagyon könnyen lehetett tűrt és ellehetetlenített (lásd az Illés zenekar felhasználásának történetét), viszont a mai zeneiparban is léteznek megkülönböztetések, valamint hasonló jelenségek (pl. csak a slágergyanús számok élvezik a támogatást). És nyilván azt sem kell elefedni, hogy a szocialista rendszer apparátusa nagymértékben akadályozta sok esetben a magyarországi együttesek külföldi útjait, lemezkiadásait, viszont a rendszerváltást követően mégsem lett világsztár magyar együttesből, holott már nem létezett az említett korlátozottság. Ugyanígy a lemezkiadással, nyilván létezett a cenzúra és ennek a hatására az öncenzúra is, ennek ellenére sok esetben igen merész zenei munkák is megjelentek (például a Hobo Blues Band vagy Bródy

János áthallásos szövegei). Utólag pedig azokat a számokat is kiadták, amelyek a cenzúra miatt más szöveggel kerültek a hanglemeze, mint amit a szerzőjük eredetileg szeretett volna.

Több alfejezetben megjelenik a belügyi szervek működési mechanizmusa és ennek a rockzenére kifejtett hatása. Ilyen a *Belügy vigyázó szeme* című alfejezet, amelyben számos olyan dokumentált esettel szembesít a szerző, amikor a belügyi és/vagy rendfenntartási szervek alaptalan beavatkozása miatt lett az adott könnyűzenei esemény emlékezetes vagy éppen élvezhetetlen. A *Rések a falon* című alfejezetben – amely egyébként az *East* együttes egyik nagyszerű számára is utal – megjelenik az ügynökkérdés. Ezzel kapcsolatban a kötet szerzője elégánsan kimentti magát a téma részletesebb tárgyalása alól, mondván (egyébként jogosan), hogy ez külön kötet tárgya lehetne, amelyet Szőnyei egy munkájában már feldolgozott.² Ezért csupán a jelenség leírására, valamint néhány eset kiemelésére vállalkozik. Emiatt lehet hiányérzete az olvasóknak, mivel egyrészt Szőnyei említett munkája tíz éve jelent meg (ez persze nem jelenti azt, hogy mindenképp elavult lenne), másrészt azóta előkerültek újabb információk, továbbá, amennyiben Szőnyei munkája egy lehetséges álláspont a kérdés feldolgozásához, az olvasó kíváncsi lenne Csatári Bence véleményére a téma kapcsán (pláne, hogy a hivatkozások szerint a szerző kutatta is ezeket a történeteket az ÁBTL-ben). Mivel az ügynökkérdés napjaink közbeszédének változó intenzitású, de folyamatosan felbukkanó jelensége, valamint a kérdésben érintettek közismert személyiségek, ezért érdemes lett volna legalább részben tovább boncolgatni a tematikát. Ugyanis a Szőnyei munkája mellett már megjelentek újabb interpretációk a kérdés lehetséges kezeléséhez.³

A kötet további jellemzője, hogy a történelmi dokumentumok értelmezéséhez alkalmazott szakszövegeket érdekesebb (mondhatni bulvárosabb) sztorikkal, történetekkel lazítja fel a szerző, amelyek egyúttal példaként is szolgálnak az adott szakkifejezések és narratívák könnyebb megértéséhez. Az ismertebb vagy kevésbé ismert sztorik valóságátartalma azonban nem minden esetben visszakövethető. Ugyanis legtöbbjük forrása az adott együttesektől származó publikált infor-

máció, vagy olyan történet, amelyet személyes közlés útján hivatkozott le a szerző. Néhány, nem hivatkozott forrást a szerző a *Privát Rocktörténet* című dokumentumsorozatból is meríthetett.⁴ Annak ellenére, hogy e szövegek hiánya sokkal szárazabbá tenné a munkát, mégis úgy gondolom, jó lett volna kiválogatni azokat a történeteket, amelyeket dokumentumok vagy más közölt források igazolnak. Továbbá a munka jellegéhez tartozna az interjúkban közölt információk szakszerű feldolgozása is. Így érdekesebb lett volna, ha a szerző az *oral history* módszertanának alkalmazásával egy adatbázist készít, amelyben összesítené a már meglévő, valamint a saját készítésű interjúit, így azok sokkal hozzáférhetőbbé válnának a további kutatások, valamint kiegészítések számára. Nyilván ez óriási munkát jelentett volna, de nem haszontalanul, főleg ha a szerző folytatni tervezi ez irányú kutatásait.

A kötet szerkesztésekor a dokumentumokból vagy interjúkból származó idézeteket a szövegben kurziválták (dőlt betűs kiemelés). Ez a megoldás nemcsak esztétikailag mutat jól, hanem a folyamatos olvasást is fellazítja némileg, ami miatt az olvasó jobban odafigyelhet a kiemelt idézet értelmére. Ugyanakkor köz gondolom, hogy egy ilyen tematikájú könyvnek jót tenne a képi illusztráció, ugyanis számos archív fotó létezik a feldolgozott történetek, szereplők szemléltetésére. Így azonban az olvasónak meg kell elégednie a borító két belső oldalán található fotóval, amely az 1984-es pusztavacsi Békefesztivál állambiztonság által lefoglalt felvételeit örökíti meg.⁵ Nyilván az ilyesmi inkább anyagi lehetőségek, mintsem fantázia kérdése, de ha már nincs mellette színes szemléltető anyag, jó lett volna, mondjuk, egy olyan szerzői preferencia alapján összeállított zeneszámokat tartalmazó listát közölni, amelyeket személyesen ajánl. Ezt azzal is indokolnám, hogy jobban lehetne közeledni a fiatalabb generációból származó vagy más zenei stílusok iránt érdeklődő olvasóközönséghez, ugyanis manapság gyakorlatilag az internet segítségével rögtön adott annak a lehetősége, hogy szinte bármilyen zeneszám azonnal meghallgatható. Ezzel az is megállapítható, hogy a kötet inkább a műfajban vagy történeti korszakban már jártas olvasók számára készült, akiknek megvan a kellő zenetörténeti háttérük a téma értelmezéséhez.

A kötet pozitívumait és negatívumait egybevetve, úgy gondolom, jelentős zene- és kultúrtörténeti munkát olvashatunk, amely remélhetőleg a következő kiadásában integrálja a fentebbi javaslatok néme-lyikét. Viszont így is méltó helyet foglal

el az elszánt rockerek polcain, az elporo-
sodott bakelitek, az agyonhallgatott ka-
zetták és a korszakról el nem mesélt tör-
ténéteket őrző ereklyék mellett.

Fodor János

■ **JEGYZETEK**

1. Jávorszky Béla Szilárd-Sebők János: *A magyarrock története*. 1–2. Népszabadság könyvek, Bp., 2005–2006; Sebők János: *Rock a vasfüggöny mögött*. GM és Társai Kiadó, Bp., 2002; Szőnyi Tamás: *Nyilván tartottak*. Magyar Narancs–Tihany Rév Kiadó, Bp., 2005.
2. Szőnyi Tamás: i.m.
3. Például Tóth Eszter Zsófia: *Rock, hazugság, Ifipark. A kollaboráció fogalmának értelmezése: „Da-
los” ügynökügye és ennek emlékezete*. Korall 39.sz. 2010. 145–174. Valamint Tóth Eszter Zsófia: *Az István, a király, a Bikini és az ügynökök*. Betekintő 2010. 4. 1–5.
4. A *Privát Rocktörténet* című dokumentum sorozat 2006 óta van jelen különböző tévécsatornákon. A sorozat lényegében különböző együttesek történeteit dolgozza fel, de a lefogatott nyersanyagból a stáb tematikus részeket is összeállított, például a *Könnyűzene és a létező szocializmus* címmel. A sorozat egyes részei az interneten is elérhetőek.
5. Az eseményről a kötet 330–332 oldalain olvashatunk.

A MENTÁLIS SZŰRŐKRŐL – AVAGY MIT LÁTOTT GOETHE ASSISIBAN

Imagológia. A nemzeti karakterek kulturális konstrukciói és irodalmi reprezentációi

■ Ajtony Zsuzsanna egy rendkívül érde-
kes kiadvánnyal járult hozzá irodalom- és
kultúratudományi, társadalomlélektani
ismereteink bővítéséhez, amikor kiválo-
gatta, lefordította és magyarázó jegyzetek-
kel látta el egy angol nyelvű szakkönyv,
a Manfred Bellner és Joep Leersen által
szerkesztett, 2007-ben, Amszterdamban
megjelent *Imagology. The cultural con-
struction and literary representation of
national characters. A critical survey* cí-
mű vaskos kötet bennünket leginkább
érintő részeit. Igazi kutatói segédanyag-
ként a tolmácsolt könyv minden egyes fe-
jezetének a végén válogatott bibliográfia
áll a témakör iránt érdeklődő olvasók ren-
delkezésére.

Az imagológia a kultúratudományok
körébe tartozó tudományos paradigma,
amelynek témája az idegenről, a Másikról
az irodalomban, művészetben, médiában
és a kultúra más formáiban megjelenő ké-
pek vizsgálata. Szorosan kapcsolódik az
összehasonlító irodalom- és történettudo-
mány, mentalitástörténet, genderkutatás,

szociálpszichológia, axiológia, kulturális
antropológia, kultúraelmélet, kritikai
kultúrakutatás, képelmélet, politológia,
nemzetközi kapcsolatok, szociológia,
rendszerelméletek vagy akár a kognitív
nyelvészet másságképeket elemző terü-
leteihez. Sorin Mitu¹ olyan transzdisz-
ciplináris humán tudományterületnek
látja, amely – az interdiszciplinaritáson
túlnöve – önálló módszertant és státust
érdemel. Virágzása a múlt század hetve-
nes-nyolcvanas éveire tehető, ám konklú-
zióit ma is felhasználja majdnem minden
embertudomány. Az alteritásról alkotott
kép tanulmányozását párhuzamosan,
egymástól függetlenül tűzte ki céljául az
összehasonlító irodalom- és történettudo-
mány, a szociálpszichológia (Allport) és
a filozófia (Wittgenstein, Gadamer).

Amikor a különböző kultúrákból szár-
mazó emberek találkoznak egymással, a
bennük meglévő mentális képek verseny-
re kelnek a valós tapasztalattal. Miguel de
Unamuno frappáns leírása érzékelteti az
interakció bonyolultságát, amikor azt fej-

tegeti az egyik „példás elbeszélésében”,² hogy amikor Pedro és Juan találkozik, akkor nem csupán a „valóságos” Pedro és a „valóságos” Juan beszélget egymással, hanem Pedro önmagáról alkotott képe is beszélget Juan önmagáról alkotott képével, ugyanakkor Pedro Juanról alkotott képe is beszélget Juan Pedróról alkotott képével. Manfred Bellner önreflexív kérdéseit, amelyek a kötetben megfogalmazódnak, mindnyájan feltehetjük magunknak: „Vajon biztosak lehetünk-e benne, hogy azt látjuk, amit gondolunk, hogy látunk? Vajon igaz-e a más személyekről vagy népekről alkotott véleményünk? És mit tudunk arról, ahogyan önmagunkat látjuk?” (21.)

Az Ajtony Zsuzsanna által kezünkbe adott könyv követi az angol eredeti szerkesztését: az első részben három átfogó elméleti tanulmány olvasható Manfred Bellner és Joep Leersen tollából, melyek filozófiai megközelítésben vizsgálják az észlelés, kép, sztereotípiá és az imagológia viszonyát; bemutatják az imagológiai stúdiók történetét, valamint a nemzeti karakter antropológiai és irodalmi megközelítését. A második részben esettanulmányok kaptak helyet, a fordító betűrendes válogatásban sorjázza a különböző szerzők által készített elemzéseket az egyes európai népek (angolok, balkániak, cigányok, finnek, írek, kelták, magyarok, németek, olaszok, oroszok, románok, spanyolok, szerbek, szlávok, törökök) kollektív karakteréről alkotott elképzelések változásairól. Olyan érdekességet is megtudhatunk például a Marác László elemzéséből, hogy az újlatin folklórban szereplő mesebeli emberevő szörnyeteg, az *ogre* neve a magyar népnévből származik. „A nyugati történetírás a magyarok bejövételét és közép-európai letelepedését barbár törzsek fosztogató, rabló hadjárataiként írta le. Ezzel a magyarok olyan más keleti törzsek mellé sorakoztak fel, mint a szkíták, a hunok és az avarok, akik már évszázadokkal korábban támadták a nyugatot. Így állandósult a fosztogató, barbár magyarok képe. A nyers húst evő és legyőzött ellenségei vérért ivó magyarok állandósult trópusa az angol és francia *ogre* szó [...] etimológiai magyarázatát is nyújtja, amely feltehetően az Hongre szóból származik (ez a magyarok elnevezése volt az ófranciában).” (103.) A szócikkek megfogalmazói inkább a nyugati nézőpontot alkalmazzák, kevesebb szó

esik a kelet-európai szomszéd népek egymásról alkotott képéről. Bőven van tehát kibővítendő aspektusa ennek a kutatási területnek.

Az utolsó részbe az imagológiához kapcsolódó tudományágak és fogalmak rövid értelmezését tartalmazó fejezetek kerültek (antropológia, diskurzus, előítélet, Észak/Dél, etnocentrizmus, eurocentrizmus, film, idegen, identitás/alteritás/hibriditás, karakter/jellem, Kelet/Nyugat, kép, klisé, nemzet/etnikum/nép, poszt-kolonializmus, sztereotípiá, típusosság, toposz, tömegkommunikációs eszközök). A fogalomtisztázó fejezetek kétharmadát az angol kötet szerkesztői írták, egyharmadot a kutatási projektben részt vevő nemzetközi tudósgárda többi tagja, ki-ki saját vagy a hozzá közel álló nemzeti közösségről: Menno Spiering, Ivana Zivancevic-Sekerus, Jean Kommers, Pasi Saukkonen, Marác László, Bruno Naarden, Dennis Deletant, José Manuel López de Abiada, Pavle Sekerus és Nedret Kuran-Burcoglu.

A fordító-szerkesztőnek nem volt könnyű dolga, hiszen ez a könyv az első átfogó, idegen nyelvből átültetett magyar gyűjtemény,³ ezért – különösen az ismeretelmélethez kapcsolódó fejezetek esetében – több tudományterületen és több nyelvben való komoly jártasságot kellett bizonyítania. Ez teljes mértékben sikerült is. Úgy tűnhet ezek után, hogy egy fűrészpörizű, nehezen emészthető kiadvánnyal állunk szemben. Erről azonban szó sincs, a könyv kimondottan érdekes, lebilincselő olvasmány lehet az emberi gondolkodás, megismerés mechanizmusai iránt érdeklődők számára. A címben kiemelt egyetlen példával szeretném ezt illusztrálni. Az észlelés és mentális kép viszonyát taglaló tanulmányban Manfred Bellner egy fölöttébb érzéletes esettel világít rá a mentális képek keletkezésének szelektív mechanizmusára. Goethe 1786-os itáliai úti leveleiben megírja, hogy korábban Volkmann útikönyvében azt olvasta: Assisiben található egy olyan Mária-templom, amely az ókori római időkből származó Minerva-szentély oszlopcsarnokát is magában foglalja. Mivel a költő olasz útjának célja éppen a klasszikus antikvitás emlékeinek fellelése volt, „nem vett tudomást Szent Ferenc csodálatos emlékhelyéről, és inkább ezt a korinthoszi oszlopos kis vidéki templomot csodálta meg. Tehát Goethe észlelését egy

egész sor tényező befolyásolta: másodkézből származó információk (Volkman bédekkere); protestáns családi háttére, melynek hatására negatív attitűd alakult ki benne a katolikus, középkori művészettel és építészettel szemben (csupán később, a romantikusok és az utánuk következő generációk kezdték el újra értékelni a középkor és a barokk kor művészetét); előítéletektől sem mentes fogalmi és (Winckelmann művészetszemlélete által meghatározott) klasszicista érdeklődése, melynek nyomán szándékosan döntött amellett, hogy mit akar látni, és mire nem kíváncsi. Végül tehát csak azt jegyezte le, ami beigazolta előítéleteit: »A templomnál (természetesen a homlokzatánál) volt a legnagyobb örömöm, mivel gondolataimat és alapelveimet megerősítve láttam.« Goethe és a romantikusok ezen előprogramozott víziójának eredményeképpen még ma is a kulturális turisták egész hada (beleértve katolikus zarándokokat is) az assisibeli San Francesco bazilika meglátogatását a főtéren álló Santa Maria della Minerva oszlopsorának megtekintésével folytatja, mely Goethe leírása nyomán vált híressé. Így Assisi képét kevésbé határozzák meg helyszíni rajzok vagy fényképek, sokkal inkább vallási, irodalmi és művészettörténeti vélemények és leírások.” (21–22.)

Az irodalmi alkotások imázsformáló szerepének történeti tanulmányozása mellett a kötet elemzése napjaink domináns jelenségeire is irányulnak, arra, hogy manapság egyre nagyobb teret nyerne a tömegtájékoztatási eszközök. Udo Göttlich kötetzáró tanulmányából idézem

az amerikanizálódásra vonatkozó gondolatokat. „A tartalmat – azaz azt, hogy mi kerül műsorba, és hogy ez hogyan befolyásolja a társadalmi integrációt és a kulturális identitást – az angol/amerikai műsorok terjedése miatt »amerikanizálódás« címszó alatt Európában hosszas vita kíséerte [...]. A tömegkommunikáció vonatkozásában a vitákat a kulturális hegemonia miatti félelem generálta. Így például a francia televízió még mindig egy egész sor, az amerikai műsoroknak egy megenyedett határt szabó kulturális protekcionista intézkedés mellett működik. [...] Ennek ellenére az 1980-as évek jelenségeként észlelt amerikanizálódás már a korábbi évtizedekben meggyökerezett, amikor az európai közönség annyira hozzászokott az Egyesült Államokból importált filmekhez és tévéműsorokhoz, hogy amerikai szemléletmódjuk egyfajta »másodlagos identitásként« jelent meg. [...] A külföldi közönséget kiszolgáló műsor-szolgáltatók szándékosan az ország pozitív képét vetítik ki; így a *Deutsche Welle* programszerkezetének elemzése azt mutatja, hogy ennek a csatornának a nézőközönsége Németországnak sokkal változatosabb és pozitívabb képét kapta.” (258.)

Mindezeket a tanulságokat megszívva, a kötet sok-sok igazságát tudatosítva a végigolvasás után visszatérhetünk az indító kérdéshez: Vajon igaz-e a más személyekről, kultúrákról vagy népekről alkotott véleményünk? Mennyiben befolyásolja világlátásunkat a készen kapott, közösségből egyénivé vált kulturális szűrők sokasága?

Tapodi Zsuzsa

■ JEGYZETEK

1. Sorin Mitu: *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*. Polirom, Iași, 2006.
2. Miguel de Unamuno: *Tres novelas ejemplares y un prólogo*. Espasa Capel, Madrid, 1964.
3. A Sapientia EMTE kutatócsoportja 2008 óta szintén kiadványsorozatban népszerűsítette a tudományterületet, a fordítás is ennek a munkának a részeként jött létre, ám a diszciplína nevét azért minden alkalommal ismeretlenként aláhúzza a helyesírást ellenőrző program.

„MINDEN EGÉSZ ELTÖRÖTT”

■ Sem az irodalmi kánonban, sem a köztudatban nincs benne érdeme szerint az a regény, amelyet Kőbányai János, a *Múlt és Jövő* című zsidó kulturális folyóirat főszerkesztője *Az eltűnt „egész” nyomában* című tanulmányában elemez. Kiindulópontként a magyar irodalom egy általa fájónak érzékelt hiányosságára hívja fel a figyelmet. Jelesül arra, hogy kultúránkban nem képződtek meg azok a nagyregények, nagy narratív egészek, amelyek Magyarország modern kori tragikus sorsát segíthették volna feldolgozni a magyarság kollektív tudatának. Nem kaptunk „kegyelmi időt” ahhoz, hogy kihordjuk, megszüljük, megvitassuk ezeket a regényeket – írja Kőbányai János –, amelyek pedig gyógyítóan hatottak volna a Magyarországot ért traumák után.

Ebben az összefüggésben hívja fel a figyelmet Lesznai Anna *Kezdetben volt a kert* című regényére, amely csaknem egyedülállónak tekinthető abból a szempontból, hogy „képes megragadni egy korszak (forduló) lényegét és atmoszféráját”. A múlt század húszas-harmincas éveiben megkezdett, ötgenerációs családregegy végül 1966-ban, a szerző halálának évében látott napvilágot. A szerző arra keresi a választ a regényben, hogy milyen *belső* erők – szemben a végül mindent elsöprő, „külső” világeseményekkel, háborúvesztéssel és Trianonnal – hatottak Magyarországon annyira erőteljesen a pusztulás irányába. Kőbányai János megállapítása szerint Lesznai Anna a 19. századi fejlődésregény (*Bildungsroman*) eszközeihez nyúl vissza a magyar társadalomfejlődésnek a reformkortól az első világháború végéig vonuló, nagy ívű ábrázolásához.

Az író és az írás körülményei olyanok voltak, amelyek lehetővé teszik – vagy inkább múlt időben: egykor lehetővé tették – a nagyregényírást és -olvasást. Hiszen ez kimondottan olyan műfaj – állapítja meg a tanulmány szerzője –, amelyhez nyugodt idő, ráérés, végső soron viszonylagos jólét szükséges. És természetesen: kifinomult tehetség, mely a személyes látásmódon átszűrt alkotással, igazi nagyregénnyé képes formálni a valóság anyagát. Még inkább figyelemreméltó azonban, hogy Lesznai

Annát saját sorsának hányattatásai, egzisztenciális megrendülése és emigrációja sem zökkentette ki a regényírás lassú idejéből, nem feledtette vele „a reformkorból kibomló szín-, hangulatvilág vidékét és atmoszféráját s az akkor uralkodó problémák társadalmi diskurzusát”, melyben – szintén az elemző szavaival élve – „az »eltörés« mozzanatát a maga *sui generis* eredőinél ragadja meg”.

A magyar földbirtokos arisztokrácia világára Lesznai Anna (Berkovics Lizó) zsidó arisztokrata várúrnőként egyedülálló, mert egyszerre külső és belső rálátással rendelkezett. Két világba való begyökerezettsége következtében kialakult személyes helyzetének köszönhetően egyszerre kívülről és belülről is szemlélni tudta az elemzett valóságot: „arisztokratikus és zsidó gyökerei mindkét világra egyenlően nyitottá tették”. Hasonlóan érzékenyen reagálni tud regényében a korszak nagy vitáira, amelyek egykor a közbeszéd közép-pontjában álltak („föld-kérdés, a feudalizmus lebontásának mikéntje, a forradalmi cselekvés erkölcsi dilemmái”), valamint arra az egyedülálló történelmi pillanatra, amikor „a sokféle háttérű magyar értelmiség – ezt a színvonalát soha többé nem érthette el! – még egyenlő félként s egymást nem megsemmisítő, hanem egymást gazdagító párbeszédben állt egymással”.

Kőbányai János hiánypótló elemzésének külön érdeme, hogy a Lesznai Anna-féle monumentális korrajzot úgy emeli ki a feledésből, és helyezi méltó keretbe, hogy élesen reflektál arra a kortárs helyzetre is, amely a vállalkozását eleve megkérdőjelezi, úgy mond „korszerűtlenként” tünteti fel. „Egy 1300 oldalas könyvet megjelentetni s olvasására buzdítani... ma, a Gutenberg-galaxis felgyorsult hanyatlásakor?” – teszi fel a kérdést a tanulmány szerző az írása végéhez közelítve. És csakugyan. Úgy tűnik, nem vagyunk már felkészülve arra – és ez nem elsősorban a mai könyvespolcaink teherbírásiának, hanem a saját „kizökkent időnk” egyenes következménye –, hogy szánót vessünk a korrál, amelyben „minden Egész eltörött”... (*Múlt és Jövő* 2015. 1. sz.)

R. L.

ABSTRACTS

Sándor András

■ ***What Is It Like***

Keywords: *center, village, writing, communication, politics, literary life, Hungary*

What is it like to live in a sleepy village, not in the “center”? The answer given by the writer who lives with his wife, most of the time, in a small village far from Budapest, where they have a small apartment, is quite straightforward. The village is not sleepy: most families have cars, TV, and more than one mobile phone. He can watch news and films also on English and German stations, be in a town in ten minutes by car, where he can buy foreign papers, and most periodicals that are available in the library anyway. He subscribes to the London Times on the Internet and reads the Times Literary Supplement on paper. They have friends both in the village and nearby, and he prefers living and working ‘far from the madding crowd’ and the virulent political tensions that also divide literary life in Budapest. Anyway, he was born and brought up in Buda, not in Pest, which was and still is the center of the city and city life.

Gyöngyi Pásztor

■ ***Life in the Suburbs: Dream or Nightmare?***

Keywords: *suburbs, urbanization, suburbanization, sociology*

The study focuses on the major theories of urban sociology related to the phenomenon of suburbanization from the conventional perspective of human ecology to critical theories. The first part presents the dilemmas regarding the possible definitions of the suburbanization, followed by the historical process of suburbanization and its various stages, from its incipient forms to the problem of the urban sprawl. The second part discusses the main theoretical approaches to the causes and effects of suburbanization, all exemplified with typical situations encountered in our society. The third part

deals with the possibilities and limitations of new approaches to modern urbanism in the spirit of sustainable development.

Attila Süli

■ ***Articles of Hungarian Major János Tuzson about his Activity during the Hungarian War of Independence in 1848-49***

Keywords: *Hungarian War of Independence in 1848-49, Major János Tuzson, Hungarian Army, Moldova*

In the present paper, the author publishes primary sources on Hungarian Major János Tuzson’s activity during the Hungarian War of Independence in 1848-1849. In 1848, Tuzson served as sergeant in the 15th (2nd *Székely*) Border Guard Regiment, and fought with the mobilised battalion of his unit in Southern Hungary and in the main theatre of operations, and also took part in Major General Józef Bem’s Transylvanian campaign. In February 1849, he returned home and organised a new battalion, which later was numbered 86. He became commander of the latter unit and soon was promoted to major. He took part in the Battle of Tömös in late March, and then from 20 June 1849 he fought with divisions from Brassó (today Braşov, Romania) and other *Székely* regions. He also took part in Bem’s inroad to Moldova. János Tuzson donated his estate to the Székely National Museum. In the 1970s, the archival documents of the Székely National Museum were handed over to the State Archives of Kovászna (Covasna) County. Unfortunately, only remnants of the Tuzson estate have survived, the manuscripts discussing his activity in 1848-1849 are not available. To the author’s knowledge, two of the mentioned manuscripts had been published by the press, but their availability is limited, and therefore it is reasonable to republish their annotated version. In addition, a copy of Tuzson’s letter to Bem has been found in the Hungarian National Archives, which is also published by the author.

Pártoló tagok

András Sándor – író, költő, Nemesvita
Dr. Balla Bálint – szociológus, ny. egyetemi tanár, Berlin
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Czvitkó Zoltán – Dakakni Amina – művészettörténészek, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Kovács Sándor – római katolikus főesperes, Kolozsvár
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Man Victor – képzőművész, Kolozsvár
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Paulovics László – képzőművész, Szentendre
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron

Támogató tagok

Albert Dávid – tanár Székelyudvarhely
Ágh István – költő, Budapest
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Balázs László – képzőművész, vállalkozó, Kolozsvár
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – egyetemi docens, Kolozsvár
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
Botházi Mária – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Amy – gyógyszervegyész, egyetemi tanár, Miami
Dr. Burák Zoltán – orvos, Budakeszi
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Peter Deak – a Zürich Neumünster Református Gyülekezet elnöke
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Forgács Péter – filmrendező, Budapest
Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Gergely Balázs – régész, politikus, Kolozsvár
Dr. Gyarmati György – történész, főigazgató, Budapest
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Hermann Róbert – történész, igazgató, Budapest
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár

Kiss András – főlevéltáros, Kolozsvár

Dr. Kiss András – orvos, Pomáz
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kocsis András Sándor – könyvkiadó, elnök-vezérigazgató, Budapest
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, politikus, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest
Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár

Dr. Kötő József – színháztörténész, Kolozsvár

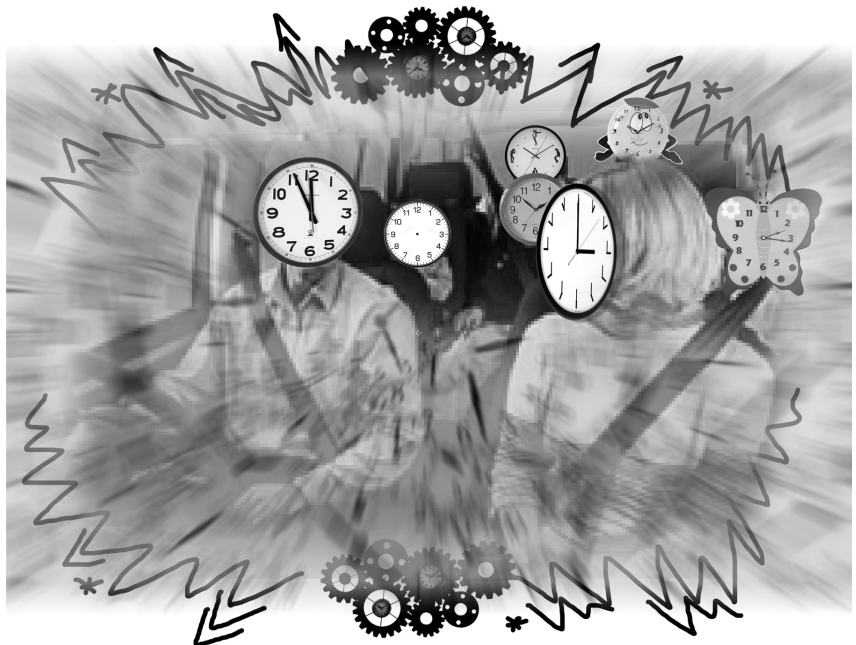
Mecatex Kft
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Dr. Nagy Mihály Zoltán – történész, elnökhelyettes, Román Kulturális Intézet, Bukarest
Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest

Dr. Poszler György – irodalomtörténész, akadémikus, Budapest

Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Szász István Tas – orvos, Leányfalu

Dr. Szöllősy Pál – jogász, közgazdász, az EMPSz tb. elnöke, Zürich/Pfaffhausen

Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Kántor Lajos

- Adorjáni Panna** (1990) – író, szinkritikus, Budapest
Ágh István (1938) – író, költő, Budapest
András Sándor (1934) – író, Nemesvita
Antal Ildikó (1948) – ny. közgazdász, Győr
Balázs Imre József (1976) – egyetemi docens, BBTE, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
Buchwald Péter (1937) – vegyész, PhD, Kolozsvár
Demény Péter (1972) – költő, PhD, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely
Ferencz Zsolt (1986) – újságíró, Szabadság, Kolozsvár
Fodor János (1989) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Guttman Szabolcs (1963) – műépítész, a Romániai Építészeti Rendje Erdélyi területi szervezetének elnöke, Kolozsvár
Gyallay-Pap Zsigmond (1907–1975) – erdélyi magyar újságíró
Harkai Ágnes (1988) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja, Kolozsvár
Kecskeméti Kálmán (1942) – grafikus, fotóművész, Budapest
Kész Orsolya (1994) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Könczey Elemér (1969) – grafikus, egyetemi oktató, Kolozsvár
Láng Gusztáv (1936) – irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, Táplánszentkereszt
Markó Béla (1951) – író, költő, politikus, Marosvásárhely
Mayer János (1971) – történész, tanár, PhD, főszerkesztő, Bajai Honpolgár, Baja
Papp Attila Zsolt (1979) – költő, szerkesztő, Helikon, Kolozsvár
Pásztor Gyöngyi (1977) – szociológus, PhD, egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
Reiter Róbert (1899–1989) – költő, műfordító, helytörténész
Süli Attila (1973) – tudományos kutató, PhD, őrnagy, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
Tapodi Zsuzsa (1961) – irodalomtörténész, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Csíkszereda

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

„Furamód eltűnnek a paloták, helyettük pedig a többszintes tömbházak lesz a luxus, főként a szocializmusban: ide költözik az egyetemi tanártól a munkásosztályig mindenki, aki esetleg pártkönyvvel rendelkezik... Akinek nincs pártkönyve, és a legszegényebb, az a hajdani belvárosba jön, amit aztán lelak, tönkretesz, merthogy semmilyen lehetősége nincs arra, hogy felújítsa vagy komfortosítsa. Ez a folyamat jól érezhető a második világháborúig. A háború utáni időszakban Nyugat-Európában is át kellett gondolni a belváros helyzetét: vagy azért, mert a bombatámadások miatt az egész térség új urbanisztikai kihívás elé állította a közösséget, vagy ha nem történt ilyesmi, akkor a szociális réteg laktá le továbbra is, egészen a hetvenes évekig. A négykereszkék irányába való nyitással megtorpan a logika, ami miatt korábban falakat, kaputornyokat bontottak le, hogy összeköthető legyen a belváros a külvárossal. A robbanásszerű fejlődés ellenére az új területek városiasítása nem bírja felvenni a versenyt az autógyártással. Már nem elég az a kerülőforgalom, az átjárható hatsávós útrendszer – főként Nyugat-Európában –, ami ne dugulna be a hetvenes évekre, másrészt a levegő szennyezettsége is problémaként merül fel, a lakosság is jelzi, hogy új logika szerint kellene gondolkodni.”

(Guttman Szabolcs)

ISSN 1222 8338

S LEI
500 FT

UNDE TRĂIM? UNDE SĂ TRĂIM?
WHERE DO WE LIVE? WHERE SHOULD
WE LIVE?